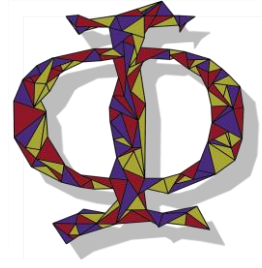

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ,
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Δήμητρα Θ. Βαγενά

Η νομιμότητα της εξουσίας και το πέπλο της άγνοιας στη φιλοσοφία του
John Rawls.

Διπλωματική Εργασία για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών
Σπουδών στην ειδίκευση: «Ιστορία της Φιλοσοφίας».

Επιβλέπων: Γεώργιος Ν. Πολίτης, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής
Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.

Μέλη Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Βάνα Νικολαΐδου- Κυριανίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πολιτικής
Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.

Γεώργιος Ν. Πολίτης, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής
Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.

Μαρία Κ. Χωριανοπούλου, Εντεταλμένη Διδάσκουσα, Τμήμα
Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ.

Ημερομηνία Παρουσίασης: Τετάρτη, 26 Μαΐου, ΑΘΗΝΑ 2021

Δήμητρα Θ. Βαγενά

Η νομιμότητα της εξουσίας και το πέπλο της άγνοιας στη φιλοσοφία του
John Rawls

Διπλωματική Εργασία για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών
Σπουδών στην ειδίκευση: «Ιστορία της Φιλοσοφίας».

Επιβλέπων: Γεώργιος Ν. Πολίτης, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής
Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.

Μέλη Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Βάνα Νικολαΐδου- Κυριανίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πολιτικής
Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.

Γεώργιος Ν. Πολίτης, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Φιλοσοφίας,
Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.

Μαρία Κ. Χωριανοπούλου, Εντεταλμένη Διδάσκουσα, Τμήμα
Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.

Ημερομηνία Παρουσίασης: Τετάρτη, 26 Μαΐου, ΑΘΗΝΑ 2021

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα
Φιλοσοφίας, Δήμητρα Θ. Βαγενά © 2021 - Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Ευχαριστίες:

Ευχαριστώ από καρδιάς τον Καθηγητή και Επόπτη μου, Γιώργο Ν. Πολίτη, που φωτίζει πάντα τον δρόμο μου.

Θερμές ευχαριστίες στην γραμματέα του μεταπτυχιακού μας, Μαρία

Χωριανοπούλου, για την συμπαράσταση και την υποστήριξή της.

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή.....	1
1. Το κοινωνικό συμβόλαιο του John Rawls.....	2
1.1 Η βασική δομή της κοινωνίας.....	2
1.2 Οι προϋποθέσεις σύναψης της αρχικής συμφωνίας.....	4
1.2α Η πρωταρχική θέση ως υποθετική κατασκευή.....	4
1.2.β Τα συμβαλλόμενα μέρη.....	7
1.3 Τα πρωταρχικά αγαθά	14
2. Το πέπλο της άγνοιας	17
2.1 Η χρησιμότητα του πέπλου της άγνοιας.....	17
2.2 Αναστοχαστική ισορροπία.....	21
2.3 Ηθική και πολιτικός κονστρουκτιβισμός στο κοινωνικό συμβόλαιο του John Rawls.....	24
2.4 Η ρωσιανή αυτονομία.....	27
2.5 Κριτική αποτίμηση της πρωταρχικής θέσης.....	28
3. Η Δικαιοσύνη.....	32
3.1 Η διαδικαστική δικαιοσύνη.....	32
3.2 Οι αρχές της δικαιοσύνης ως λύση στο πρόβλημα της πρωταρχικής θέσης.....	33
3.2.1 Η επιλογή των δύο αρχών της δικαιοσύνης.....	33
3.2.2 Ίση Ελευθερία.....	36
3.2.3 Διανομή πλούτου και εισοδήματος	40
3.2.4 Η εύτακτη κοινωνία και η δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης.....	43
4. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός του Rawls.....	44
4.1 Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης.....	44
4.2 Η βασική δομή της κοινωνίας	45
4.3.1 Η εύτακτη κοινωνία ως ακριβοδίκαιο σύστημα συνεργασίας.....	47
4.3.2 Η συνθήκη της δημοσιότητας.....	48
4.3.3 Το αίτημα της σταθερότητας στην εύτακτη κοινωνία	50
4.4 Η καθολική αποδοχή της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας: εύλογη πολλαπλότητα και επάλληλη συναίνεση.....	51
5. Ελευθερία και Ισότητα στην πράξη	55
5.1 Τυπική δικαιοσύνη.....	55

5.2 Η λειτουργία της διανεμητικής δικαιοσύνης.....	58
5.2.1 Ο ρωσισανός εξισωτισμός και η θεωρία του κοινωνικού φιλελευθερισμού.....	58
5.2.2 Η ιδιοκτησιακή δημοκρατία ως ιδανικό καθεστώς.....	60
5.2.3 Η αρχή της διαφοράς και τα διανεμητικά μερίδια.....	61
5.2.4. Ο στόχος της ισότητας των ευκαιριών.....	62
5.3 Πόσο δίκαιη είναι, τελικά, η δικαιολόγηση των ανισοτήτων;.....	63
6. Η νομιμότητα της Εξουσίας.....	70
6.1 Η φιλελεύθερη αρχή της νομιμότητας της εξουσίας.....	70
6.2 Δίκαιοι βασικοί θεσμοί: Τα τέσσερα στάδια της άρσης του πέπλου της άγνοιας	72
6.3 Πολιτική Ανυπακοή και Αντίρρηση Συνείδησης.....	76
6.4 Δικαιολόγηση της Πολιτικής Ανυπακοής.....	80
6.5 Είναι δίκαιη η βασική δομή της εύτακτης κοινωνίας;	82
Επίλογος	85
Βιβλιογραφία.....	86

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία επιχειρεί μια προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο ο σπουδαίος Αμερικανός φιλόσοφος νομιμοποιεί την εξουσία, υπό τις συνθήκες μιας σύγχρονης φιλελεύθερης συνταγματικής δημοκρατίας μέσα από την έννοια του πέπλου της άγνοιας. Για να γίνει αυτό, παρουσιάζεται, στο πρώτο κεφάλαιο, η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, όπως περιγράφεται στην Θεωρία της Δικαιοσύνης: εξετάζονται οι έννοιες της βασικής δομής της κοινωνίας, οι προϋποθέσεις σύναψης της αρχικής συμφωνίας, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο Rawls τις κατασκευές της πρωταρχικής θέσης και των συμβαλλόμενων μερών που συνάπτουν την συμφωνία, ως υποθετικές κατασκευές.

Υπό αυτό το πρίσμα, εξετάζεται στο δεύτερο κεφάλαιο η κατασκευή του πέπλου της άγνοιας και η χρησιμότητά του. Προκειμένου να ολοκληρωθεί η παρουσίαση της πρωταρχικής θέσης, παρουσιάζεται η αναστοχαστική λειτουργία και ο ρόλος που αυτή διαδραματίζει στην κατασκευαστική θεωρία του Rawls. Εν συνεχεία, γίνεται αναφορά στην ηθική βάση του κονστρουκτιβισμού του Rawls, ο οποίος είναι καταφανώς επηρεασμένος από την καντιανή φιλοσοφία. Από αυτή εκκινεί και η έννοια της ρωλσιανής αυτονομίας, μετά την παρουσίαση της οποίας ολοκληρώνεται η περιγραφή της πρωταρχικής θέσης, της οποίας γίνεται μια κριτική αποτίμηση.

Το τρίτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην έννοια της δικαιοσύνης, η οποία διατρέχει την φιλοσοφία του Rawls. Αφού εξεταστεί η έννοια της διαδικαστικής δικαιοσύνης, παρουσιάζονται οι αρχές της δικαιοσύνης και ο τρόπος με τον οποίο αυτές επιλέγονται από τα συμβαλλόμενα μέρη της πρωταρχικής θέσης. Ακολουθεί περαιτέρω ανάλυση των δύο καταστατικών αρχών της δικαιοσύνης, με έμφαση στην δημοσιότητα που τις χαρακτηρίζει στην εύτακτη κοινωνία του Rawls.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα βασικά σημεία του πολιτικού φιλελευθερισμού του Rawls, με έμφαση σε αυτά που διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην δικαιολόγηση της νομιμότητας της εξουσίας. Ως εκ τούτου, γίνεται λόγος για την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης και την βασική δομή της κοινωνίας, ως κύριο αντικείμενο της κοινωνικής δικαιοσύνης. Κατόπιν, περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο Rawls την εύτακτη κοινωνία ως ακριβοδίκαιο σύστημα συνεργασίας, που χαρακτηρίζεται από δημοσιότητα και σταθερότητα. Τέλος, εξηγείται πώς η εύλογη επάλληλη συναίνεση συμβάλλει στην κοινή και δημόσια αποδοχή μιας πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης στην εύτακτη κοινωνία.

Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζονται οι θεμελιώδεις αρχές της δικαιοσύνης, ως βασικοί άξονες της διανεμητικής δικαιοσύνης του Rawls, στην πράξη, μέσα από την εφαρμογή της τυπικής δικαιοσύνης. Σε αυτό το πλαίσιο, τοποθετείται τόσο ο ρωλσιανός εξισωτισμός και η θεωρία του κοινωνικού φιλελευθερισμού, όσο και η ιδιοκτησιακή δημοκρατία, ως ιδανικής πραγμάτωσης της αρχής της διαφοράς και της ισότητας των ευκαιριών. Τέλος, γίνεται μια απόπειρα κριτικής αποτίμησης του κατά πόσον τελικά είναι δίκαιη η δικαιολόγηση των ανισοτήτων, η οποία προκύπτει από την δεύτερη αρχή της δικαιοσύνης.

Στο έκτο κεφάλαιο, αποδίδεται ο τρόπος κατά τον οποίο συνδυάζονται όλα τα προαναφερθέντα θέματα στη θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, προκειμένου να νομιμοποιήσουν την εξουσία σε μία φιλελεύθερη συνταγματική δημοκρατία. Πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραματίζει και εδώ το πέπλο της άγνοιας, αφού ο τρόπος με τον οποίο αίρεται καθορίζει και την διαδικασία θέσπισης των δίκαιων θεσμών της βασικής δομής της κοινωνίας. Ένα κεφάλαιο που αφορά τη νομιμοποίηση της εξουσίας στη ρωλσιανή θεωρία δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένο, χωρίς να αναφερθεί στο πώς ορίζει ο φιλόσοφος την πολιτική ανυπακοή. Το έκτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μία απόπειρα κριτικής αποτίμησης της δικαιοσύνης που χαρακτηρίζει την βασική δομή της εύτακτης ρωλσιανής κοινωνίας.

1. Το κοινωνικό συμβόλαιο του John Rawls

1.1 Η βασική δομή της κοινωνίας

Οι πολίτες έχουν ανάγκη να βασίζονται σε ορισμένες αρχές, προκειμένου να κατανοήσουν τον εαυτό τους ως μέρος μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Ένας από τους βασικούς ρόλους που διαδραματίζει η πολιτική φιλοσοφία, για τον Rawls, είναι η συμβολή της στην διαμόρφωση αυτών των αρχών, καθώς επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς, καθώς και τους βασικούς στόχους της κοινωνίας, ως σύνολου, το οποίο δεν ταυτίζεται με τους ιδιώτες και τις προσωπικές αποφάσεις τους. Η φιλοσοφία μπορεί να μας καθοδηγήσει κατά την διαμόρφωση των στόχων των θεσμών και να μας βοηθήσει

να καταλάβουμε πώς θεσμοί και πολίτες μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά μέσα σε μία *δίκαιη εύτακτη κοινωνία*¹ (*well-ordered society*).²

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Rawls παρουσιάζει, στο έργο του *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, την δική του εκδοχή μιας θεωρίας κοινωνικού συμβολαίου. Η θεωρία αυτή είναι βασισμένη στην *κοινωνική δικαιοσύνη* και, σε αντίθεση με τις οικείες παραδοσιακές θεωρίες, δεν έχει στόχο να δικαιολογήσει έναν συγκεκριμένο τύπο διακυβέρνησης. Όπως διευκρινίζει, ο συγγραφέας δεν προσπαθεί να βρει μια θεώρηση της δικαιοσύνης κατάλληλη για οποιαδήποτε κοινωνία, ανεξάρτητα από τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες που την χαρακτηρίζουν· στόχος του είναι να ορίσει τη δίκαιη μορφή των βασικών θεσμών μιας σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας.³ Οι ιστορικές συνθήκες, οι παραδόσεις, οι θεσμοί και οι κοινωνικές δυνάμεις αποτελούν τους διαμορφωτικούς παράγοντες της ακριβούς μορφής του πολιτεύματος που θα πραγματώνει τις αρχές της δικαιοσύνης, οι οποίες ορίζονται από το κοινωνικό συμβόλαιο. Αυτό που είναι σημαντικό είναι το πολίτευμα να διέπεται από τις αρχές της δικαιοσύνης. Η ακριβής μορφή του πολιτεύματος μπορεί να πάρει τη μορφή τόσο μιας ιδιοκτησιακής δημοκρατίας, όσο και ενός φιλελεύθερου σοσιαλιστικού καθεστώτος.⁴ Ως εκ τούτου, αυτό το οποίο οφείλουμε πρωτίστως να ορίσουμε και να κατανοήσουμε δεν είναι ούτε η αλληλεπίδραση των κοινωνιών μεταξύ τους, ούτε η σχέση μας με άλλα έμβια όντα, αλλά η *βασική δομή της κοινωνίας* μας (*basic structure of the society*)⁵, ως ένα κλειστό και αυτόνομο σύστημα συνεργασίας (*system of cooperation*).⁶

Επικεντρώνοντας την προσοχή του στην έννοια της δικαιοσύνης ως *ακριβοδικίας* (*justice as fairness*), ο Rawls επιχειρεί να παρουσιάσει μιαν αντίληψή της «που γενικεύει και μεταφέρει σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης την οικεία θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, όπως αυτή συναντάται, για παράδειγμα, στον Locke, τον Rousseau και τον Kant».⁷ Αντικείμενο της συμφωνίας αποτελεί ο καθορισμός των

¹ Ο όρος *well-ordered society* απαντάται στις ελληνικές μεταφράσεις, τόσο ως ευτεταγμένη, όσο και ως εύτακτη κοινωνία (βλ. *Θεωρία της Δικαιοσύνης* και *Πολιτικός Φιλελευθερισμός* αντίστοιχα).

Προτιμάται η δεύτερη απόδοση, καθώς αποδίδει με πιο ακριβή τρόπο την θεωρία του Rawls.

² John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, (London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001), 2-3.

³ John Rawls, “Kantian Constructivism in Moral Theory”, *The Journal of Philosophy*, 1980, Vol. 77, No. 9, 518.

⁴ Τζων Ρωλς, *Η Θεωρία της Δικαιοσύνης*, (Αθήνα: Πόλις, 2001), 15.

⁵ Προτιμάται η απόδοση του όρου στην ελληνική μετάφραση του *Πολιτικού Φιλελευθερισμού*. Στην μετάφραση της *Θεωρίας*, ο όρος αποδίδεται ως *βασική διάρθρωση*. Και οι δύο όροι αποδίδουν την λέξη *structure* εξίσου πιστά, σε σχέση με αυτό που θέλει να πει ο Rawls.

⁶ John Rawls, *ό.π.*, 524.

⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 36.

αρχών της δικαιοσύνης (*principles of justice*), οι οποίες θα ακολουθηθούν στην διαδικασία διαμόρφωσης της βασικής δομής της κοινωνίας, του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο δρουν θεσμοί και πολίτες.⁸

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Rawls, «οι αρχές που θα επιλέγονταν στην πρωταρχική θέση αποτελούν τον πυρήνα της πολιτικής ηθικής».⁹ Στόχος είναι να οριστούν οι αρχές έτσι, ώστε να μπορούν να «διέπουν κάθε περεταίρω συμφωνία»¹⁰ με τρόπο τέτοιο που να μην προσδιορίζονται μόνο οι κοινωνικοί θεσμοί, αλλά οποιοδήποτε άλλο είδος πολιτικής και κοινωνικής συνεργασίας και διακυβέρνησης. Ως αντικείμενο της δικαιοσύνης ορίζεται «ο τρόπος με τον οποίο οι μείζονες κοινωνικοί θεσμοί διανέμουν θεμελιώδη δικαιώματα και υποχρεώσεις, καθορίζοντας την κατανομή των πλεονεκτημάτων της κοινωνικής συνεργασίας», δηλαδή το πώς διαμορφώνονται και λειτουργούν το *πολιτικό σύνταγμα* και οι *κοινωνικές διαρρυθμίσεις*.¹¹

1.2 Οι προϋποθέσεις σύναψης της αρχικής συμφωνίας

1.2α Η πρωταρχική θέση ως υποθετική κατασκευή

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η πρωταρχική συμφωνία στοχεύει στον ορισμό των αρχών, «τις οποίες θα αποδέχονταν, σε μία αρχική κατάσταση ισότητας, ελεύθερα και έλλογα πρόσωπα, μεριμνώντας για την προαγωγή των συμφερόντων τους, ως καθοριστικές των θεμελιωδών όρων του συνεταιρισμού τους».¹²

Στον Rawls, η αντίστοιχη έννοια με αυτή της φυσικής κατάστασης των παραδοσιακών θεωριών κοινωνικού συμβολαίου είναι αυτή της *πρωταρχικής θέσης* (*original position*): πρόκειται για μια αρχική κατάσταση ισότητας, μέσα στην οποία έλλογοι άνθρωποι συμφωνούν ως προς τις αρχές της δικαιοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, η πρωταρχική θέση χαρακτηρίζεται ως το *κατάλληλο αρχικό status quo*, μια *ακριβοδίκαιη κατάσταση*, η οποία πληροί προδιαγραφές ευρέως αποδεκτές και είναι δομημένη έτσι, ώστε να οδηγεί στην υιοθέτηση των κατάλληλων αρχών της

⁸ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 10.

⁹ Τζων Ρωλς, ό.π., 266.

¹⁰ Ο.π., 36.

¹¹ Ο.π., 31-2.

¹² Ο.π., 36.

δικαιοσύνης από ελεύθερα και έλλογα πρόσωπα¹³ προκειμένου να ρυθμίσουν τους *βασικούς όρους συμβίωσής τους*.¹⁴

Ο Rawls ξεκαθαρίζει εξ' αρχής, περιγράφοντας την πρωταρχική θέση, ότι δεν πρόκειται παρά για μία *αμιγώς υποθετική κατάσταση* και όχι για κάποιο υπαρκτό ιστορικό γεγονός. Αν θέλουμε να καταλήξουμε στις βασικές αρχές που θα πρέπει να διέπουν κάθε δίκαιη συμφωνία, τότε είναι επιτακτική ανάγκη να περιγράψουμε μια αρχική κατάσταση που να έχει εξ' ορισμού συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, «ικανά να οδηγήσουν σε ορισμένη αντίληψη της δικαιοσύνης».¹⁵ Θα πρέπει, λοιπόν, να αντιμετωπίσουμε την πρωταρχική θέση ως μία *διευκρινιστική κατασκευή*, η οποία μας επιτρέπει να θέσουμε τους *ακριβοδίκαιους όρους* κοινωνικής συνεργασίας,¹⁶ ως έννοια *πλασματική και εξωιστορική*.¹⁷ Εξάλλου, όπως εύστοχα αναφέρει ο Kymlicka, αναφερόμενος στην φυσική κατάσταση, δεν πρόκειται για κάποιο «ανθρωπολογικό επιχείρημα αναφορικά με την προ-κοινωνική ύπαρξη των ανθρώπινων όντων».¹⁸

Όπως καθίσταται σαφές από τα ως άνω αναφερθέντα, ο Rawls δημιουργεί εξ' αρχής τις κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου να δικαιολογήσει την αντίληψη της δικαιοσύνης που θα υιοθετηθεί. Όπως εξηγεί, η πρωταρχική θέση που περιγράφει αποτελεί την *φιλοσοφικά προτιμότερη ερμηνεία* της αρχικής κατάστασης, προκειμένου να καταφέρει να καταλήξει στις «κατάλληλες αρχές δικαιοσύνης».¹⁹ Αν ο σκοπός της συμφωνίας δεν ήταν η δικαιοσύνη, αλλά το αμοιβαίο πλεονέκτημα, τότε θα επιτρεπόταν, έως και επιβαλλόταν η διαφορά ως προς την διαπραγματευτική ισχύ των συμβαλλομένων.²⁰ Στην περίπτωση, όμως, του ρωλσιανού συμβολαίου, βασικός στόχος της πρωταρχικής κατάστασης καθίσταται η *ισότητα*. Θα πρέπει, λοιπόν, να αποτραπεί οπωσδήποτε η ικανότητα κάποιων εκ των μερών να κατέχουν μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη εξαιτίας φυσικών ή κοινωνικών παραγόντων και να

¹³ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2017), 75

¹⁴ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 154.

¹⁵ *Ο.π.*, 37

¹⁶ *Ο.π.*, 48.

¹⁷ John Rawls, *ό.π.*, 77.

¹⁸ Will Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, μτφρ, Γ. Μολύβας, (Αθήνα: Πόλις, 2002), 153.

¹⁹ *Ο.π.*, 154.

²⁰ Will Kymlicka, *ό.π.*, 563-4, σημ. 2.

αποκλειστεί η χρήση κάθε μορφής βίας, απάτης, απειλής κ. ο. κ.²¹ Ως εκ τούτου, θα πρέπει στην πρωταρχική θέση να συντρέχουν οι εξής βασικοί περιορισμοί²²:

α) κανένας εκ των συμβαλλομένων δεν θα πρέπει να πλεονεκτεί ή να μειονεκτεί εξαιτίας είτε φυσικών είτε κοινωνικών παραγόντων.

β) κανένας δεν πρέπει να είναι σε θέση να τροποποιήσει τις αρχές κατά την προσωπική του επιθυμία ή το συμφέρον του.

γ) οι προσωπικές φιλοδοξίες, στοχοθεσίες και αντιλήψεις περί αγαθού δεν θα πρέπει να έχουν επίδραση στις αρχές της δικαιοσύνης.

Οι παραπάνω περιορισμοί συντείνουν στον βασικό στόχο θέσπισης της πρωταρχικής θέσης, που δεν είναι άλλος από την εξασφάλιση ότι η συμφωνία συνάπτεται υπό συνθήκες πλήρους ισότητας. Προκειμένου, όμως, να μην προσπαθήσουν τα συμβαλλόμενα μέρη να προτείνουν αρχές σκεπτόμενα μεροληπτικά, θα πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος να αγνοούν όποια χαρακτηριστικά θα υποδείκνυαν ποιες είναι οι αρχές που θα εξυπηρετούσαν τα προσωπικά τους συμφέροντα. Για να καταστεί κάτι τέτοιο δυνατό, ο Rawls εισάγει στους περιορισμούς της πρωταρχικής θέσης το *πέπλο της άγνοιας* (*veil of ignorance*): πρόκειται μία κατασκευή, η οποία έρχεται να επισφραγίσει την ηθική ισότητα μεταξύ των συμβαλλομένων. Πίσω από αυτό, τα μέρη αποτρέπονται από το να γνωρίζουν τα προσωπικά χαρακτηριστικά τους και όποιος άλλο γεγονός θα τους οδηγούσε σε μεροληψία.²³

Υπό αυτές τις συνθήκες, μπορούμε να μιλάμε για έλλογα ηθικά πρόσωπα, τα οποία συμφωνούν ως προς τις αρχές της δικαιοσύνης σε καθεστώς απόλυτης ισότητας και με γνώμονα το συμφέρον όλων, καθώς κανείς δεν είναι σε θέση να γνωρίζει πώς ευνοείται από την φύση ή τις κοινωνικές συνθήκες, ώστε να μπορεί να αποφασίσει με γνώμονα τα προσωπικά του οφέλη.²⁴ Τούτων λεχθέντων, μπορούμε να καταλήξουμε σε έναν πρώτο, βασικό ορισμό της ρωλσιανής πρωταρχικής θέσης: πρόκειται για μία υποθετική, εξωιστορική κατάσταση απόλυτης ισότητας, κατά την οποία συντρέχουν

²¹ John Rawls, "Justice as Fairness: Political Non Metaphysical", στο A. Corlett (επιμ.), *Equality and Liberty: Analyzing Rawls and Nozick*, (London: MacMillan, 1991), 154-5.

²² Οι περιορισμοί αυτοί δεν επιβάλλονται μόνο κατά την διαδικασία επιλογής των αρχών αλλά και επί των ίδιων των αρχών (ό.π., 44).

²³ Η έννοια του πέπλου της άγνοιας εξετάζεται αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο, καθώς αποτελεί έννοια κεφαλαιώδους σημασίας στην θεωρία κοινωνικού συμβολαίου του John Rawls, ειδικά σε σχέση με την ηθική δικαιολόγηση της νομιμότητας της εξουσίας.

²⁴ Τζων Ρωλς, ό.π., 44-5.

τέτοιοι περιορισμοί και στην οποία αποδίδονται τέτοια χαρακτηριστικά, ώστε να μπορούμε να καταλήξουμε σε *ορισμένη αντίληψη της δικαιοσύνης*.²⁵ Σε αυτή την υποθετική κατάσταση, μάλιστα, δεδομένου του μη ιστορικού, πλασματικού χαρακτήρα της, μπορούμε να εισέλθουμε νοερά οποιαδήποτε στιγμή.²⁶

1.2.β Τα συμβαλλόμενα μέρη

Οι συμβαλλόμενοι της πρωταρχικής θέσης μπορούν να οριστούν είτε ως οι εκπρόσωποι ατόμων με συγκεκριμένα ενδιαφέροντα είτε ως άτομα που έχουν τα ίδια κάποια συγκεκριμένα ενδιαφέροντα.²⁷ Η έννοια των συμβαλλομένων μερών είναι και αυτή πλασματική: «τα μέρη αυτά δεν είναι παρά τεχνητά όντα»²⁸, τα οποία ορίζονται εντός του πλαισίου της εξίσου πλασματικής, όπως εξηγήθηκε παραπάνω, πρωταρχικής θέσης. Εκτός, λοιπόν, από τους ως άνω αναφερόμενους περιορισμούς της πρωταρχικής θέσης, θα πρέπει να οριστούν και οι περιορισμοί που σχετίζονται με την φύση των συμβαλλομένων μερών.

Η κοινωνία μπορεί να αποτελεί για τον Rawls *συνεργατικό εγχείρημα με στόχο το αμοιβαίο όφελος*,²⁹ δεν παύει, ωστόσο, ακριβώς επειδή πρόκειται για συνεργασία, να χαρακτηρίζεται από συγκρούσεις συμφερόντων. Τα μεν συμφέροντα προκύπτουν εξαιτίας της διαπίστωσης ότι η κοινωνία προσφέρει καλύτερο τρόπο διαβίωσης σε κάθε άτομο, σε σχέση με τον τρόπο διαβίωσης που θα είχε αν στηριζόταν αποκλειστικά στις δικές του δυνάμεις. Η δε σύγκρουση συμφερόντων προκύπτει, επειδή ο καθένας επιθυμεί όλο και μεγαλύτερο μερίδιο στη διανομή των προνομίων που απορρέουν από την κοινωνική συνεργασία, προς εξυπηρέτηση των προσωπικών του φιλοδοξιών. Για τον λόγο αυτό, ο Rawls, βασιζόμενος στην θεωρία του Hume για την ανθρώπινη φύση, εισάγει στην θεωρία του ορισμένες κανονιστικές αρχές, σχετικές με την φύση των συμβαλλομένων, τις *περιστάσεις δικαιοσύνης*: «για να είμαστε σε θέση να επιλέξουμε μεταξύ ποικίλων κοινωνικών διαρρυθμίσεων σχετικά με τη διανομή των πλεονεκτημάτων και για να προσυπογράψουμε μια συμφωνία σχετικά με την αναλογία των προς διανομή μεριδίων, χρειάζονται αρχές. Αυτές οι αξιώσεις καθορίζουν τον ρόλο

²⁵ *Ο.π.*, 37

²⁶ *Ο.π.*, 184.

²⁷ John Rawls, “Kantian Constructivism in Moral Theory”, 525.

²⁸ John Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, 82.

²⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 591.

της δικαιοσύνης. Οι υποκειμένες συνθήκες, που δημιουργούν αυτές τις αναγκαιότητες, είναι οι περιστάσεις της δικαιοσύνης».³⁰

Οι περιστάσεις της δικαιοσύνης αντικατοπτρίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις των συμβαλλομένων της πρωταρχικής θέσης³¹ και μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τις *αντικειμενικές συνθήκες*, χάρη στις οποίες καθίσταται η συνεργασία δυνατή, αλλά και αναγκαία: οι άνθρωποι που συνεργάζονται συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο μια δεδομένη χρονική στιγμή. Κανένας από αυτούς δεν υπερέχει τόσο, ως προς τα φυσικά του χαρακτηριστικά, ώστε να μπορεί να κυριαρχήσει επί των υπολοίπων. Ο λόγος για τον οποίο συνεργάζονται, λοιπόν, οι άνθρωποι είναι, πρωτίστως, για να αποφευχθεί μια ενδεχόμενη επίθεση από μια άλλη ομάδα. Εκτός αυτού, οι άνθρωποι οδηγούνται στη συνεργασία και εξαιτίας της *συνθήκης μέτριας σπάνεως*, η οποία ορίζει ότι οι φυσικοί πόροι δεν είναι τόσο πολλοί ώστε να αρκούν για να μην χρειάζονται οι άνθρωποι την συνεργασία των άλλων, αλλά ούτε και τόσο λίγοι ώστε να καθιστούν κάθε προσπάθεια σύμπραξης μάταιη. Φυσικά, τα αποτελέσματα της συνεργασίας εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις αξιώσεις των συμβαλλομένων.³²

Η δεύτερη κατηγορία των περιστάσεων της δικαιοσύνης αφορά τις *υποκειμενικές συνθήκες*, αυτές δηλαδή που σχετίζονται, όπως είναι προφανές, με τα ίδια τα πρόσωπα των συμβαλλομένων. Μπορεί τα συμβαλλόμενα μέρη να έχουν σε γενικές γραμμές κοινά συμφέροντα και στόχους, δεν παύει όμως να ισχύει ότι ο κάθε άνθρωπος έχει διαφορετικό στόχο στη ζωή του και αντιλαμβάνεται διαφορετικά από τους υπόλοιπους το αγαθό: οι αξιώσεις του καθενός σχετικά με τη διανομή των φυσικών και κοινωνικών πόρων έχει άμεση σχέση με τις προσωπικές αντιλήψεις και τους στόχους του. Ακόμη, όπως είναι φυσικό, οι γνώσεις των ανθρώπων είναι περιορισμένες, ενώ η κρίση τους είναι πολύ πιθανόν να διαστρεβλωθεί. Από τα παραπάνω δεν προκύπτουν μόνο διαφορές ως προς τις προσωπικές φιλοδοξίες των συμβαλλομένων, αλλά και ποικιλία φιλοσοφικών, θρησκευτικών, πολιτικών και κοινωνικών θεωριών και πεποιθήσεων.³³

³⁰ *Ο.π.*, 162-3.

³¹ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 85

³² Τζων Ρωλς, ό.π., 163.

³³ *Ο.π.*, 163-4.

Από τα ως άνω αναφερθέντα, ο Rawls επιμένει περισσότερο στη συνθήκη μέτριας σπάνεως και στην σύγκρουση των συμφερόντων. Αυτές είναι, σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι περιστάσεις που καθιστούν αναγκαία την αρετή της δικαιοσύνης, ακριβώς όπως το φυσικό θάρρος καθίσταται αναγκαίο εξαιτίας της απειλής κατά της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας. Τα συμβαλλόμενα μέρη της πρωταρχικής θέσης έχουν επίγνωση των περιστάσεων της δικαιοσύνης, αυτή είναι όμως η μοναδική γνώση που τους επιτρέπει ο Rawls να έχουν σχετικά με τις κοινωνικές συνθήκες, ενώ προϋποθέτει ότι οι συμβαλλόμενοι δεν αλληλοδεσμεύονται ηθικά, παρά μόνον ως προς την προσπάθειά τους να προαχθεί η αντίληψή τους περί του αγαθού.³⁴ Οι αντιλήψεις των συμβαλλομένων δεν εκλαμβάνονται από τον φιλόσοφο ως εγωιστικές-τουλάχιστον όχι εκ των προτέρων. Αυτό που είναι σίγουρο είναι πως πρόκειται για «ορθολογικά μακροπρόθεσμα σχέδια».³⁵

Οι συμβαλλόμενοι της πρωταρχικής θέσης είναι *συνεχόμενα πρόσωπα*, δηλαδή προβάλλουν αιτήματα που έχουν κάποια συνέχεια στο χρόνο, ενώ αποτελούν *αρχηγούς οικογενειών/ γενετικές σειρές*.³⁶ Ωστόσο, δεν συνδέονται συναισθηματικά μεταξύ τους με κανέναν τρόπο, στερούνται ενδιαφέροντος ο ένας για τον άλλον (*αμοιβαία έλλειψη ενδιαφέροντος*), ενώ δεν σκοπεύουν να θυσιάσουν τα συμφέροντά τους προς χάριν των άλλων. Ο Rawls χαρακτηρίζει την αλληλεπίδραση των συμβαλλομένων στην πρωταρχική θέση ως *περιορισμένο αλτρουισμό*.³⁷ Έτσι, η δικαιοσύνη ορίζεται ως «η αρετή που χαρακτηρίζει τις πρακτικές στις οποίες υπάρχουν συγκρουόμενα συμφέροντα και όπου οι εμπλεκόμενοι αισθάνονται ότι δικαιολογούνται να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους εναντίον των άλλων».³⁸

Μετά την περιγραφή των διαπροσωπικών σχέσεων των συμβαλλομένων, ο Rawls ορίζει τους περιορισμούς που συντρέχουν στην πρωταρχική θέση ως προς την έννοια του ορθού. Με την εισαγωγή των σχετικών συνθηκών, ο φιλόσοφος στοχεύει να εξυπηρετήσει περεταίρω το κύριο μέλημά του, που δεν είναι άλλο από το να μην επιτρέπει να ληφθούν αποφάσεις ως προς τις αρχές της δικαιοσύνης με εγωιστικά κριτήρια. Οι περιορισμοί της αντίληψης του ορθού συμπυκνώνονται ως εξής: «μια

³⁴ *Ο.π.*, 164.

³⁵ *Ο.π.*, 165.

³⁶ *Ο.π.*, 183.

³⁷ Γρηγόρης Μολύβας, «Ο Rawls και η σύγχρονη αγγλοαμερικανική Πολιτική Φιλοσοφία», στο *Φιλοσοφία στην Ευρώπη*, Κείμενα Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Πάτρα 2008.

³⁸ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 165-6.

αντίληψη περί του ορθού είναι ένα σύνολο αρχών γενικής μορφής και καθολικής εφαρμογής, οι οποίες θα πρέπει να αναγνωρισθούν δημόσια ως το ανώτατο δικαστήριο για την ιεράρχηση των αλληλοσυγκρουόμενων αιτημάτων που εγείρουν τα ηθικά πρόσωπα. Οι αρχές της δικαιοσύνης αναγνωρίζονται από τον ειδικό τους ρόλο και το αντικείμενο στο οποίο εφαρμόζονται.»³⁹

Αναλυτικότερα, οι πέντε συνθήκες του εν λόγω περιορισμού περιγράφονται στην *Θεωρία της Δικαιοσύνης* ως εξής:

α) *Γενικότητα*: οι αρχές που διατυπώνονται πρέπει να είναι γενικές. Περιγράφουν γενικές ιδιότητες και σχέσεις, χωρίς να χρησιμοποιούνται συγκεκριμένοι ορισμοί και κύρια ονόματα. Ούτως ή άλλως, σύμφωνα με τον Rawls, εφόσον οι συμβαλλόμενοι δεν μπορούν να ορίσουν συγκεκριμένα τον εαυτό τους στην πρωταρχική θέση, είναι αναγκασμένοι να βασίζονται σε γενικές αρχές. Οι αρχές αυτές δεν υπόκεινται σε περιορισμούς πλέον των περιστάσεων της δικαιοσύνης, ενώ δεν απαιτείται καμία γνώση για να γίνουν κατανοητές και δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένες καταστάσεις, άτομα ή ομάδες. Τέλος, θα πρέπει να είναι προσιτές από κάθε γενιά.

β) *Καθολικότητα*: οι αρχές πρέπει να εφαρμόζονται καθολικά. Η προϋπόθεση αυτή έχει ως επακόλουθα τα εξής: θα πρέπει οι αρχές να είναι απλές, ώστε να μπορεί ο καθένας να της κατανοήσει (ο Rawls θέτει *ανώτατο όριο* τόσο ως προς την περιπλοκότητά τους όσο και ως προς τις διακρίσεις που μπορούν να περιέχουν), ενώ δεν μπορούν να ισχύουν στην περίπτωση που, εφαρμοζόμενες καθολικά, καταλήγουν σε αντίφαση ή αυτοαναιρούνται. Γενικώς, το κριτήριο εδώ είναι οι *συνέπειες* που θα έχει μια αρχή εφόσον εφαρμοστεί καθολικά.

γ) *Δημοσιότητα*: όπως είναι φυσικό, κατά την θέσπιση ενός κοινωνικού συμβολαίου, οι αρχές που επιλέγονται είναι δημόσιες. Εδώ, οι αρχές τις οποίες συμφωνούν να θεσπίσουν οι συμβαλλόμενοι αφορούν μια «δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης». Η συνθήκη της δημοσιότητας έχει καταβολές στην φιλοσοφία του Kant. Συνδυάζεται με την συνθήκη της καθολικότητας και ορίζεται προκειμένου «να έχουν τα μέρη τη δυνατότητα να αξιολογούν τις αντιλήψεις περί δικαιοσύνης ως δημόσια αναγνωρισμένα και πλήρως ενεργά ηθικά συντάγματα της κοινωνικής ζωής».

³⁹ Ο.π., 172.

δ) *Ιεράρχηση των αλληλοσυγκρουόμενων αιτημάτων*: οι αρχές που αφορούν την αντίληψη του ορθού πρέπει να είναι ορισμένες έτσι, ώστε να εξισορροπούν τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των μερών. Με τα λόγια του Rawls: «κάθε αντίληψη περί του ορθού πρέπει να επιβάλλει μια ορισμένη διάταξη των αλληλοσυγκρουόμενων αιτημάτων». Η διάταξη αυτή, εξηγεί, θα πρέπει να είναι *μεταβατική*: αν τεθούν σε σύγκριση, κατά την επιλογή των αρχών, τρεις διαφορετικές προτάσεις για την *διάρθρωση της βασικής δομής της κοινωνίας* και η πρώτη είναι δικαιότερη από την δεύτερη, η οποία είναι δικαιότερη από την τρίτη, τότε η πρώτη θα πρέπει να θεωρηθεί δικαιότερη και από την τρίτη.

ε) *Οριστικότητα*: «Τα μέρη καλούνται να αξιολογήσουν το σύστημα των αρχών ως το *ανώτατο δικαστήριο του πρακτικού λόγου*. Οι κοινωνικοί θεσμοί που θα οριστούν στην πρωταρχική θέση πρέπει να τεθούν σύμφωνα με τις *επιταγές του ορθού και της δικαιοσύνης*.⁴⁰

Οι ως άνω ορισμένες συνθήκες, οι οποίες είναι καταφανώς επηρεασμένες από την ηθική φιλοσοφία του Kant, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Rawls αίρει κάθε είδος εγωισμού από την πρωταρχική θέση: υπό αυτές και τους περιορισμούς της πρωταρχικής θέσης, σε συνδυασμό πάντα με το πέπλο της άγνοιας, καθίσταται αδύνατον να είναι τα συμβαλλόμενα μέρη σε θέση να αποφασίσουν μεροληπτικά. Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει ότι μιλάμε για αυτοθυσία, ούτε ότι οι αρχές που θα επιλεγθούν δεν είναι ορισμένες έτσι που να προωθούν τα συμφέροντα των ανθρώπων. Έχει ήδη αναφερθεί ότι βασικός στόχος της πρωταρχικής θέσης είναι να καταλήξουμε στις αρχές της δικαιοσύνης που ικανοποιούν το γενικό συμφέρον, όχι όμως τις προσωπικές φιλοδοξίες του καθενός. Εξάλλου, είναι φυσικό ο εγωισμός να μην χωράει στην συμφωνία περί καθολικών αρχών, αφού «δεν είναι συμβατός με εκείνο που διαισθητικά θεωρείται η οπτική γωνία της ηθικής»· μάλιστα, ο Rawls υποστηρίζει ότι, σε περίπτωση που οι συμβαλλόμενοι παρέμεναν καθηλωμένοι στον εγωισμό, δεν θα κατάφερναν καν να προχωρήσουν σε συμφωνία.⁴¹

Υπό τις ως άνω ορισμένες συνθήκες, αποδίδονται στους συμβαλλομένους ορισμένα χαρακτηριστικά: πρόκειται για ηθικά πρόσωπα ελεύθερα, ίσα, έλλογα και ορθολογικά. Ελεύθερους τους καθιστά το γεγονός ότι δεν τους δίνεται καμία αρχή

⁴⁰ *Ο.π.*, 169-171.

⁴¹ *Ο.π.*, 173.

έξωθεν:⁴² είναι εκείνοι που καθορίζουν την συμφωνία ως προς τις αρχές της δικαιοσύνης, ανεξάρτητα από οτιδήποτε θα τους όριζε συγκεκριμένους σκοπούς.⁴³ Η ισότητα ορίζεται από τους περιορισμούς της πρωταρχικής θέσης, οι οποίοι έχουν ήδη αναφερθεί, και από το πέπλο της άγνοιας. Ο καθένας εκ των συμβαλλομένων είναι εξίσου ικανός να αντιληφθεί την δημόσια έννοια της δικαιοσύνης και έχει την αξίωση να συμμετάσχει στον καθορισμό των αρχών.⁴⁴

Έννοια καίριας σημασίας στη θεωρία του Rawls αποτελεί και η *ορθολογικότητα* που χαρακτηρίζει τα συμβαλλόμενα μέρη. Ο φιλόσοφος διακρίνει μεταξύ ορθολογικού (*rational*) και ευλόγου (*reasonable*), διάκριση η οποία βασίζεται στη φιλοσοφία του Kant. Οι δύο έννοιες προϋποθέτουν η μία την άλλη, αλληλοσυμπληρώνονται, αφού η ορθολογική επιλογή των μερών υπόκειται στους λογικούς περιορισμούς της πρωταρχικής θέσης⁴⁵ και οι συμβαλλόμενοι διατυπώνουν εύλογες προτάσεις, σκεπτόμενοι ορθολογικά.⁴⁶

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Rawls, οι συμβαλλόμενοι δεν διακατέχονται από το αίσθημα του φθόνου. Το ζήτημα αυτό απασχολεί αρκετά τον συγγραφέα, ο οποίος επανέρχεται σε αυτό και σε επόμενα κεφάλαια. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία στην εν λόγω ενότητα, είναι ότι ο Rawls υποθέτει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη δεν είναι ζηλόφθονα. Ως εκ τούτου, δεν επηρεάζονται από τις διαφορές που προκύπτουν μεταξύ τους, εντός κάποιων ορίων και εφόσον, βέβαια, αυτές δεν αποτελούν αδικία.⁴⁷ Κριτήριο σε περίπτωση ζημίας είναι ο δείκτης των κοινωνικών αγαθών στο σύνολο και όχι αν θα ζημιωθούν εξίσου οι υπόλοιποι συμβαλλόμενοι. Επειδή όμως οι άνθρωποι προφανώς και διακατέχονται από τέτοιου είδους συναισθήματα, πράγμα το οποίο είναι αδύνατο να αγνοηθεί πλήρως, ο Rawls χωρίζει το επιχείρημά του σε δύο μέρη: σύμφωνα με το πρώτο μέρος, οι αρχές της δικαιοσύνης θεσπίζονται υπό την υπόθεση ότι οι συμβαλλόμενοι δεν είναι ζηλόφθονες. Σύμφωνα με το δεύτερο, εξετάζεται (σε επόμενα κεφάλαια) κατά πόσο η αντίληψη της δικαιοσύνης που ορίστηκε μπορεί να

⁴² John Rawls, "Kantian Constructivism in Moral Theory", 524.

⁴³ Ο.π., 544.

⁴⁴ Ο.π., 546.

⁴⁵ Samuel Freeman, "Original Position", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/original-position/>>.

⁴⁶ Γρηγόρης Μολύβας, ό.π.

⁴⁷ Τζων Ρωλς, ό.π., 602.

εφαρμοστεί στην ανθρώπινη ζωή εκτός των υποθέσεων της πρωταρχικής θέσης, όπου προφανώς και υφίσταται το αίσθημα του φθόνου.⁴⁸

Τέλος, ο Rawls αποδίδει στα συμβαλλόμενα μέρη δύο *ηθικές δυνάμεις*. Η πρώτη ορίζεται ως ένα *αίσθημα δικαιοσύνης (sense of justice)*: πρόκειται για την ικανότητά τους να καταλαβαίνουν, να εφαρμόζουν και να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις αρχές της δικαιοσύνης.⁴⁹ Οι συμβαλλόμενοι, χάρη σ' αυτό το αίσθημα, λοιπόν, είναι βέβαιο ότι θα συμμορφωθούν με τους όρους της συμφωνίας, η οποία προκύπτει ακριβώς βάσει της πεποίθησης ότι θα τηρηθεί.⁵⁰ Έτσι, οι συμβαλλόμενοι συμφωνούν στο διηγεκές και συμμορφώνονται απόλυτα στο συμβόλαιο που συνάπτεται στην πρωταρχική θέση.⁵¹ Είναι, ωστόσο, προφανές ότι δεν πρόκειται για μια διαμορφωμένη εξ' αρχής αντίληψη της δικαιοσύνης: το αίσθημα της δικαιοσύνης των μερών της πρωταρχικής θέσης περιορίζεται μόνον στο ότι, εφόσον προκύπτουν ζητήματα, επιθυμούν να τα επιλύουν βάσει των αρχών που θα οριστούν και όχι αυθαιρέτως.⁵²

Η δεύτερη ηθική δύναμη σχετίζεται με την ορθολογικότητα που χαρακτηρίζει τα μέρη και αφορά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται το αγαθό (*conception of the good*): τα συμβαλλόμενα μέρη έχουν την ικανότητα να συλλαμβάνουν και να διαμορφώνουν το αγαθό. Η ικανότητά τους αυτή οδηγεί τα συμβαλλόμενα μέρη σε μία συγκεκριμένη αντίληψη του αγαθού, της οποίας όμως δεν γνωρίζουν το ειδικό περιεχόμενο. Έτσι, τα μέρη προσπαθούν να προωθούν τα συμφέροντα που σχετίζονται με την αντίληψή τους περί του αγαθού, όποια κι αν μπορεί είναι αυτά.⁵³ «Έτσι, ένα έλλογο άτομο θεωρείται ότι διαθέτει ένα λογικά συνεπές σύνολο προτιμήσεων όσον αφορά τις επιλογές που του προσφέρονται. Ιεραρχεί τις επιλογές αυτές ανάλογα με το πόσο ικανοποιητικά προάγουν τους στόχους του. Ακολουθεί το σχέδιο που θα ικανοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερες από τις προτιμήσεις του και έχει τις περισσότερες πιθανότητες να εκτελεσθεί με επιτυχία.»⁵⁴ Στο πλαίσιο της πρωταρχικής θέσης, αφού οι συμβαλλόμενοι δεν γνωρίζουν λεπτομέρειες για τα ορθολογικά τους

⁴⁸ *Ο.π.*, 181.

⁴⁹ John Rawls, *ό.π.*, 525.

⁵⁰ *Ο.π.*, 182-3.

⁵¹ *Ο.π.*, 184-5.

⁵² Μολύβας, *ό.π.*, 4.

⁵³ John Rawls, *ό.π.*, 185.

⁵⁴ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 181.

πλάνα, θεωρείται ότι κατέχουν «ισχνή» αντίληψη για το αγαθό, το οποίο «αποτελεί την ικανοποίηση της ορθολογικής επιθυμίας».⁵⁵

1.3 Τα πρωταρχικά αγαθά

Τα πρωταρχικά αγαθά σχετίζονται άμεσα με την προώθηση των συμφερόντων που προκύπτουν από την δεύτερη ηθική δύναμη των συμβαλλομένων. Τα αγαθά αυτά αποτελούν, όπως προαναφέρθηκε, βασικό και αντικειμενικό κριτήριο για την επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης στην πρωταρχική θέση, μιας που μπορούν να αποτελέσουν γνώμονα του γενικού συμφέροντος, ανεξάρτητα από το ειδικό περιεχόμενο της αντίληψης του αγαθού που τα μέρη αγνοούν, και μάλιστα χωρίς να παραβιάζονται οι περιορισμοί και οι συνθήκες της πρωταρχικής θέσης.⁵⁶ Όπως εξηγεί ο Rawls, τα πρωταρχικά αγαθά «είναι πράγματα τα οποία υποθέτουμε ότι επιθυμεί ένας έλλογος άνθρωπος ανεξαρτήτως του τι μπορεί να θέλει παραπάνω».⁵⁷

Ανεξάρτητα, δηλαδή, από τις προσωπικές φιλοδοξίες και το πλάνο ζωής τους, το οποίο, όπως εξηγήθηκε παραπάνω, τους αποκρύπτεται στην πρωταρχική θέση, τα συμβαλλόμενα μέρη είναι λογικό να επιθυμούν κάποια πράγματα σε μεγαλύτερη παρά σε μικρότερη ποσότητα. Πρόκειται για πράγματα γενικά αναγκαία, ενώ για να τα ορίσουμε «πρέπει να κοιτάξουμε στις κοινωνικές απαιτήσεις και στις κοινωνικές περιστάσεις της ανθρώπινης ζωής σε μια δημοκρατική κοινωνία».⁵⁸ Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε ότι οι συμβαλλόμενοι γνωρίζουν ότι στοχεύουν στην προστασία της ελευθερίας τους, την αύξηση ευκαιριών για όλους και την διεύρυνση των μέσων παραγωγής των στόχων τους (οι οποίοι δεν ορίζονται στην πρωταρχική θέση, οπότε τα μέσα επίτευξης που θα οριστούν πρέπει να είναι γενικά). Διαθέτουν, δηλαδή, γνώσεις για το αγαθό, αλλά όχι τις προσωπικές τους απόψεις περί αυτού, και «γενικές παραδοχές της ηθικής ψυχολογίας».⁵⁹

Ο Rawls ορίζει δύο κατηγορίες πρωταρχικών αγαθών: τα φυσικά και τα κοινωνικά. Τα πρώτα αφορούν αγαθά που δεν διανέμονται από τους θεσμούς, αν και επηρεάζονται από αυτούς. Πρόκειται για την υγεία, την αντίληψη, την ευρωστία, την φαντασία, τα φυσικά χαρίσματα. Τα κοινωνικά αγαθά, από την άλλη, εξαρτώνται

⁵⁵ *Ο.π.*, 125.

⁵⁶ Leif Wenar, "John Rawls", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/rawls/>>

⁵⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 1242.

⁵⁸ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 382.

⁵⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 180

πλήρως από τους θεσμούς, αφού διανέμονται από αυτούς.⁶⁰ Ο Rawls τα διακρίνει στις εξής πέντε κατηγορίες:

α) *οι βασικές ελευθερίες (ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης κ.ο.κ.)*. Μόνο αν συντρέχουν οι βασικές ελευθερίες μπορούν οι άνθρωποι να ασκήσουν και τις δύο ηθικές τους δυνάμεις. Εξάλλου, ο φιλόσοφος τις θεωρεί εκ των ων ουκ άνευ για την προστασία πολλών αντιλήψεων του αγαθού.

β) *η ελευθερία μετακίνησης και η ελεύθερη επιλογή επαγγέλματος πάνω σε ένα υπόβαθρο ποικίλων ευκαιριών*. Υπό αυτές τις συνθήκες, δίνονται περισσότερες από μία ευκαιρίες επίτευξης των στόχων, καθώς και η δυνατότητα να τροποποιήσής τους.

γ) *οι εξουσίες και τα προνόμια των αξιωμάτων και των θέσεων ευθύνης*. Αυτά αφορούν τις δυνατότητες του εαυτού και την αυτοδιακυβέρνηση.

δ) *το εισόδημα και ο πλούτος*. Εύλογα αντιλαμβάνεται κανείς ότι τα εν λόγω αγαθά λειτουργούν ως μέσα επίτευξης στόχων.

ε) *οι κοινωνικές βάσεις του αυτοσεβασμού*. Οι πολίτες, προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, χρειάζεται να έχουν αυτοεκτίμηση και να αισθάνονται ικανοί.⁶¹ Οι βάσεις, λοιπόν, του αυτοσεβασμού, ως κοινωνικά αγαθά είναι οι βάσεις αυτές των θεσμών που συνιστούν στο να μην αισθάνονται οι πολίτες μειονεκτικά εξαιτίας των επιλογών που κάνουν στην ζωή τους.⁶²

Ο ως άνω ορισμένος κατάλογος, βέβαια, δεν είναι πάγιος ούτε δεσμευτικός. « Η ουσία έγκειται στο να μπορούν να συλλάβουν τις πλέον σημαντικές ορίζουσες του ευ ζην, όπως τις αντιλαμβάνονται οι κοινωνίες της εποχής μας, χωρίς να υπάρχει ανάγκη να παραισφρέουν ιδιοσυγκρασιακά στοιχεία, τα οποία συνδέονται με τις επιμέρους αντιλήψεις περί αγαθού των ατόμων».⁶³

Μερικές αξιοσημείωτες παρατηρήσεις του Rawls σχετικά με τα πρωταρχικά αγαθά είναι οι εξής τρεις: πρώτον, τα πρωταρχικά αγαθά, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποτελούν χαρακτηριστικά των θεσμών. Ως εκ τούτου, το ακριβές περιεχόμενο και ο τρόπος με τον οποίο ορίζονται και εφαρμόζονται τα κοινωνικά πρωταρχικά αγαθά εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον ορισμό των ίδιων των θεσμών. Επιπλέον, τα

⁶⁰ Will Kymlicka, *ό.π.*, 156.

⁶¹ John Rawls, *ό.π.*, 382-3.

⁶² Μολύβας, *ό.π.*, 5.

⁶³ *Ο.π.*

πρωταρχικά αγαθά χρησιμεύουν ως δείκτης κοινωνικής δικαιοσύνης, αφού χρησιμοποιούνται ως βάση σύγκρισης της κοινωνικής κατάστασης των ανθρώπων. Τα συμβαλλόμενα μέρη της πρωταρχικής θέσης γνωρίζουν ότι το περιεχόμενο των κοινωνικών πρωταρχικών αγαθών αποτελεί μέρος των αρχών της δικαιοσύνης στις οποίες θα καταλήξουν, επομένως και μέρος της συμφωνίας τους, εφόσον συναινέσουν στην υιοθέτηση των αρχών. Τέλος, καίριας σημασίας στην θεωρία του Rawls περί δικαιοσύνης, είναι η διατύπωση ότι η κοινωνική κινητικότητα δεν θεωρείται πρωταρχικό αγαθό, καθώς ως λιγότερο ευνοημένοι ορίζονται όσοι απολαμβάνουν το μικρότερο μερίδιο των πρωταρχικών αγαθών στο σύνολο της ζωής τους.⁶⁴

Εδώ, μπορούμε να εντοπίσουμε την πηγή μιας μεγάλης διαφοράς μεταξύ του Rawls και του Nozick. Ενώ ο Rawls ορίζει τα πρωταρχικά αγαθά έτσι που να μην αδικούνται οι άνθρωποι εξαιτίας των φυσικών χαρακτηριστικών και της κοινωνικής τους θέσης, προσπαθώντας να μην επιδεινώνεται η θέση των ανθρώπων, ο Nozick ρίχνει περισσότερο βάρος στην βελτίωση της θέσης τους.⁶⁵ Για τον λόγο αυτό, θέτει εντελώς διαφορετικά κριτήρια για τους πόρους που διαθέτουν οι άνθρωποι στο σημείο εκκίνησης. Η θεωρία των τίτλων (*entitlement theory*) του Nozick, δεν δίνει έμφαση στο ποια αγαθά θα πρέπει να διανέμονται σε όλους, αλλά στο κατά πόσο δίκαια αποκτούν οι άνθρωποι τα αγαθά που κατέχουν. Εφόσον, λοιπόν, όλοι δικαιούνται τα αγαθά που κατέχουν, οποιαδήποτε διανομή πόρων προκύπτει από την ελεύθερη συναλλαγή των ανθρώπων, θεωρείται δίκαιη, αφού οι άνθρωποι δικαιούνται να μεταβιβάσουν τους πόρους που τους ανήκουν όπως θέλουν. Επειδή δε, κύριο μέλημα του Nozick είναι να απουσιάζει κάθε κρατική παρέμβαση, εκτός από την ελάχιστη- αυτή δηλαδή που εξασφαλίζει ότι θα υπάρχουν δικαστήρια και αστυνομία ώστε να προστατεύονται οι ελεύθερες συναλλαγές- δεν ορίζει τίποτε παρεμφερές με τα πρωταρχικά αγαθά.⁶⁶

Στον αντίποδα, λοιπόν, των βασικών δικαιωμάτων που συγκαταλέγονται στα πρωταρχικά αγαθά του Rawls, ο Nozick υποστηρίζει ότι υπάρχει ένα βασικό δικαίωμα⁶⁷, αυτό της ιδιοκτησίας του εαυτού (*self-ownership*). Το δικαίωμα αυτό

⁶⁴ John Rawls, "Social unity and primary goods", στο A. Sen & B. Williams (επιμ.), *Utilitarianism and Beyond*, Cambridge University Press, 1999, 163-4.

⁶⁵ Will Kymlicka, *ό.π.*, 49.

⁶⁶ *Ο.π.*, 199-200.

⁶⁷ Ο Nozick εκκινεί από την καντιανή θέση ότι οι άνθρωποι πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αυτοσκοποί, επομένως σέβεται γενικώς τα ατομικά δικαιώματα (βλ. σχετικά Will Kymlicka, *ό.π.*, 205). Το δικαίωμα της αυτοκτησίας μας ενδιαφέρει εδώ, γιατί είναι αυτό που θεμελιώνει την θεωρία του περί δίκαιης διανομής, που δεν ξεκινά από κρατική παρέμβαση, όπως η παροχή των πρωταρχικών αγαθών.

αποτελεί και το κριτήριο της δίκαιης απόκτησης των αγαθών. Βασισμένος στην θεωρία του Locke, ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι εφόσον οι άνθρωποι είναι ιδιοκτήτες του εαυτού τους και ο κόσμος δεν αποτελεί, αρχικά, ιδιοκτησία κανενός, τότε οι άνθρωποι μπορούν να αποκτήσουν δικαίωμα σε ένα μεγάλο μερίδιο του κόσμου με ευκολία, μέσα από την προσωπική τους προσπάθεια. Η απόκτηση ατομικής ιδιοκτησίας κατ' αυτό τον τρόπο, στο μέτρο που δεν επιδεινώνει τη θέση κανενός, είναι απολύτως δίκαιη και καθιστά ηθική απαίτηση την ύπαρξη ελεύθερης αγοράς.⁶⁸ Εφόσον, λοιπόν, οι άνθρωποι έχουν αποκτήσει τα αγαθά τους δίκαια, καλώς κάνουν και τα έχουν, όσο και να υπερτερούν σε σύγκριση με αυτά των υπολοίπων.

Μια τέτοια εκκίνηση εξυπηρετεί, προφανώς, μια κοινωνία στην οποία το κράτος παρεμβαίνει ελάχιστα. Ωστόσο, στην περίπτωση της θεωρίας της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, κύριο μέλημα είναι να υπάρχει κοινωνική δικαιοσύνη. Για να μπορέσει να καταστεί κάτι τέτοιο δυνατό, όπως προαναφέρθηκε, θα πρέπει να εξασφαλιστεί μια δίκαιη και ίση εκκίνηση. Τα πρωταρχικά αγαθά εξυπηρετούν ακριβώς αυτό το στόχο, μιας που θέτουν το *minimum* που πρέπει να εξασφαλιστεί στον καθένα, ώστε να εξαλειφθούν οι αδικίες που προκύπτουν από φυσικές και κοινωνικές αιτίες, δεδομένου ότι δεν θεωρείται ακριβοδίκαιο να υστερούν οι φυσικά και κοινωνικά μειονεκτούντες, ενώ δεν ευθύνονται για αυτά τους τα μειονεκτήματα.⁶⁹

2. Το πέπλο της άγνοιας

2.1 Η χρησιμότητα του πέπλου της άγνοιας

Έχει ήδη καταστεί σαφές ότι το κύριο μέλημα του Rawls κατά την δόμηση της πρωταρχικής θέσης είναι να εξασφαλίσει απόλυτη ισότητα μεταξύ των συμβαλλομένων. Η φυσική κατάσταση, όπως περιγράφεται στους προκατόχους του δεν αποτελεί για τον συγγραφέα σημείο εκκίνησης πλήρους ισότητας, αφού σε αυτήν δεν υπάρχει κάτι που να αίρει τις ανισότητες, οι οποίες προκύπτουν εξαιτίας των φυσικών ή των κοινωνικών χαρακτηριστικών των συμβαλλομένων.⁷⁰ Ας πάρουμε για παράδειγμα το κοινωνικό συμβόλαιο του Locke: τα μέρη της φυσικής κατάστασης θεωρούνται και εκεί ελεύθερα και ίσα. Ωστόσο, εφόσον έχουν πλήρη επίγνωση για τα χαρακτηριστικά τους, όπως για παράδειγμα το φύλο, ή την κοινωνική τάξη τους, τίποτα

⁶⁸ *Ο.π.*, 215.

⁶⁹ *Ο.π.*, 201.

⁷⁰ Γιώργος Ν. Πολίτης, «John Rawls (1921-2002) - Η επανασύνδεση ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας», ΕΦΕ 20(2003) τεύχος 59, 187.

δεν εμποδίζει τους συμβαλλομένους να καταλήξουν σε συμφωνία με γνώμονα τα προσωπικά τους συμφέροντα. Είναι προφανές, για παράδειγμα, ότι τα ισχυρότερα και πλουσιότερα μέρη θα προσπαθήσουν να προωθήσουν όρους που θα τους ευνοούν, εις βάρος των πιο αδύναμων μερών.⁷¹ Ο Rawls δεν επιθυμεί σε καμία περίπτωση κάτι τέτοιο.

Ενώ, λοιπόν, έχουν ήδη οριστεί οι συνθήκες που πρέπει ισχύουν στην πρωταρχική θέση, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 1.2, ο Rawls εξηγεί ότι «ο στόχος είναι να αποκλεισθούν εκείνες οι αρχές που θα ήταν ορθολογικό να προτείνει κάποιος προς αποδοχή, όσο μικρή και αν θα ήταν η πιθανότητα επιτυχίας τους, μόνο και μόνο επειδή γνωρίζει ορισμένα πράγματα που είναι άσχετα, από τη σκοπιά της δικαιοσύνης.» Είναι λογικό, επί παραδείγματι, εφόσον κάποιος γνωρίζει ότι είναι πλούσιος, ή φτωχός, να προτείνει να θεωρηθεί άδικη, ή δίκαιη, αντίστοιχα, η φορολόγηση για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Αν θέλουμε οι συμβαλλόμενοι να μην καθοδηγούνται από τις προκαταλήψεις τους, θα πρέπει να τους αποκρύψουμε τέτοιου είδους πληροφορίες.⁷²

Προκείμενου να καταστεί αυτό εφικτό, ο Rawls τοποθετεί τα συμβαλλόμενα μέρη πίσω από ένα πέπλο άγνοιας. Το πέπλο αυτό δεν τους επιτρέπει να γνωρίζουν πώς θα επηρεάζονταν προσωπικά από τις εναλλακτικές που έχουν στην διάθεσή τους ως προς τις αρχές που θα οριστούν, επιτρέποντάς τους να έχουν ως αποκλειστικό κριτήριο γενικές εκτιμήσεις. Όπως εξηγεί ο συγγραφέας, το επινόημα αυτό είναι εμπνευσμένο από την φιλοσοφία του Kant, ο οποίος προϋποθέτει ότι δεν γνωρίζουμε ποια είναι η θέση μας στην κοινωνία, όταν αποφασίζουμε αν θα μπορούσε να καταστεί καθολικός νόμος η ρυθμιστική αρχή της βούλησής μας.⁷³

Το πέπλο της άγνοιας του Rawls δεν επιτρέπει στους συμβαλλομένους να γνωρίζουν ποιοι είναι, σε ποια φυλή ανήκουν, ποιο είναι το φύλο τους, ποια είναι η θέση τους στην κοινωνία, ποια είναι η τάξη και το κοινωνικό τους κύρος, ποια χαρακτηριστικά και ποιες ικανότητες τους έλαχαν στη λοταρία της τύχης, όπως πόσο έξυπνοι ή δυνατοί είναι, ή ποια είναι τα φυσικά τους πλεονεκτήματα. Οι συμβαλλόμενοι αγνοούν ακόμη ορισμένα στοιχεία του ψυχισμού τους, ενώ, ναι μεν έχουν μια αντίληψη του αγαθού, όπως εξηγήθηκε παραπάνω, δεν γνωρίζουν όμως πώς

⁷¹ Samuel Freeman, ό.π.

⁷² Τζων Ρωλς, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 44-45.

⁷³ *Ο.π.*, 173, σημ.12.

αντιλαμβάνονται το αγαθό σε προσωπικό επίπεδο ή ποιες είναι οι προσωπικές τους αξίες, οι θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις. Ούτε γνωρίζουν, επομένως, πώς διαμορφώνεται το ορθολογικό πλάνο της ζωής τους. Δεν γνωρίζουν σε ποια γενεά ανήκουν, ούτε ποιες συνθήκες επικρατούν στην κοινωνία, τόσο ως προς την πολιτική και οικονομική της κατάσταση, όσο και ως προς τα πολιτιστικά και πολιτισμικά επιτεύγματά της. Γενικώς, αγνοούν οποιοδήποτε ιστορικό γεγονός σχετίζεται με τον πληθυσμό, τον πλούτο και τους φυσικούς πόρους, την επικρατούσα θρησκεία κ.ο.κ.⁷⁴

Ο Rawls χαρακτηρίζει τους ως άνω ορισμένους περιορισμούς *εν μέρει αναγκαίους*, καθώς συμβάλλουν στην αποφυγή προβλημάτων κοινωνικής δικαιοσύνης, τα οποία μπορεί να προκύψουν μεταξύ της ίδιας ή διαφορετικών γενεών. Επιπλέον, σημαντικό ζήτημα αποτελεί και η εφαρμογή μιας *εύλογης γενετικής πολιτικής*: «Και σε αυτές τις περιπτώσεις, τα συμβαλλόμενα μέρη δεν θα πρέπει να γνωρίζουν τα ενδεχόμενα γεγονότα που θα αποτελέσουν αιτίες συγκρούσεων, έτσι ώστε να είναι σε θέση να υλοποιήσουν επιτυχώς την ιδέα της πρωταρχικής θέσης. Θα πρέπει να επιλέξουν τις αρχές, τις συνέπειες των οποίων οφείλουν να είναι προετοιμασμένα να υποστούν, σε όποια γενεά κι αν τύχει να ανήκουν.»⁷⁵ Σχετικά με το τελευταίο, προκύπτει το εξής ζήτημα: οι συμβαλλόμενοι, δεδομένου ότι η συμφωνία συνάπτεται στο παρόν, δεν μπορούν παρά να γνωρίζουν ότι είναι σύγχρονοι. Αυτή τους η γνώση είναι λογικό να τους ωθήσει στην επιθυμία να ευνοήσουν την δική τους γενιά, δηλώνοντας απρόθυμοι να αποταμιεύσουν για το μέλλον των επόμενων, ανεξάρτητα από το τι έχουν κάνει οι προγενέστεροι, γεγονός το οποίο ούτως ή άλλως δεν αλλάζει. Εδώ το πέπλο αποτυγχάνει. Προκειμένου να μην επιτρέψει στους συμβαλλομένους να υιοθετήσουν την αρχή ότι «κανένας δεν έχει καθήκον να κάνει οικονομίες για τους μεταγενέστερους, ο Rawls ορίζει έναν επιπλέον περιορισμό: «Με τις ρυθμίσεις αυτές καμία γενεά δεν μπορεί να διατυπώσει αρχές που έχουν ειδικά σχεδιαστεί για να προωθούν τους σκοπούς της, και είναι δυνατόν να τεθούν κάποια σημαντικά όρια στην αρχή της αποταμίευσης. Ο καθένας αναγκάζεται να επιλέξει για όλους, όποια κι αν είναι η θέση του μέσα στο χρόνο.»⁷⁶

Μπορεί ο Rawls να αποκλείει τους συμβαλλομένους της πρωταρχικής συμφωνίας από οποιαδήποτε γνώση θεωρεί ότι θα τους προκαταλάμβανε και θα τους

⁷⁴ βλ. Samuel Freeman, *ό.π.*

⁷⁵ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 174.

⁷⁶ *Ο.π.*, 177-8.

οδηγούσε σε μεροληπτικές αποφάσεις, όμως υπάρχουν μερικές γενικές γνώσεις, τις οποίες τους επιτρέπει χωρίς περιορισμούς. Αυτό γιατί θεωρεί ότι οι γνώσεις αυτές επηρεάζουν την επιλογή των κατάλληλων αρχών της δικαιοσύνης: «Δεν υπάρχουν όρια στη γενική πληροφόρηση, στη γνώση δηλαδή των γενικών νόμων και θεωριών, αφού οι αντιλήψεις δικαιοσύνης θα πρέπει να προσαρμοσθούν στα χαρακτηριστικά των συστημάτων κοινωνικής συνεργασίας, που καλούνται να ρυθμίσουν, και δεν συντρέχει κανένας λόγος αποκλεισμού αυτών των γεγονότων.»⁷⁷

Ποια είναι αυτά τα γεγονότα; Πρώτο και σημαντικότερο είναι το ότι «η κοινωνία τους υπόκειται στις περιστάσεις της δικαιοσύνης και ό,τι υπονοείται με αυτές».⁷⁸ Οι συμβαλλόμενοι είναι σε θέση να αντιληφθούν ζητήματα πολιτικής και τις αρχές της οικονομικής θεωρίας (πώς λειτουργεί η αγορά, νεοκλασικό υπόδειγμα διαμόρφωσης της τιμής βάσει προσφοράς και ζήτησης). Διαθέτουν γνώσεις περί της οικονομικής, ψυχολογικής και πολιτικής επιστήμης, καθώς και γνώσεις βιολογίας και άλλων φυσικών επιστημών. Γνωρίζουν, ακόμη, τόσο τις βάσεις της κοινωνικής οργάνωσης όσο και τους νόμους της ανθρώπινης ψυχολογίας: κατανοούν τις τάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς και την ψυχολογική εξέλιξη των ανθρώπων, ενώ διαθέτουν γνώσεις νευροψυχολογίας.⁷⁹

Υπό τις ω συνθήκες που δημιουργεί το πέπλο της άγνοιας, προκύπτει ότι οι συμβαλλόμενοι δεν έχουν κανέναν λόγο να προβούν σε διαπραγματεύσεις. Εφόσον κανείς δεν γνωρίζει ό,τι θα τον ωθούσε να μεροληπτήσει, πώς μπορεί να ξέρει τι τον εξυπηρετούσε περισσότερο, ώστε να διαλέξει τις αρχές «στα μέτρα του»;⁸⁰ Οι περιορισμοί της πρωταρχικής θέσης δεν επαρκούν ώστε να μπορεί να ισχύει αυτό- εκεί έγκειται και η χρησιμότητα του πέπλου της άγνοιας: «καθιστά δυνατή την ομόφωνη επιλογή μιας συγκεκριμένης αντίληψης της δικαιοσύνης.»⁸¹ Χωρίς το πέπλο της άγνοιας, υποστηρίζει ο Rawls, το ζήτημα των διαπραγματεύσεων στην πρωταρχική θέση θα ήταν *απελπιστικά περίπλοκο*: ακόμη κι αν υπήρχε λύση στο πρόβλημά της, οι συμβαλλόμενοι δεν θα μπορούσαν να την προσδιορίσουν. Κάτι τέτοιο δεν θα εξυπηρετούσε σε καμία περίπτωση τον στόχο του συγγραφέα, αφού επιθυμεί να ορίσει την πρωταρχική θέση έτσι που να προκύψει η επιθυμητή λύση: μόνο με το πέπλο της

⁷⁷ *Ο.π.*, 175.

⁷⁸ *Ο.π.*, 174.

⁷⁹ βλ. Samuel Freeman, *ό.π.*

⁸⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 177.

⁸¹ *Ο.π.*, 178.

άγνοιας μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι η πρωταρχική θέση θα χαρακτηρίζεται από απόλυτη ισότητα, άρα θα καταλήξει και σε δίκαιη συμφωνία: «τα μέρη θα πρέπει να βρίσκονται στην ίδια θέση και να αντιμετωπίζονται επί ίσοις όροις ως ηθικά πρόσωπα».⁸² Εξάλλου, το πέπλο αποτελεί τον μοναδικό τρόπο να εξασφαλίσουμε την ομοφωνία, αφού αποκλείει οτιδήποτε θα προκαλούσε διαφωνία ή σύγκρουση, οδηγώντας έτσι σε μια *γνήσια σύγκλιση συμφερόντων*.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το πέπλο της άγνοιας αποτελεί και αυτό μια υποθετική κατασκευή, ακριβώς όπως τα συμβαλλόμενα μέρη και η πρωταρχική θέση, γεγονός το οποίο καθιστά σαφέστατο ο Rawls. Προκειμένου να μπορούμε να κατανοήσουμε εναργώς τις υποθετικές, διευκρινιστικές αυτές έννοιες, θα πρέπει να έχουμε πάντοτε κατά νου τις *τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες* που διακρίνει ο συγγραφέας: α) αυτή των συμβαλλομένων της πρωταρχικής θέσης, β) αυτή των πολιτών μιας ευτεταγμένης κοινωνίας και γ) την δική μας, «δηλαδή της δικής σας και της δικής μου, αυτήν εδώ την στιγμή».⁸³ Οι δύο πρώτες αποτελούν τμήμα της θεωρίας της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας και, ως τέτοιο, προσδιορίζονται από τις θεμελιώδεις ιδέες της. Η διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι οι πολίτες μιας ευτεταγμένης κοινωνίας είναι δυνατόν να υφίστανται στην πραγματικότητα, ενώ τα συμβαλλόμενα μέρη, δηλαδή οι *ορθολογικοί αντιπρόσωποι*, οι οποίοι συνάπτουν την συμφωνία περί των αρχών της δικαιοσύνης στην πρωταρχική αποτελούν *πλασματικά στοιχεία* της πρωταρχικής θέσης. «Αυτή την πρωταρχική θέση την ορίζουμε εσείς κι εγώ (...) μπορούμε να ορίσουμε κατά βούλησιν τη φύση αυτών των συμβαλλόμενων μερών: τούτα τα μέρη δεν αποτελούν παρά τεχνητά όντα, που κατοικούν μέσα στο παραστατικό μας εύρημα.»⁸⁴ Ως εκ τούτου, δεν πρέπει επ' ουδενί να συγχέουμε τα πλασματικά μέρη της πρωταρχικής θέσης με πραγματικά υπαρκτά πρόσωπα.

2.2 Αναστοχαστική ισορροπία

Η τρίτη οπτική γωνία, δηλαδή η δική μας, συνδέεται άμεσα με την λογική θεμελίωση του επινοήματος της πρωταρχικής θέσης: είναι αυτή η οποία αποτιμά, όχι μόνο την αντίληψη της δικαιοσύνης, αλλά και κάθε άλλη πολιτική αντίληψη. Η αποτίμηση αυτή πραγματοποιείται με γνώμονα την έννοια της *αναστοχαστικής*

⁸² *Ο.π.*, 179.

⁸³ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, 82.

⁸⁴ *Ο.π.*

ισορροπίας (*reflective equilibrium*).⁸⁵ Αν θέλουμε να εξηγήσουμε, πολύ απλά, τι σημαίνει αναστοχαστική ισορροπία, μπορούμε να πούμε ότι επιτυγχάνεται όταν οι πεποιθήσεις μας εναρμονίζονται με την αντίληψή μας περί δικαιοσύνης, αφού έχουμε εξετάσει όλα τα πιθανά ενδεχόμενα και τις εναλλακτικές λύσεις και αφού έχουμε αναλογιστεί όλα τα σχετικά επιχειρήματα, έχουμε, εν ολίγοις αναστοχαστεί σχετικά με τις πεποιθήσεις μας.

Με τα λόγια του Rawls: «Κινούμενοι έτσι εμπρός-πίσω, τροποποιώντας δηλαδή σε μερικές περιπτώσεις τις συνθήκες που διέπουν τις περιστάσεις της συμβολαϊκής κατάστασης ή αποσύροντας, σε άλλες, τις εκάστοτε τρέχουσες κρίσεις μας και εναρμονίζοντάς τις με ορισμένη αρχή, υποθέτω ότι θα φτάσουμε τελικά σε μια περιγραφή της πρωταρχικής κατάστασης που θα εκφράζει εύλογους όρους και, ταυτόχρονα, θα παράγει αρχές εναρμονισμένες με τις έγκριτες εκτιμήσεις μας που θα έχουν διαπλασθεί και προσαρμοσθεί καταλλήλως. Την κατάσταση αυτή των πραγμάτων θα αποκαλώ στο εξής “αναστοχαστική ισορροπία”.»⁸⁶ Όπως εξηγεί ο συγγραφέας, μιλάμε για ισορροπία επειδή *οι αρχές και οι κρίσεις μας καταλήγουν να συμπίπτουν* και την χαρακτηρίζουμε αναστοχαστική επειδή γνωρίζουμε τόσο ποιες είναι οι αρχές οι οποίες συμπίπτουν με τις κρίσεις μας όσο και πώς έχουν προκύψει αυτές.⁸⁷ Εδώ έγκειται και η λογική θεμελίωση της πρωταρχικής θέσης του ρωλσιανού συμβολαίου: η ερμηνεία της, όπως εξηγεί, είναι « το αποτέλεσμα μιας τέτοιας υποθετικής πορείας αναστοχασμού. Πρόκειται για μία ερμηνεία που συνοψίζει μια προσπάθεια να συμπεριληφθούν, στο πλαίσιο ενός ενιαίου σχήματος, τόσο οι εύλογες φιλοσοφικές προϋποθέσεις των αρχών, όσο και οι έγκριτες εκτιμήσεις μας περί δικαιοσύνης.»⁸⁸

Τρία πράγματα είναι σημαντικό να αναφερθούν στο σημείο αυτό: πρώτον, για τον Rawls, οι εκτιμήσεις αυτές σχηματίζονται υπό τις προϋποθέσεις ότι μιλάμε πάντα για ελεύθερους, ίσους ανθρώπους που έχουν αναπτύξει ένα αίσθημα δικαιοσύνης. Το τελευταίο, με τη σειρά του, προϋποθέτει την χρήση των διανοητικών μας λειτουργιών (λόγος, φαντασία και κρίση).⁸⁹ Υπό αυτές τις συνθήκες, εξετάζουμε όλες τις

⁸⁵ Ο.π.

⁸⁶ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 46.

⁸⁷ Ο.π., 47.

⁸⁸ Ο.π.

⁸⁹ βλ. John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, (London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001), 29-30.

εναλλακτικές μας πριν καταλήξουμε στις εμπειριστατωμένες πεποιθήσεις μας και στις αρχές που συνάδουν με αυτές. Δεύτερον, όλο αυτό είναι μια εσωτερική διεργασία: η αναστοχαστική ισορροπία πρέπει να επιτευχθεί χωρίς να μας επηρεάσει οποιαδήποτε εξωτερική πολιτική αρχή.⁹⁰ Τρίτον και κύριο, η αναστοχαστική ισορροπία αφορά κάθε άνθρωπο ξεχωριστά και μάλιστα δεν αναφέρεται μόνο στην αποτίμηση των αρχών της δικαιοσύνης στα πλαίσια της κοινωνίας, ούτε στις υπόλοιπες πολιτικές αρχές: «Για να αποτελεί μια αντίληψη δικαιοσύνης γνώρισμα της ηθικής μας ευαισθησίας, θα πρέπει οι κρίσεις, που εκφέρουμε στο πλαίσιο της καθημερινής μας ζωής, να συνάδουν με τις αρχές της.»⁹¹

Ο Rawls, σε μεταγενέστερα γραπτά από την *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, διακρίνει δύο περιπτώσεις αναστοχαστικής ισορροπίας: υπάρχει μια περίπτωση στην οποία υιοθετείται μία αντίληψη, η οποία φέρνει μαζί της πεποιθήσεις και αρχές, χωρίς να ληφθούν υπ' όψιν οι εναλλακτικές και τα σχετικά επιχειρήματα. Στην περίπτωση αυτή έχουμε κάνει μια απλουστευτική επιλογή προς χάριν της συνέπειας: η αναστοχαστική ισορροπία, στην περίπτωση αυτή, ονομάζεται στενή (*narrow reflective equilibrium*). Αντιθέτως, υπάρχει και η περίπτωση της ευρείας αναστοχαστικής ισορροπίας (*wide reflective equilibrium*), κατά την οποία μια αντίληψη της δικαιοσύνης υιοθετείται σε σύμπνοια με κρίσεις και πεποιθήσεις μας, αφότου εξεταστούν ενδελεχώς όλες οι εναλλακτικές και τα σχετικά επιχειρήματα.⁹²

Ο συγγραφέας διευκρινίζει ότι, παρόλο που δεν έχει αναφερθεί στην παραπάνω διάκριση στην *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, εκεί, ως αναστοχαστική ισορροπία, θεωρεί την δεύτερη περίπτωση. Θα ήταν εύλογο να το υποθέσουμε, ακόμη κι αν δεν το διευκρινίζε, καθώς, όχι μόνο οι συμβαλλόμενοι επιλέγουν τις αρχές αφού εξετάσουν όλες τις δεδομένες εναλλακτικές, αλλά και η ίδια η θεωρία, στο σύνολό της, δομείται ως εναλλακτική επιλογή ηθικής θεωρίας, σε αντιδιαστολή με τον ωφελιμισμό και σε σχέση με την εννοιαστική και την τελειοκρατία.⁹³ Ως εκ τούτου, μπορούμε να πούμε ότι η εν λόγω έννοια έχει καθαρά πρακτική χρήση, αφού εξυπηρετεί τον απώτερο στόχο της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, που δεν είναι άλλος από το να καταλήξουμε σε αρχές τέτοιες που να βρίσκονται σε σύμπνοια με τις γενικές

⁹⁰ *Ο.π.*, 30.

⁹¹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 77.

⁹² βλ. John Rawls, *ό.π.*, 30-1.

⁹³ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 83.

πεποιθήσεις μας.⁹⁴ Έτσι, θεμελιώνεται η δικαιολόγηση της πρωταρχικής θέσης, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο καταλήγουμε σε συγκεκριμένες αρχές της δικαιοσύνης. Η αντίληψη της πρωταρχικής θέσης, γράφει ο Rawls, «προσδιορίζει την υποκείμενη ιδέα, που πρέπει να διατρέχει τις διαβουλεύσεις μας. Αν, μετά από περίσκεψη, μας φανεί ότι το σχήμα αυτό καταφέρνει συνολικά να ξεκαθαρίσει και να βάζει τις σκέψεις μας σε μια τάξη, ενώ, ταυτόχρονα, τείνει να μειώνει τις διαφωνίες και να συγκρατεί κάπως τις αποκλίνουσες πεποιθήσεις, τότε έχει προσφέρει όλα αυτά που θα μπορούσε κανείς εύλογα να ζητήσει.»⁹⁵

2.3 Ηθική και πολιτικός κονστρουκτιβισμός⁹⁶ στο κοινωνικό συμβόλαιο του John Rawls

Σύμφωνα με τον Rawls, εφόσον επιτευχθεί η αναστοχαστική ισορροπία, «οι αρχές της πολιτικής δικαιοσύνης μπορούν να παρασταθούν ως έκβαση μιας ορισμένης κατασκευαστικής διαδικασίας».⁹⁷ Έτσι, μπορούμε να ορίσουμε τον πολιτικό κονστρουκτιβισμό ως «μια ορισμένη θεώρηση για τη δομή και το περιεχόμενο των πολιτικών αντιλήψεων», όπου το περιεχόμενο είναι οι αρχές της δικαιοσύνης, ενώ η δομή αφορά την κατασκευαστική διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας, «όπως αυτή εγγράφεται στην πρωταρχική θέση, τα ορθολογικά δρώντα υποκείμενα, ως αντιπρόσωποι των πολιτών και εφόσον βρίσκονται σε εύλογες συνθήκες, επιλέγουν τις δημόσιες αρχές δικαιοσύνης, οι οποίες θα ρυθμίζουν τη βασική δομή της κοινωνίας».⁹⁸ Στην ουσία, λοιπόν, το κοινωνικό συμβόλαιο δεν αποτελεί παρά μία διαδικασία, προκειμένου να κατασκευαστούν οι αρχές της δικαιοσύνης.

Η πολιτική κατασκευαστική θεωρία, ως μέρος της θεωρίας της δικαιοσύνης του Rawls, σχετίζεται με τον ηθικό κονστρουκτιβισμό του Kant. Ο Rawls δίνει μεγάλη έμφαση στις έννοιες της ορθολογικότητας και της δημοσιότητας. Περιγράφει την πρωταρχική θέση ως *μία προσπάθεια ερμηνείας* της ηθικής θεωρίας του Kant, η οποία ορίζει ότι η συμφωνία μεταξύ *ελεύθερων, ισότιμων και έλλογων* όντων θα πρέπει να βασίζεται σε ηθικές αρχές οι οποίες προκύπτουν ως *αντικείμενο ορθολογικής επιλογής*. Οι ηθικές αρχές αυτές ορίζονται ως *η νομοθεσία που διέπει το βασίλειο των σκοπών*,

⁹⁴ βλ. John Rawls, *ό.π.*, 32 και παρακάτω (Κεφ. 4) όπου συνδέεται η ευρεία αναστοχαστική ισορροπία με την δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης των πολιτών μιας ευτεταγμένης κοινωνίας.

⁹⁵ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 84.

⁹⁶ Στον Πολιτικό Φιλελευθερισμό, ο όρος *constructivism* αποδίδεται ως *κατασκευασμός*. Προτιμάται, αντί αυτού η απόδοση ως *κατασκευαστική θεωρία* ή *κονστρουκτιβισμός*.

⁹⁷ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, 155.

⁹⁸ *Ο.π.*

γεγονός που τις καθιστά αποδεκτές από όλους και *δημόσιες*.⁹⁹ Ωστόσο, όπως εξηγεί ο συγγραφέας, η θεωρία του μπορεί να στηρίζεται στην ηθική θεωρία του Kant, εκκινώντας από αυτή-δεν ταυτίζεται, όμως, με αυτήν:¹⁰⁰ πρόκειται για απλή «συσχέτιση με την κορύφωση της συμβολαιικής παράδοσης στον Kant».¹⁰¹

Ο Rawls, σε αυτό το πλαίσιο, στηρίζει την κατασκευαστική διαδικασία στον καντιανό *πρακτικό ορθό λόγο*: οι αρχές παράγονται σύμφωνα με τις αντιλήψεις των συμβαλλομένων. Οι συμβαλλόμενοι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ανήκουν σε μία πολιτική κοινωνία, την οποία αντιλαμβάνονται ως *διηνεκές σύστημα κοινωνικής συνεργασίας*. Όσα χαρακτηριστικά αποδίδονται σε αυτούς και όσοι περιορισμοί ορίζουν την έννοια της πρωταρχικής θέσης συμβάλλουν στην δόμηση της *κατάλληλης κατασκευαστικής διαδικασίας*, η οποία θα μας οδηγήσει στις κατάλληλες αρχές.¹⁰² Με κριτήριο την εύλογη πολιτική αντίληψη, η οποία αφορά τα εύλογα ηθικά πρόσωπα, όπως αυτά έχουν παρουσιαστεί στο πρώτο κεφάλαιο, ο Rawls αναζητά αρχές έγκυρες – «ο πολιτικός κατασκευασμός δεν χρησιμοποιεί την έννοια της αλήθειας»- οι οποίες θα πρέπει να μπορούν να γίνουν αποδεκτές από όλους, «έπειτα από τον δέοντα στοχασμό».¹⁰³ Είναι εμφανές ότι ο πολιτικός κονστρουκτιβισμός στηρίζεται στην αναστοχαστική ισορροπία: εφόσον αυτή επιτευχθεί, η κατασκευαστική διαδικασία θα «αποτυπώνει ορθά τις αρχές του πρακτικού λόγου και τις αλληλένδετες αρμόζουσες αντιλήψεις περί κοινωνίας και περί προσώπου».¹⁰⁴

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να αναφερθεί η διευκρίνιση του Rawls ως προς το τι ακριβώς είναι αυτό που κατασκευάζει τελικά ο πολιτικός κονστρουκτιβισμός. Όπως εξηγεί ο συγγραφέας, το αποτέλεσμα της κατασκευής, ως *περιεχόμενο μιας πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης*, είναι οι αρχές της δικαιοσύνης, στις οποίες καταλήγουν οι συμβαλλόμενοι, ως «οι ουσιαστικές αρχές που προσδιορίζουν το περιεχόμενο του πολιτικού δικαίου και της δικαιοσύνης».¹⁰⁵ Οι ίδιοι οι συμβαλλόμενοι, ως επινόημα, όπως και το υποθετικό επινόημα της πρωταρχικής θέσης και των περιορισμών της, συμπεριλαμβανομένου του πέλου της άγνοιας,

⁹⁹ *Τζων Ρωλς*, ό.π., 300.

¹⁰⁰ Βλ. John Rawls, “Kantian Constructivism In Moral Theory”, 517.

¹⁰¹ *Τζων Ρωλς*, ό.π., 301.

¹⁰² John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, 159.

¹⁰³ *Ό.π.*, 160.

¹⁰⁴ *Ό.π.*, 161-2.

¹⁰⁵ *Ό.π.*, 170-71.

αποτελούν, όπως ήδη αναφέρθηκε, τη δομή της πολιτικής αντίληψης και δεν κατασκευάζονται, αλλά καταστρώνονται.¹⁰⁶

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι, στην θεωρία του Rawls, ηθική και πολιτική συμβαδίζουν. Προκειμένου να μπορέσει να θεμελιώσει την ηθική δικαιολόγηση των πολιτικών θεσμών, ο συγγραφέας δεν επικεντρώνεται στο άτομο, αλλά στην κοινότητα, στην προσπάθειά του να ορίσει αρχές *πρακτικά εφαρμόσιμες*. Έτσι, θα πρέπει να επιλεγθούν αρχές οι οποίες, εφόσον υιοθετηθούν, θα μπορούν πράγματι να λειτουργήσουν ανεξάρτητα από κάθε είδους ανισότητες. Κατ' αυτόν τον τρόπο ορίζεται ο *ηθικός νόμος*, «ή ακριβέστερα, οι αρχές της δικαιοσύνης για τους θεσμούς και τα πρόσωπα»¹⁰⁷

Ο στόχος του συγγραφέα θυμίζει σε μεγάλο βαθμό τον στόχο της πλατωνικής πολιτείας, στο μέτρο που προσπαθεί να δείξει με ποιον τρόπο καθίσταται η δικαιοσύνη *ο δεσμός που κρατάει ενωμένη την κοινωνία*.¹⁰⁸ Μόνο που για τον Rawls δημόσια και ιδιωτική ζωή δεν ταυτίζονται: δεδομένου ότι οι αρχές που επιλέγουμε σε προσωπικό επίπεδο δεν ταυτίζονται, απαραίτητα, με αυτές που επιλέγουμε ως πολίτες, αυτό που ενδιαφέρει τον συγγραφέα είναι η «ηθική θεμελίωση των θεσμών και πρακτικών που συγκροτούν τη βασική δομή της κοινωνίας μας.»¹⁰⁹ Με γνώμονα, λοιπόν, την έμφαση στην πρακτική εφαρμογή των αρχών που προκύπτουν από την δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης, ο Rawls δίνει έμφαση στην πολιτική χροιά της ηθικής θεώρησης της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας.¹¹⁰

Έτσι, όπως αναφέρει ο ίδιος, οι θεμελιώδεις ιδέες της θεωρίας του αποτελούν έννοιες *πολιτικές*. Εφόσον η συμφωνία γίνεται μεταξύ μιας ομάδας ανθρώπων, η εκκίνηση γίνεται από τα κοινά μεταξύ τους. «Έπομένως, ξεκινά από τις επίκοινές μας θεμελιώδεις ιδέες, οι οποίες υπονοούνται από τη δημόσια πολιτική μας κουλτούρα, με την ελπίδα ότι θα αναπτύξει ξεκινώντας από αυτές μια πολιτική αντίληψη η οποία θα μπορεί να αποσπάσει την ελεύθερη και εμπειριστατωμένη συμφωνία με την κρίση.»¹¹¹

¹⁰⁶ *Ο.π.*, 169.

¹⁰⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 304.

¹⁰⁸ G. H. Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών* (Αθήνα: ΑΤΛΑΝΤΙΣ), 69.

¹⁰⁹ Γρηγόρης Μολύβας, *ό.π.*, 1.

¹¹⁰ Γιώργος Ν. Πολίτης, «John Rawls (1921-2002) - Η επανασύνδεση ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας», 188.

¹¹¹ John Rawls, *ό.π.*, 167.

2.4 Η ρωλσιανή αυτονομία

Ακόμη μία σημαντική επιρροή του Kant στην θεωρία του Rawls είναι η έννοια της *αυτονομίας*, σύμφωνα με την οποία το άτομο θα πρέπει να επιλέγει το ίδιο τις αρχές που θα διέπουν τη συμπεριφορά του, χωρίς να κρίνει βάσει της κοινωνικής του θέσης, των φυσικών χαρακτηριστικών του, των φιλοδοξιών του, ή των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν. Αυτό που επιτρέπει στον Rawls να διασφαλίσει ότι οι συμβαλλόμενοι δεν θα επιλέξουν ετερόνομες αρχές είναι το πέπλο της άγνοιας, το οποίο, όπως αναφέρθηκε, συμβάλλει στο να καταλήξουν τα μέρη σε αρχές οι οποίες «δεν εξαρτώνται από κοινωνικά ή φυσικά ενδεχόμενα, ούτε αντικατοπτρίζουν τη μονομέρεια των λεπτομερειών των σχεδίων ζωής τους ή τις φιλοδοξίες που τα κινητοποιούν».¹¹²

Η έννοια της αυτονομίας, ως έννοια καθαρά πολιτική,¹¹³ διαδραματίζει ζωτικής σημασίας ρόλο και στη διαμόρφωση της έννοιας του πολίτη, άρα και στην διαμόρφωση του πολιτικού καθεστώτος. Αυτονομία, εν γένει, υπό την καντιανή έννοια, σημαίνει την ουσία της ελευθερίας στον σύγχρονο κόσμο. Αυτό γιατί εξασφαλίζει ότι το να υπακούμε στους νόμους δεν αποτελεί υποταγή στη θέληση κάποιου άλλου, αλλά στην ίδια μας την βούληση και σκέψη, μιας που εμείς είμαστε που διαμορφώνουμε τους θεσμούς και όχι κάποιος άλλος, έξω από την κοινωνία, όπως ο Θεός.¹¹⁴

Εκκινώντας από την έννοια της αυτονομίας, μπορούμε να πάρουμε πολλούς διαφορετικούς δρόμους, από την πλήρη πραγμάτωση της ελευθερίας¹¹⁵, σε συνθήκες αναρχίας, μέχρι και εκφάνσεις του πολιτικού φιλελευθερισμού. Όπως το αντιλαμβάνεται ο Rawls, στη *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, όταν κάποιος πράττει αυτόνομα, σημαίνει ότι πράττει σύμφωνα με τις αρχές στις οποίες θα συναινέσει, ως ελεύθερο και ίσο ον. Το γεγονός αυτό συμβαδίζει απόλυτα με την έννοια της αντικειμενικότητας, αφού οι αρχές στις οποίες επιλέγουμε να συναινέσουμε χαρακτηρίζονται αντικειμενικές.¹¹⁶ Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η εκκίνηση του κοινωνικού φιλελευθερισμού του Rawls γίνεται από την έννοια της αυτονομίας.

¹¹² Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 301.

¹¹³ Βλ. Γιώργος Ν. Πολίτης, Καλλιόπη Κατσιφαρέα, Μαρία Κλη, *Έννοιες και όροι του Κορήλιου Καστοριάδη*, (Αθήνα: Βιβλιοπέλαγος, 2013), 40 και Robert Paul Wolff, *In Defense of Anarchism*, (Harper and Row, 1970), 16.

¹¹⁴ Γιώργος Ν. Πολίτης, Καλλιόπη Κατσιφαρέα, Μαρία Κλη, *ό.π.*, 41-2.

¹¹⁵ Δεν εννοείται φυσικά ως ασυδοσία, βλ. σχετικά *ό.π.* 43.

¹¹⁶ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 587.

2.5 Κριτική αποτίμηση της πρωταρχικής θέσης

Το κυριότερο επιχείρημα των επικριτών των θεωριών κοινωνικού συμβολαίου είναι ότι τα τελευταία είναι απλώς αστήρικτα επιχειρήματα τα οποία στοχεύουν στην δικαιολόγηση της εξουσίας και δεν μπορούν να είναι επαρκώς πειστικά, καθώς αυτό που περιγράφουν δεν είναι υπαρκτό: πώς μπορεί κανείς να βασίσει μια ολόκληρη πολιτική θεωρία σε μία φανταστική προϋπάρχουσα φυσική κατάσταση, για την οποία ουδεμία απόδειξη έχουμε ότι υπήρξε πραγματικά, και σε ένα συμβόλαιο που ποτέ δεν υπεγράφη; Πράγματι, οι πολιτικές θεωρίες που βασίζονται στα κοινωνικά συμβόλαια είναι εντελώς υποθετικές και δεν μπορούν να τεκμηριωθούν ιστορικά. Ωστόσο, δεν πρόκειται για ιστορικές, αλλά για αναλυτικές θεωρίες, των οποίων ο απώτερος σκοπός είναι να δικαιολογήσουν *ηθικά* τη νομιμοποίηση της εξουσίας, έχοντας δείξει ότι πριν την εγκαθίδρυση των πολιτικών κοινωνιών, οι άνθρωποι ήταν όλοι ίσοι ενώπιον του φυσικού νόμου.¹¹⁷ Ο Rawls , με το να ξεκαθαρίσει εξ' αρχής, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ότι η κατασκευαστική διαδικασία που περιγράφει δεν αποτελεί παρά ένα υποθετικό, διευκρινιστικό επινόημα, του οποίου ο σκοπός είναι να εξασφαλιστούν οι απαραίτητες συνθήκες ώστε η εκκίνηση της συμφωνίας να γίνει επί ίσοις όροις, διέφυγε αυτών των κατηγοριών. Ωστόσο, δέχτηκε άλλα πυρά σε σχέση με το κοινωνικό του συμβόλαιο.

Χαρακτηριστικά, μπορεί να αναφερθεί η θέση του Dworkin ότι το ρωλσιανό συμβόλαιο δεν μπορεί να αποδώσει ανεξάρτητα επιχειρήματα ώστε να ισχύουν οι όροι του: ένα υποθετικό συμβόλαιο δεν αποτελεί καν μορφή συμβολαίου.¹¹⁸ Πώς θα μπορέσουν να εφαρμοστούν οι όροι μιας συμφωνίας που απλώς υποθέτουμε ότι θα ίσχυε; Πώς γίνεται να υποθέσουμε ότι κάποιος θα συμφωνούσε ότι είναι δίκαιο να αποδεχτεί έναν όρο, αν είχε ρωτηθεί εκ των προτέρων, και με το επιχείρημα αυτό να του τον επιβάλουμε;¹¹⁹ Όταν το πέπλο της άγνοιας αρθεί, ορισμένοι θα συνειδητοποιήσουν ότι δεν επέλεξαν τις αρχές με βάση το πραγματικό συμφέρον τους. Ο Dworkin δεν μπορεί να δεχθεί ότι τα συμβαλλόμενα μέρη καταλήγουν στις κατάλληλες αρχές βάσει των συμφερόντων των πολιτών που φαίνεται να προηγούνται

¹¹⁷ Γιώργος Ν. Πολίτης, *Το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής: Η νόμιμη άμυνα στην αυθαίρετη εξουσία* (Αθήνα: Ψυχογιός, 2012), 68

¹¹⁸ Ronald Dworkin, "The Original Position", στο Norman Daniels, *Reading Rawls*, (Stanford: Stanford Series In Philosophy), 1975, 17-8.

¹¹⁹ *Ο.π.*, 18-9.

λογικά (antecedent interest Vs actual interest).¹²⁰ Έτσι, όπως αναφέρει ο Kymlicka, η ιδέα του συμβολαίου φαίνεται ασήμαντη από ηθική σκοπιά.¹²¹

Ούτε ο Sandel θεωρεί ότι υφίσταται συμβόλαιο στη Θεωρία της δικαιοσύνης: πώς γίνεται να μιλάμε για συμβόλαιο, την στιγμή που δεν τίθεται θέμα διαπραγμάτευσης; Για να υπάρξει μια συμφωνία, έστω μια ομόφωνη συμφωνία, όπως υποστηρίζει ο Rawls ότι συμβαίνει, θα πρέπει να προηγηθεί η διαπραγμάτευση. Και, αφού το πέπλο της άγνοιας δεν αφήνει περιθώρια να έχουν οι συμβαλλόμενοι λόγους να διαπραγματευτούν, δεν μπορούμε να θεωρούμε ότι υφίσταται κάποιου είδους συμβόλαιο.¹²²

Ο Corlett βρίσκει ασαφές το επιχείρημα της πρωταρχικής θέσης. Εν συντομία, υποστηρίζει ότι το πέπλο της άγνοιας σε σχέση με τις υπόλοιπες συνθήκες της πρωταρχικής θέσης, και ιδιαίτερα το ότι τα συμβαλλόμενα μέρη θεωρούνται ελεύθερα και ισότιμα, δημιουργεί ασυνέπεια μεταξύ των επιχειρημάτων του Rawls.¹²³ Έτσι, ο Corlett υποθέτει ότι το πέπλο θα πρέπει να αρθεί προκειμένου να αρθούν και οι ασάφειες που δημιουργεί. Αν γίνει όμως κάτι τέτοιο, κανείς δεν μπορεί να μας διαβεβαιώσει ότι οι συμβαλλόμενοι θα καταλήξουν στις κατάλληλες αρχές της δικαιοσύνης, όπως προτείνει ο Rawls. Κι αν δεν προκύψουν οι αρχές για τις οποίες δημιουργήθηκε η πρωταρχική θέση, τότε δεν έχουμε συμβόλαιο.¹²⁴

Ο Rawls έχει προχωρήσει σε αρκετές αναθεωρήσεις και επαναδιατυπώσεις του κοινωνικού του συμβολαίου βάσει κριτικών, ενώ έχει δημοσιεύσει αρκετές απαντήσεις σε ορισμένους εκ των επικριτών του, από την πρώτη δημοσίευση της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης* το 1971 και έπειτα. Αυτό στο οποίο φαίνεται να επιμένει περισσότερο, σε σχέση με την έννοια της πρωταρχικής θέσης και του πέπλου της άγνοιας, είναι ότι μπορεί να πέσουμε εύκολα σε πλάνη, αν δεν αντιμετωπίσουμε τις εν λόγω έννοιες ως διευκρινιστικά επινοήματα, στα οποία δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αποδίδουμε μεταφυσικά χαρακτηριστικά.

¹²⁰ Ο.π., 20 και 22.

¹²¹ Will Kymlicka, *ό.π.*, 152.

¹²² Michael J Sandel., *Liberalism And The Limits Of Justice*, (Cambridge: Cambridge University Press), 1998, 129-30.

¹²³ βλ.. J. Angelo Corlett, "Does Ambiguity Lurk Behind the Veil of Ignorance in Rawls' Original Position?", στο A. Corlett, *Equality and Liberty: Analyzing Rawls and Nozick*, (London: Macmillan, 1991), 175-195.

¹²⁴ Ο.π., 191.

Ο καλύτερος τρόπος να εκλάβει κανείς το κοινωνικό συμβόλαιο είναι ως *επινόημα*: αυτό που μας ενδιαφέρει πρωτίστως είναι να διασφαλιστεί η *ηθική ισότητα*.¹²⁵ Ο Rawls είναι ο μοναδικός θεωρητικός κοινωνικού συμβολαίου που το κατορθώνει αυτό, εξασφαλίζοντας πλήρη αμεροληψία στην πρωταρχική του θέση, πίσω από το πέπλο της άγνοιας. Εξασφαλίζει συνθήκες, οι οποίες θεωρούμε *-εμείς, εδώ και τώρα-* ότι καθιστούν τα μέρη ισότιμα, προκειμένου να προβούν σε συμφωνία ως προς τις αρχές τις δικαιοσύνης που θα είναι οι πλέον κατάλληλες για να διέπουν τη βασική δομή της κοινωνίας. Ως διευκρινιστικό επινόημα, λοιπόν, η πρωταρχική θέση, παρέχει τα κατάλληλα πλαίσια για τον αυτοκαθορισμό των συμβαλλομένων μερών,¹²⁶ μην αφήνοντας κανένα περιθώριο ετερονομίας, όπως εξετάστηκε και παραπάνω. Στα ίδια πλαίσια, το επινόημα του πέπλου, δεν ενέχει κανένα απολύτως μεταφυσικό στοιχείο, δεν συνεπάγεται, δηλαδή, από αυτό «ότι ο εαυτός μας προηγείται οντολογικά από εκείνα τα δεδομένα σχετικά με τα πρόσωπα, τα οποία απαγορεύεται να γνωρίζουν τα συμβαλλόμενα μέρη».¹²⁷

Όπως ήδη αναφέρθηκε, προκειμένου να βεβαιωθεί ότι η αντίληψη της δικαιοσύνης που θα υιοθετηθεί στην πρωταρχική θέση θα μπορεί να αναγνωριστεί δημόσια και να εφαρμοστεί καθολικά, ο Rawls υποθέτει ότι θα πρέπει μπορούμε να εισέλθουμε στην πρωταρχική θέση κάθε στιγμή. Άρα, οι περιορισμοί της θα πρέπει να τεθούν έτσι, ώστε να οδηγούν πάντα στις ίδιες αρχές. «Το πέπλο της άγνοιας αποτελεί την κύρια συνθήκη για την ικανοποίηση αυτής της αξίωσης. Διασφαλίζει όχι μόνο ότι οι διαθέσιμες πληροφορίες είναι σχετικές, αλλά και ότι είναι ανά πάσα στιγμή διαθέσιμες».¹²⁸ Δεν νοείται πρωταρχική θέση δίχως το πέπλο της άγνοιας, πολύ απλά γιατί αυτό είναι που επισφραγίζει αντικειμενικές συνθήκες απόλυτης ισότητας, εξυπηρετώντας έτσι τον κύριο στόχο της, που δεν είναι άλλος από το «να οικοδομηθεί μια ακριβοδίκαιη διαδικασία, που θα διασφαλίζει ότι οι αρχές οι οποίες θα συμφωνηθούν θα είναι δίκαιες».¹²⁹

Όσο για τα συμφέροντα των πολιτών, δεν χρειάζεται να γνωρίζουμε κάθε λεπτομέρεια για εμάς και τους άλλους, ώστε να προβούμε στην επιλογή των αρχών που τα εξυπηρετεί. Αντιθέτως, λαμβάνοντας υπ' όψιν μας όλες τις πληροφορίες οι οποίες

¹²⁵ Will Kymlicka, *ό.π.*, 152.

¹²⁶ John Rawls, "Justice As Fairness: Political, Non Metaphysical", στο A. Corlett, *ό.π.*, 156.

¹²⁷ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 81.

¹²⁸ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 176.

¹²⁹ *Ο.π.*, 173.

αποκρύπτονται πίσω από το πέπλο, είναι πολύ πιθανόν τα πραγματικά μας συμφέροντα να τεθούν σε δεύτερη μοίρα. Εξάλλου, τα συμβαλλόμενα μέρη έχουν επίγνωση όχι μόνο των πρωταρχικών αγαθών, αλλά και των δύο ηθικών τους δυνάμεων.¹³⁰ Η ανάπτυξη και άσκηση των ηθικών αυτών δυνάμεων αποτελεί για τον Rawls *υπέρτατης τάξης συμφέρον* (*highest-order-interest*), αντιστοιχεί στο εύλογο και «συμβαδίζει με την πολιτική αντίληψη του προσώπου ως ελεύθερου και ίσου», γεγονός που υποδεικνύει ότι οι περιορισμοί της πρωταρχικής θέσης *εκφράζουν το στοιχείο του εύλογου*.¹³¹ Δεν μας χρειάζεται, επομένως, κάτι παραπάνω.

Εξετάζοντας το κοινωνικό συμβόλαιο του Rawls, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ορισμένα πράγματα. Ας μην ξεχνάμε ότι ο συγγραφέας στοχεύει στο να ορίσει την πλέον κατάλληλη και ευρέως αποδεκτή πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης, με κριτήριο την οποία επιθυμεί να οικοδομήσει την βασική δομή της κοινωνίας.¹³² Η ανάγνωση του συμβολαίου μπορεί να γίνει από τις ανωτέρω περιεγραμμένες τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες, οι οποίες δεν πρέπει επομένως να συγχέονται μεταξύ τους. Η συλλογιστική του Rawls ακολουθεί μια συγκεκριμένη λογική σειρά, η οποία συχνά δεν ακολουθείται και οδηγεί σε παρερμηνείες της θεωρίας του: οι αρχές της δικαιοσύνης, όπως αυτές θα οριστούν στο επόμενο κεφάλαιο, δεν προϋποτίθενται, προκειμένου να δομηθούν κατάλληλα οι συνθήκες της πρωταρχικής θέσης. Αντιθέτως, αυτό που προϋποθέτουμε είναι οι συνθήκες και οι περιορισμοί της πρωταρχικής θέσης, οι οποίες θα μας οδηγήσουν στην κατασκευή των αρχών. Γι' αυτό το λόγο, ο κατασκευασμός του Rawls είναι οι πλέον κατάλληλη απάντηση στους επικριτές του συμβολαίου του, αφού εξηγεί, όπως εξετάστηκε παραπάνω, πως δεν είναι η πρωταρχική θέση που κατασκευάζεται, αλλά η θεωρία περί των αρχών. Ο συγγραφέας, λοιπόν, δεν περιγράφει καταστάσεις: θέτει παραμέτρους. Παραμέτρους τέτοιες, ώστε να διασφαλιστεί μια κοινωνία στην οποία πολίτες και θεσμοί συνεργάζονται ισότιμα και δίκαια.

¹³⁰ Samuel Freeman, *ό.π.*

¹³¹ John Rawls, *ό.π.*, 175.

¹³² βλ., Thomas Pogge, *John Rawls: His Life And Theory Of Justice*, (Oxford: Oxford University Press, 2007), 62.

3. Η Δικαιοσύνη

3.1 Η διαδικαστική δικαιοσύνη

Εισάγοντας το πέπλο της άγνοιας, ο Rawls εξηγεί ότι αυτό που τον ενδιαφέρει είναι να μπορέσει να χτίσει, μέσα από την πρωταρχική θέση, μια ακριβοδίκαιη διαδικασία, ως μέσο εξασφάλισης ότι θα προκύψουν δίκαιες αρχές. Για να το κάνει αυτό, στοχεύει να βασίσει την θεωρία του στην έννοια της *αμιγούς διαδικαστικής δικαιοσύνης* (*pure procedural justice*).¹³³ Η διαδικασία έχει ως εξής: η συμφωνία που περιγράφει ο Rawls είναι δίκαιη, αφού οι συμβαλλόμενοι είναι ισότιμοι, τοποθετημένοι συμμετρικά πίσω από το πέπλο της άγνοιας. Από μία τέτοια συμφωνία, δεν μπορεί παρά να προκύψουν εξίσου δίκαιες αρχές. Η δικαιοσύνη, δηλαδή, μεταφέρεται από την πρωταρχική θέση στη συμφωνία και από τη συμφωνία στις αρχές. Από εκεί, εφόσον όλοι συναινούν σε αυτές, η δικαιοσύνη μεταφέρεται και στη βασική δομή της κοινωνίας. Έτσι, εξασφαλίζεται ότι όσοι νόμοι και θεσμοί προκύψουν από τις αρχές αυτές, θα έχουν προκύψει από μία δίκαιη διαδικασία. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται η αμιγής διαδικαστική δικαιοσύνη.¹³⁴ Με άλλα λόγια, το αποτέλεσμα της πρωταρχικής θέσης καθορίζει τις κατάλληλες αρχές της δικαιοσύνης.¹³⁵ Η διαδικαστική δικαιοσύνη συνδέεται και με την κατασκευαστική διαδικασία, σε σχέση με τις αρχές που θα προκύψουν: ο Rawls εξηγεί ότι εναπόκειται στα συμβαλλόμενα μέρη η απόφαση σχετικά με ποια γεγονότα θα θεωρηθούν προσδιοριστικά της δικαιοσύνης. Η απόφασή τους όμως αυτή μπορεί να βασίζεται μόνον στις αρχές που θα προκύψουν από την κατασκευαστική διαδικασία.¹³⁶

Ο Nozick χαρακτηρίζει την θεωρία του Rawls διαδικαστική μόνο κατ'επίφασιν, αφού υποστηρίζει ότι είναι έτσι δομημένη που προεξοφλεί το αποτέλεσμα. Ενώ θα έπρεπε να θεωρεί ακριβοδίκαιο οποιοδήποτε αποτέλεσμα θα προέκυπτε από μία ακριβοδίκαιη διαδικασία, ο Rawls, λέει ο Nozick, προκατασκευάζει κρυφά το αποτέλεσμα της διαδικασίας.¹³⁷ Κάτι τέτοιο, ωστόσο, όπως εξηγεί ο Rawls, θα συνέβαινε στην περίπτωση που η θεωρία του ενσάρκωνε την έννοια της *τέλειας διαδικαστικής δικαιοσύνης* (*perfect procedural justice*), η οποία διαφέρει από την αμιγή ακριβώς ως προς το ότι τα κριτήριά της προϋπάρχουν και όλη η θεωρία

¹³³ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 173.

¹³⁴ Samuel Freeman, *ό.π.*

¹³⁵ John Rawls, "Kantian Constructivism In Moral Theory", *ό.π.*, 523.

¹³⁶ *Ό.π.*, 565.

¹³⁷ Μολύβας, *ό.π.*, 8.

προκατασκευάζεται με δεδομένα αποτελέσματα. Η αμιγής διαδικαστική δικαιοσύνη κρίνει εκ του αποτελέσματος που προκύπτει από την διαδικασία τι είναι δίκαιο και τι όχι, χωρίς να έχει τεθεί εξ' αρχής ανεξάρτητο κριτήριο.¹³⁸ Εξάλλου, βασικός στόχος του Rawls είναι «να σχεδιασθεί το κοινωνικό σύστημα έτσι ώστε το αποτέλεσμα να είναι δίκαιο, οποιοδήποτε και αν είναι, τουλάχιστον από την στιγμή που βρίσκεται εντός κάποιων ορίων».¹³⁹ Γι' αυτό το λόγο, στην αμιγή διαδικαστική δικαιοσύνη, αντί για ανεξάρτητο κριτήριο, «υπάρχει μια ορθή ή ακριβοδίκαιη διαδικασία, τέτοια ώστε το αποτέλεσμα να είναι επίσης ορθό ή ακριβοδίκαιο, οποιοδήποτε και αν είναι αυτό, εφόσον βέβαια τηρηθεί προσηκόντως η διαδικασία».¹⁴⁰

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η διαδικαστική δικαιοσύνη καθιστά τα συμβαλλόμενα μέρη, όχι μόνο ορθολογικά, αλλά και αυτόνομα: όπως ήδη αναφέρθηκε, οι συμβαλλόμενοι της πρωταρχικής θέσης αποφασίζουν ως προς τις αρχές ανεξάρτητα από οποιονδήποτε εξωτερικό παράγοντα θα τους έδινε εκ των προτέρων τα κριτήρια περί δικαίου.¹⁴¹

3.2 Οι αρχές της δικαιοσύνης ως λύση στο πρόβλημα της πρωταρχικής θέσης.

3.2.1 Η επιλογή των δύο αρχών της δικαιοσύνης.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Rawls ορίζει ως κύριο αντικείμενο της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας τον ορισμό των αρχών βάσει των οποίων θα διαρθρωθεί η βασική δομή της κοινωνίας. Υπό τις περιστάσεις μιας συνταγματικής δημοκρατίας, η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία στοχεύει στον ορισμό των βασικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, καθώς και της προτεραιότητάς τους και στην κατανόηση της δημοκρατικής ισότητας, στο πλαίσιο της οποίας ισχύει η ακριβοδίκαιη ισότητα ευκαιριών και η αρχή της διαφοράς.¹⁴² Προκειμένου, λοιπόν, να επιτευχθεί ο στόχος της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, ο Rawls υποθέτει ότι οι συμβαλλόμενοι της πρωταρχικής θέσης θα επιλέξουν δύο αρχές: «η πρώτη απαιτεί ισότητα κατά την απονομή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ενώ η δεύτερη θεωρεί ότι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, για παράδειγμα οι ανισότητες πλούτου και εξουσίας, είναι

¹³⁸ John Rawls, *ό.π.*, 523.

¹³⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 117.

¹⁴⁰ *Ο.π.*, 119.

¹⁴¹ John Rawls, *ό.π.*, 523-4.

¹⁴² Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 10.

δίκαιες μόνο αν έχουν ως αντισταθμιστικό αποτέλεσμα ωφελήματα για όλους και ιδιαίτερα για τα λιγότερο προνομιούχα μέλη της κοινωνίας». ¹⁴³

Πώς όμως καταλήγουν τα μέρη στις εν λόγω αρχές; Βάσει των συνθηκών της πρωταρχικής θέσης, οι συμβαλλόμενοι είναι επόμενο να μην μπορούν να διαπραγματευτούν το ενδεχόμενο να αποκομίσουν προσωπικά πλεονεκτήματα, είναι όμως εξίσου λογικό να μην διαθέτουν λόγους να δεχτούν να μειονεκτούν σε σχέση με τους υπόλοιπους. Το γεγονός ότι είναι έλλογα όντα, τους υπαγορεύει να επιθυμούν την *ισομερή κατανομή των βασικών κοινωνικών αγαθών*. «Έτσι, τα συμβαλλόμενα μέρη ξεκινούν με μία αρχή που απαιτεί ίσες βασικές ελευθερίες για όλους, καθώς και την ακριβοδίκαιη ισότητα ως προς τις ευκαιρίες και τον ισομερή καταμερισμό των εισοδημάτων και του πλούτου.» Βέβαια, ανεξάρτητα από την προτεραιότητα των βασικών ελευθεριών και την ισότητα των ευκαιριών, λαμβάνοντας υπ' όψιν μας τις οικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες μιας κοινωνίας, καθίσταται εύλογο ότι υπάρχουν ορισμένες ανισότητες που είναι προτιμότερο να επιτραπούν παρά να αποτραπούν. Βασικό κριτήριο για την αποδοχή ή μη ανισοτήτων ως προς τον πλούτο και την εξουσία αποτελεί το αν και κατά πόσο αυτές οι ανισότητες συμβάλλουν στην βελτίωση της θέσης όλων των μελών της κοινωνίας- κυρίως, δε, των λιγότερο ευνοημένων. Φυσικά, μιλάμε μόνο για ανισότητες οι οποίες δεν αντίκεινται στις βασικές ελευθερίες και τις ισότητες των ευκαιριών. ¹⁴⁴

Η σειρά με την οποία περιγράφει ο Rawls τα παραπάνω δεν είναι τυχαία: οι συμβαλλόμενοι καταλήγουν στις αρχές της δικαιοσύνης με σειρά προτεραιότητας. Μπορεί τα μέρη να μην γνωρίζουν επακριβώς ποια είναι τα συμφέροντά τους, γνωρίζουν όμως ότι, ως ελεύθερα πρόσωπα, διαθέτουν κάποια θεμελιώδη συμφέροντα και ελευθερίες. Ως εκ τούτου, είναι λογικό να θέτουν ως προτεραιότητα την εξασφάλισή τους. ¹⁴⁵ Εξάλλου, φαίνεται προτιμότερο να μην αφήσουν περιθώρια στην τύχη, ως προς την εξασφάλιση των βασικών τους ελευθεριών. ¹⁴⁶ Υπό τις συνθήκες και τους περιορισμούς της πρωταρχικής θέσης και πίσω από το πέπλο, οι συμβαλλόμενοι καταλήγουν στις αρχές της δικαιοσύνης επιλέγοντας την εναλλακτική της οποίας το χειρότερο αποτέλεσμα είναι καλύτερο από κάθε άλλη, προσπαθώντας να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο συνολικό όφελος για όλους, ακολουθώντας,

¹⁴³ Ο.π., 40.

¹⁴⁴ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 43.

¹⁴⁵ Τζων Ρωλς, ό.π., 190.

¹⁴⁶ Ο.π., 199.

δηλαδή τον κανόνα maximum, με μοναδική εξαίρεση τις περιπτώσεις στις οποίες μια εναλλακτική έχει κέρδος μεγαλύτερο από τις άλλες, εις βάρος όμως των βασικών ελευθεριών. Ως εκ τούτου, οι αρχές της δικαιοσύνης που επιλέγονται ως λύση στο πρόβλημα της πρωταρχικής θέσης, αποτελούν την καλύτερη δυνατή λύση στο πρόβλημα της δικαιοσύνης.¹⁴⁷

Υπό τις παραπάνω συνθήκες και έχοντας επίγνωση ότι θα πρέπει να επιτευχθεί η προστασία της ελευθερίας τους, να αυξηθούν οι ευκαιρίες τους και να διευρυνθούν τα μέσα παραγωγής¹⁴⁸, τα ορθολογικά συμβαλλόμενα μέρη της πρωταρχικής θέσης που βρίσκονται πίσω από το πέπλο της άγνοιας, καταλήγουν στις παρακάτω δύο αρχές της δικαιοσύνης:

«Πρώτη αρχή:

Κάθε πρόσωπο πρέπει να έχει ίσο δικαίωμα στο πιο εκτενές συνολικό σύστημα¹⁴⁹ ίσων βασικών ελευθεριών που είναι συμβατό με ένα παρόμοιο σύστημα ελευθερίας για όλους.

Δεύτερη αρχή:

Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες πρέπει να διαρρυθμίζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε και οι δύο:

(α) να αποβαίνουν προς το μεγαλύτερο όφελος των λιγότερο ευνοημένων, σύμφωνα με τη δίκαιη αρχή της αποταμίευσης, και

(β) να συνδέονται με αξιώματα και θέσεις ανοιχτά σε όλους, υπό συνθήκες ακριβοδίκαιης ισότητας ευκαιριών».¹⁵⁰

¹⁴⁷ *Ο.π.*, 192-9.

¹⁴⁸ *Ο.π.*, 180.

¹⁴⁹ Ο Rawls, όπως αναφέρει και στον Πρόλογο της ελληνικής έκδοσης της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης* (βλ. σχετικά Τζων Ρωλς, *ό.π.*, σσ. 10-11), μετά την κριτική του H. L. A. Hart στο “Rawls On Liberty And It’s Priority”, επαναδιατύπωσε τις αρχές της δικαιοσύνης, τις οποίες διαμορφώνει οριστικά στο “Basic Liberties And Their Priority”. Σημαντική επαναδιατύπωση αποτελεί η αντικατάσταση της παραπάνω φράσης με τη φράση «πλήρως επαρκές σύστημα». (βλ. σχετικά Γιώργος Ν. Πολίτης, *Ελευθερία και Εξουσία*, (Αθήνα, 2010), σ. 273 σημ. 351 και John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 364 και σ. 365 σημ.6.) Βέβαια, ο Rawls τονίζει ότι η επαναδιατύπωση αφορά μόνον εκφραστική διόρθωση, η οποία δεν αλλάζει σε τίποτα το περιεχόμενο των δύο αρχών, ούτε και την προτεραιότητα της πρώτης αρχής. (John Rawls, “The Basic Liberties And Their Priority”, *The Tanner Lectures On Human Values*, (Michigan, 1981), 3.

¹⁵⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 355.

Ο Rawls ιεραρχεί τις αρχές της δικαιοσύνης λεξικογραφικά, ορίζοντας δύο κανόνες προτεραιότητας, οι οποίοι αποδίδουν απόλυτη προτεραιότητα στην πρώτη αρχή. Σύμφωνα με τον *πρώτο κανόνα προτεραιότητάς*, οι ελευθερίες σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να περιοριστούν, παρά μόνον προς χάριν της ίδιας της ελευθερίας. Αυτό μπορεί να ισχύει στις εξής δύο περιπτώσεις: α) «μια λιγότερο εκτεταμένη ελευθερία πρέπει να ενισχύει το συνολικό σύστημα ελευθεριών που μοιράζονται όλοι» και β) «μια λιγότερο ίση ελευθερία πρέπει να γίνεται αποδεκτή απ' αυτούς με τη μικρότερη ελευθερία».¹⁵¹ Σύμφωνα με τον *δεύτερο κανόνα προτεραιότητας*, ο Rawls αποδίδει προτεραιότητα στη δικαιοσύνη έναντι της αποδοτικότητας και της ευημερίας. Έτσι, «μια ανισότητα ευκαιριών πρέπει να επαυξάνει τις ευκαιρίες εκείνων με τις λιγότερες ευκαιρίες», ενώ «ένας υπέρμετρος βαθμός αποταμίευσης πρέπει να μετριάξει εν συνόλω το βάρος εκείνων που υφίστανται αυτή τη στέρηση».¹⁵²

3.2.2 Ίση Ελευθερία

Η πρώτη αρχή, η οποία αφορά τα ίσα δικαιώματα εφαρμόζεται στο σύνταγμα, όπως θα εξεταστεί στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας.¹⁵³ Όπως φαίνεται και από την διατύπωση των κανόνων προτεραιότητας που παρουσιάστηκε παραπάνω, ο Rawls αποδίδει τεράστια σημασία στην έννοια της ελευθερίας. Ως φιλελεύθερος στοχαστής, όπως είναι φυσικό, προτάσσει την ατομική ελευθερία και τα δικαιώματα που προκύπτουν εξ' αυτής, ακόμα και ενάντια στην κοινωνική ευημερία.¹⁵⁴ Στην *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, η ελευθερία ορίζεται σε σχέση με το *ποιος και από τι είναι ελεύθερος* καθώς και με το *τι είναι ελεύθερος να πράξει* κανείς: «ένα πρόσωπο (ή περισσότερα) είναι ελεύθερο (ή δεν είναι) από κάποιο εμπόδιο (ή σύνολο εμποδίων) να κάνει (ή να μην κάνει) κάτι».¹⁵⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, η ελευθερία διαδραματίζει τον ρόλο *θεσμικής δομής*, ενός συστήματος, δηλαδή, δημόσιων κανόνων που ορίζει υποχρεώσεις και δικαιώματα ώστε να καταστήσει άτομα ελεύθερα να πράξουν (ή όχι) κάτι, προστατεύοντάς τα από παράγοντες που ενδέχεται να αποτελούν εμπόδια, όπως για παράδειγμα από συνταγματικούς περιορισμούς και νομικές υπαγορεύσεις και απαγορεύσεις. «Δεν αρκεί να επιτρέπεται στα άτομα να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι,

¹⁵¹ *Ο.π.*

¹⁵² *Ο.π.*, 356.

¹⁵³ Leif Wenar., *ό.π*

¹⁵⁴ Αριστείδης Χατζής, *Φιλελευθερισμός*, (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017), 91.

¹⁵⁵ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 244-5

αλλά θα πρέπει η κυβέρνηση και οι τα άλλα πρόσωπα να είναι νομικά υποχρεωμένα να μην τα εμποδίσουν.»¹⁵⁶

Ο συγγραφέας συμπεριλαμβάνει τις βασικές ελευθερίες των ατόμων στον κατάλογο με τα πρωταρχικά αγαθά, για των οποίων την ακριβοδίκαιη απόδοση σε όλους πρέπει να μεριμνούν οι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί σε μια συνταγματική δημοκρατία¹⁵⁷. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Rawls δεν διακρίνει μεταξύ βασικών ελευθεριών και βασικών δικαιωμάτων: η μία έννοια διαδέχεται την άλλη.¹⁵⁸ Αυτό είναι ίσως το ενδεικτικότερο όλων των σημείων στα κείμενά του που αποδεικνύει πόσο ζωτικής σημασίας ρόλο αποδίδει στην έννοια της ελευθερίας. Εξάλλου, όπως και ο ίδιος αναφέρει, η προτεραιότητα της πρώτης αρχής προσδίδει στις βασικές ελευθερίες ειδικό βάρος.¹⁵⁹

Οι βασικές ελευθερίες προκύπτουν από έναν κατάλογο ελευθεριών που δημιουργείται βάσει των δύο αρχών της δικαιοσύνης.¹⁶⁰ Τα άτομα της πρωταρχικής θέσης καταλήγουν στον εν λόγω κατάλογο προτιμώντας τον από τις άλλες διαθέσιμες εναλλακτικές τους, όταν τον συνδυάζουν με τις δύο αρχές της δικαιοσύνης και διαπιστώνουν ότι αποτελεί τον καλύτερο δυνατό συνδυασμό.¹⁶¹ Οι βασικές ελευθερίες που συμπεριλαμβάνονται στον εν λόγω κατάλογο μπορούν να ανακεφαλαιωθούν στις εξής τέσσερις κατηγορίες:

Πολιτικά δικαιώματα: ελευθερία της σκέψης και του πολιτικού λόγου, ελευθερία του τύπου, δικαίωμα του συνέρχεσθαι, δικαίωμα ψήφου και δικαίωμα κατοχής δημόσιων αξιωμάτων.

Ελευθερία της συνείδησης και δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι: εδώ περιλαμβάνεται η ανεξιθρησκεία.

Ελευθερία της ακεραιότητας του προσώπου (προσωπική ελευθερία): περιλαμβάνει την ελευθερία από ψυχικό καταναγκασμό και το δικαίωμα μη βλάβης της σωματικής ακεραιότητας, καθώς και το δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης και το δικαίωμα στην

¹⁵⁶ *Ο.π.*, 244.

¹⁵⁷ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 382-3.

¹⁵⁸ Thomas Pogge, *ό.π.*, 82.

¹⁵⁹ John Rawls, "The Basic Liberties And Their Priority", *The Tanner Lectures On Human Values*, (Michigan, 1981), 8.

¹⁶⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 93.

¹⁶¹ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 367.

ατομική ιδιοκτησία.¹⁶² Η προσωπική ελευθερία, όπως είναι φυσικό, δεν μπορεί να είναι συμβατή με τη δουλεία ή την δουλοπαροικία.

Τα δικαιώματα που καλύπτει ο νόμος: προστασία από αυθαίρετη σύλληψη και κατάσχεση και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, σύμφωνη με την κείμενη νομοθεσία. Όλα τα παραπάνω ορίζονται από το κράτος δικαίου.¹⁶³

Οι ως άνω ορισμένες ίσες βασικές ελευθερίες δεν μπορούν επ' ουδενί να θυσιαστούν προς χάριν κοινωνικών ή οικονομικών οφελών. Όπως θα φανεί παρακάτω, μπορούν να υπερτερούν έναντι άλλων ελευθεριών, που δεν θεωρούνται τόσο ζωτικής σημασίας. Ωστόσο, είναι μεταξύ τους ίσες¹⁶⁴ και καμία από αυτές δεν είναι απόλυτη σε σχέση με τις άλλες¹⁶⁵, πράγμα που σημαίνει ότι μπορεί κάποια να περιοριστεί ή ακόμη και να αναιρεθεί προς χάριν μιας άλλης. «Μια βασική ελευθερία, που καλύπτεται από την πρώτη αρχή, μπορεί να περιορισθεί μόνον χάριν της ίδιας ή κάποιας άλλης βασικής ελευθερίας και για να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή διάρθρωση του ενός και μοναδικού συστήματος ελευθεριών.»¹⁶⁶

Δύο πράγματα πρέπει να σημειωθούν στο σημείο αυτό: πρώτον, ο κατάλογος των βασικών ελευθεριών είναι περιορισμένος στις «αληθινά ουσιώδεις», οι οποίες θα πρέπει να γίνονται γενικώς αποδεκτές και να διασφαλίζονται πάση θυσία. Αν ο κατάλογος διευρυνθεί, υπάρχει κίνδυνος τόσο να δημιουργηθούν ασάφειες όσο και να μην μπορέσουμε να εξασφαλίσουμε την προστασία τους. Εξάλλου, η αποδοχή και εφαρμογή των δύο αρχών της δικαιοσύνης εξασφαλίζει και τις υπόλοιπες, μη βασικές, ελευθερίες.¹⁶⁷ Δεύτερον, οι βασικές ελευθερίες ορίζονται στην πρωταρχική θέση στη γενική τους μορφή. Οι συμβαλλόμενοι της πρωταρχικής θέσης, εξάλλου, δεν έχουν στην διάθεσή τους όλες τις λεπτομέρειες που αφορούν τις βασικές ελευθερίες, παρά μόνον μια γενική εικόνα τους, αρκετή για να τους υποδείξει την προτεραιότητα των βασικών δικαιωμάτων. Ουσιαστικά, στην φάση της πρωταρχικής θέσης, ο Rawls φροντίζει να οριστεί ξεκάθαρα η μεγάλη σημασία της προτεραιότητας της ελευθερίας, ώστε να μπορέσει σε επόμενα στάδια (δηλαδή το συνταγματικό, το νομοθετικό και το

¹⁶² Εδώ δεν περιλαμβάνεται το δικαίωμα στην κληρονομιά ούτε το δικαίωμα κατοχής μέσων παραγωγής ή του ελέγχου των μέσων παραγωγής και φυσικών πόρων.

¹⁶³ Βλ. σχετικά John Rawls, *ό.π.*, 365, Τζων Ρωλς, *ό.π.* και Thomas Pogge, *ό.π.*

¹⁶⁴ Τζων Ρωλς, *ό.π.*

¹⁶⁵ John Rawls, *ό.π.*, 369.

¹⁶⁶ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 247.

¹⁶⁷ John Rawls, *ό.π.*, 370.

δικαστικό)¹⁶⁸ και καθώς θα αίρεται το πέπλο της άγνοιας, όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω, να έχει το κατάλληλο έδαφος ώστε να συγκεκριμενοποιήσει περισσότερο τις ελευθερίες αυτές, στο πλαίσιο της θέσπισης των θεσμών της βασικής δομής της κοινωνίας.¹⁶⁹

Επιπλέον, δε νοείται ως περιορισμός η ρύθμιση των βασικών ελευθεριών από τους θεσμούς,¹⁷⁰ οι οποίοι θα πρέπει να τις συμπεριλάβουν σε ένα *συνεκτικό σχήμα*, το οποίο δεν είναι αναγκαίο να τις διασφαλίζει όλες εξίσου. Αυτό που είναι αναγκαίο είναι η εξασφάλιση του εν λόγω σχήματος σε όλους τους πολίτες εξίσου.¹⁷¹ Με τα λόγια του Rawls: «Με όποιον τρόπο όμως και αν επαναδιευθετούνται για να διαμορφώσουν ένα σύστημα, το σύστημα αυτό πρέπει να είναι *το ίδιο για όλους*». ¹⁷² Θα πρέπει, δηλαδή, να οριστεί ένα *πλήρες και κοινό για όλους σύστημα ίσων ελευθεριών* και η βασική δομή να συγκροτηθεί έτσι ώστε η *αξία του συστήματος αυτού να μεγιστοποιείται για τους λιγότερο προνομιούχους*.¹⁷³ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι οικονομικές ελευθερίες (π.χ. το δικαίωμα ατομικής ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής, η ελευθερία των συμβάσεων όπως γίνεται αντιληπτή στη διδασκαλία του *laissez-faire*)¹⁷⁴ δεν αποτελούν βασικές ελευθερίες για τον Rawls. Ο συγγραφέας δίνει μόνον μία πιθανότητα να αντισταθμιστεί η απώλεια εξαιτίας της σμίκρυνσης ή της άνισης κατανομής μιας βασικής ελευθερίας από την βελτίωση της οικονομικής ευημερίας: «Μπορούμε να αποδεχτούμε τον περιορισμό των βασικών δικαιωμάτων μόνο όταν οι κοινωνικές περιστάσεις δεν επιτρέπουν την αποτελεσματική θέσπισή τους». Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, βέβαια, δεχόμαστε τον περιορισμό αυτόν προσωρινά και μόνο επειδή προετοιμάζει/ αλλάζει τις πολιτισμικές συνθήκες με σκοπό να απολαμβάνουν σύντομα οι πολίτες ίσα βασικά δικαιώματα ξανά.¹⁷⁵

Πώς μπορεί, όμως, να βρεθεί ένα τέτοιο σχήμα ελευθεριών που να είναι εφαρμόσιμο; Σε αυτό συμβάλλουν τόσο οι δύο ηθικές δυνάμεις των ανθρώπων, για την άσκηση των οποίων κρίνεται απαραίτητη η διασφάλιση ορισμένων ελευθεριών, όσο και ο κατάλληλος συνταγματικός σχεδιασμός. Γενικά, η ιστορία έχει δείξει ότι κάτι

¹⁶⁸ John Rawls, “The Basic Liberties And Their Priority”, *ό.π.*, 7.

¹⁶⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 372.

¹⁷⁰ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 367.

¹⁷¹ *Ο.π.*, 369.

¹⁷² Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 93.

¹⁷³ *Ο.π.*, 248.

¹⁷⁴ *Ο.π.*

¹⁷⁵ *Ο.π.*, 191,

τέτοιο μπορεί να καταστεί εφικτό.¹⁷⁶ Στην θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, ένα τέτοιο σχήμα καθίσταται εφικτό μέσα από την οργάνωση της βασικής δομής της κοινωνίας βάσει των δύο θεμελιωδών αρχών. «Έτσι, η ελευθερία και η αξία της διακρίνονται ως εξής: η ελευθερία ενσαρκώνεται στο πλήρες σύστημα των επιμέρους ελευθεριών της ισοπολιτείας, ενώ η αξία της για τα πρόσωπα και τις ομάδες εξαρτάται από την ικανότητά τους να προωθούν τους στόχους εντός του πλαισίου που ορίζεται από το εν λόγω σύστημα».¹⁷⁷

3.2.3 Διανομή πλούτου και εισοδήματος

Η δεύτερη αρχή οφείλει να είναι συνεπής προς την πρώτη κατά τον καθορισμό του τρόπου διανομής πλούτου, εισοδήματος και θέσεων εξουσίας.¹⁷⁸ Ο Rawls υποστηρίζει ότι, σύμφωνα πάντα με την δεύτερη αρχή, κατά την εν λόγω διανομή επιτρέπονται κάποιες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Όσο κι αν φαίνεται οξύμωρο, ο τρόπος με τον οποίο ο Rawls δικαιολογεί τις ανισότητες αυτές, όχι απλώς δεν νομιμοποιεί την αδικία, αλλά εξασφαλίζει ότι η τελευταία θα επιτρέπεται μόνον στην περίπτωση που η παρουσία της αυξάνει την δικαιοσύνη στο σύνολό της: «Το να έχουν κάποιοι λιγότερα ώστε κάποιοι άλλοι να μπορούν να ευημερούν, ακόμα κι αν είναι λυσιτελής δεν είναι δίκαιο. Δεν υπάρχει ωστόσο αδικία στο να αποκομίζουν κάποιοι μεγαλύτερα οφέλη, αν με αυτό τον τρόπο βελτιώνεται η κατάσταση των λιγότερο ευνοημένων από την τύχη.»¹⁷⁹ Κατ' αυτό τον τρόπο, η αδικία στη *Θεωρία της Δικαιοσύνης* ορίζεται ως τίποτα περισσότερο από «ανισότητες οι οποίες δεν αποβαίνουν προς όφελος όλων».¹⁸⁰ Έτσι, για να πραγματώνεται η δικαιοσύνη δεν είναι ανάγκη να αρθούν όλες οι ανισότητες, αλλά θα πρέπει, η άνιση κατανομή του πλούτου και του εισοδήματος να αποβαίνει προς όφελος όλων, ενώ «οι θέσεις εξουσίας και ευθύνης πρέπει να είναι προσβάσιμες από όλους».¹⁸¹ Αυτό, λοιπόν, που πρέπει να ορίσει η δεύτερη αρχή είναι τα κοινωνικά πρωταρχικά αγαθά (δικαιώματα, ελευθερίες, ευκαιρίες, εισόδημα, πλούτος) να διανέμονται δίκαια σε όλους. Δίκαια δεν σημαίνει ίσα· σημαίνει ίσα, εκτός αν υπάρχει κάποια περίπτωση ανισότητας που ωφελεί τους μειονεκτούντες: ισότητα για τον Rawls δεν είναι η εξάλειψη όλων των ανισοτήτων,

¹⁷⁶ John Rawls, “The Basic Liberties And Their Priority”, ό.π., 11-2.

¹⁷⁷ Τζων Ρωλς, ό.π., 247.

¹⁷⁸ Ό.π., 94.

¹⁷⁹ Ό.π., 40.

¹⁸⁰ Ό.π., 34.

¹⁸¹ Ό.π., 93.

παρά η εξάλειψη αυτών που αποτελούν αδικία. «Οι ανισότητες επιτρέπονται εφόσον βελτιώνουν το ακριβοδίκαιο μερίδιό μου, αλλά δεν επιτρέπονται εφόσον παραβιάζουν το ακριβοδίκαιο μερίδιό μου», κριτήριο το οποίο εξυπηρετεί τα συμφέροντα όλων.¹⁸² Ο Rawls επιτρέπει ακόμη και μεγάλες διαφορές εισοδήματος, αλλά μόνον εφόσον αυτές αυξάνουν, έστω και ελάχιστα, τις προσδοκίες ευζωίας των λιγότερο ευνοημένων. Φυσικά, τέτοιες ανισότητες δεν γίνονται επ' ουδενί αποδεκτές στην περίπτωση που χειροτερεύουν έστω και κατ' ελάχιστον την θέση των λιγότερο προνομιούχων.¹⁸³

Η δεύτερη αρχή της δικαιοσύνης, ως εκ τούτου, εφαρμόζεται στους οικονομικούς θεσμούς. Ο Rawls υποστηρίζει ότι δεν πρέπει η κοινωνική θέση των ανθρώπων να υπαγορεύει τις ευκαιρίες που θα τους δοθούν. Για να υπάρχει πραγματική ισότητα ευκαιριών, οι ευνοημένοι κοινωνικά δεν δικαιούνται να έχουν περισσότερες ευκαιρίες από τους λιγότερο ευνοημένους. Φυσικά, στο πνεύμα της αποδοχής των ανισοτήτων προς όφελος των μη πλεονεκτούντων, κάτι τέτοιο επιτρέπεται μόνο αν αποβεί προς το συμφέρον τους. Οι φυσικές ανισότητες, θα πρέπει να αποκαθίστανται μέσα από την ισότητα ευκαιριών. Έτσι, θα πρέπει να δίδεται βάρος στην παιδεία των λιγότερο ικανών, παρά των ταλαντούχων.¹⁸⁴ «Η ιδέα είναι να αποκατασταθεί η μεροληψία που απορρέει από τυχαιότητες, προς την κατεύθυνση της ισότητας.»¹⁸⁵ Η ισότητα των ευκαιριών σχετίζεται με την έννοια της διαδικαστικής δικαιοσύνης, αφού είναι η συνθήκη χάρη στην οποία εξασφαλίζεται «ότι το σύστημα της συνεργασίας είναι ένα σύστημα αμιγούς διαδικαστικής δικαιοσύνης»¹⁸⁶

Η δεύτερη αρχή της δικαιοσύνης διέπεται από την *αρχή της διαφοράς*, η οποία, με απλά λόγια, ορίζει ότι, υποθέτοντας ότι μιλάμε για δύο άτομα, δεν έχει σημασία πόσο βελτιώνεται η θέση του ενός, αν ταυτόχρονα δεν ωφελείται και ο άλλος.¹⁸⁷ Εφόσον ισχύει η αρχή της διαφοράς, είναι επόμενο να αυξάνεται και η αποτελεσματικότητα, αφού βελτιώνεται η θέση όλων, άρα υπάρχει συνολικά μεγαλύτερη ευημερία, ενώ, όπως είναι λογικό, οι προσδοκίες του κάθε εμπλεκόμενου συνδέονται άμεσα με αυτές του άλλου, τόσο ως προς το ότι όταν κάποιος αποκομίζει ένα πλεονέκτημα, ο άλλος προσδοκά να βελτιωθεί και η δική του θέση, όσο και ως

¹⁸² Will Kymlicka, *ό.π.*, 144-5.

¹⁸³ *Ο.π.*, 196.

¹⁸⁴ Leif Wenar, *ό.π.*

¹⁸⁵ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 133.

¹⁸⁶ *Ο.π.*, 120.

¹⁸⁷ *Ο.π.*, 106-109.

προς το ότι δεν γίνεται να διαχωριστούν εύκολα οι προσδοκίες. Το πλέον σημαντικό είναι ότι οι ευνοημένοι *δεν έχουν δικαίωμα αρνησικυρίας* επί των πλεονεκτημάτων που αποδίδονται στους μειονεκτούντες.¹⁸⁸ Η αρχή της διαφοράς, ως ειδικό κριτήριο, εφαρμόζεται στη βασική δομή της κοινωνίας σε σχέση με τη διανομή των πρωταρχικών αγαθών.¹⁸⁹

Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι η αρχή της διαφοράς προσπαθεί «να ισοφαρίσει τα μειονεκτήματα, λες και πρόκειται όλοι να ανταγωνιστούν σε μια ακριβοδίκαιη βάση στον ίδιο αγώνα δρόμου».¹⁹⁰ Αυτό που κάνει είναι να τροποποιεί τους στόχους της βασικής δομής με τρόπο που να απολαμβάνουν όλοι όσο το δυνατόν περισσότερα κοινωνικά και οικονομικά προνόμια. Με άλλα λόγια, δεν προσπαθεί να εξαλείψει τις ανισότητες που προκύπτουν, αλλά να ρυθμίσει την βασική δομή της κοινωνίας έτσι που να τις εξισορροπεί. «Έτσι, αν επιθυμούμε να οικοδομήσουμε το κοινωνικό σύστημα με τέτοιο τρόπο ώστε κανείς να μην κερδίζει ή να μη χάνει από την αυθαίρετη θέση που κατέχει στη διανομή των φυσικών χαρισμάτων ή από την αρχική του θέση στην κοινωνία, χωρίς να αποζημιώνει ή να αποζημιώνεται με κάποιο αντάλλαγμα γι' αυτό, οδηγούμεθα στην αρχή της διαφοράς.»¹⁹¹

Κλείνοντας, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο Rawls τονίζει πως οι αρχές αυτές αφορούν τους θεσμούς και όχι τα πρόσωπα, γι' αυτό και εφαρμόζονται στην βασική δομή της κοινωνίας.¹⁹² Το πώς εφαρμόζονται εξετάζεται στο κεφάλαιο 5 της παρούσης εργασίας. Στο παρόν κεφάλαιο, παρουσιάστηκε μόνον ο ορισμός και ο συσχετισμός των δύο αρχών της δικαιοσύνης. Η καντιανή επιρροή είναι εμφανής και εδώ σε μεγάλο βαθμό: εκτός του ότι οι αρχές της δικαιοσύνης μπορούν να παρομοιαστούν με την κατηγορική προσταγή,¹⁹³ οι συμβαλλόμενοι αντιμετωπίζονται όχι ως μέσα αλλά ως αυτοσκοποί.¹⁹⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, το πλέον αναγκαίο για τον Rawls είναι «να παίξουν οι αρχές, που θα γίνουν αποδεκτές, τον ρόλο που τους αρμόζει στην ηθική μας σκέψη και δράση».¹⁹⁵

¹⁸⁸ *Ο.π.*, 111-2.

¹⁸⁹ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 64.

¹⁹⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 133.

¹⁹¹ *Ο.π.*, 134.

¹⁹² John Rawls, *ό.π.*, 65.

¹⁹³ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 303-5.

¹⁹⁴ *Ο.π.*, 220.

¹⁹⁵ *Ο.π.*, 156.

3.2.4 Η εύτακτη κοινωνία και η δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης

Οι αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι άμεσα συνυφασμένες με την έννοια της εύτακτης κοινωνίας, η οποία είναι αλληλένδετη με την έννοια της δημοσιότητας, και ιδιαίτερα της δημόσιας αντίληψης της δικαιοσύνης: ως εύτακτη ορίζεται η κοινωνία η οποία *αποσκοπεί στην προαγωγή του συμφέροντος των μελών της, ενώ διέπεται από μια δημόσια αντίληψη δικαιοσύνης*. «Πρόκειται, δηλαδή, για μια κοινωνία στην οποία (1) ο καθένας αποδέχεται και γνωρίζει ότι και οι άλλοι αποδέχονται τις ίδιες αρχές δικαιοσύνης, και (2) οι βασικοί κοινωνικοί θεσμοί εν γένει ικανοποιούν, και είναι γενικώς γνωστό ότι ικανοποιούν, αυτές τις αρχές.»¹⁹⁶ Ουσιαστικά, η ευτεταγμένη κοινωνία δεν μπορεί να οριστεί ανεξάρτητα από την δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης, αφού η τελευταία χαρακτηρίζεται ως *ο καταστατικός χάρτης της εύτακτης ανθρώπινης συνένωσης*.

Οι πολίτες μιας εύτακτης κοινωνίας αναγνωρίζουν δημόσια ότι, τόσο οι ίδιοι, όσο και οι υπόλοιποι αποδέχονται τις αρχές της δικαιοσύνης, καθώς και ότι οι θεσμοί οι οποίοι διέπονται από τις αρχές αυτές θεωρούνται δίκαιοι.¹⁹⁷ Αυτό γιατί στην πρωταρχική θέση, συντρέχουν οι περιστάσεις της δικαιοσύνης, μία εκ των οποίων είναι και η συνθήκη της δημοσιότητας, όπως αυτή περιγράφεται στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Ως εκ τούτου, και πάντοτε εντός των πλαισίων του συμβολαίου, τα συμβαλλόμενα μέρη, θα πρέπει να καταλήξουν σε μία αντίληψη της δικαιοσύνης, η οποία θα αποτελεί τη *δημόσια βάση των όρων της κοινωνικής συνεργασίας*. Ο Rawls προτιμά την απλότητα, επομένως εξηγεί ότι είναι λογικό μια αντίληψη της δικαιοσύνης να είναι προτιμητέα όταν «θεμελιώνεται σε εμφανώς απλούστερα γενικά γεγονότα (από κάποια εναλλακτική) και η επιλογή της δεν εξαρτάται από περίπλοκους υπολογισμούς».¹⁹⁸ Θα πρέπει τα θεμέλια μιας δημόσιας αντίληψης της δικαιοσύνης να μπορούν να είναι εύληπτα από όλους. Η δημοσιότητα είναι αυτή η οποία εξασφαλίζει ότι όλοι γνωρίζουν τι πρέπει να κάνουν αλλά και τι να περιμένουν από τους άλλους-εξάλλου, υπό τη συνθήκη της δημοσιότητας, είναι γνωστό στους συμβαλλομένους ότι οι αρχές που επιλέγονται πρέπει να είναι δημόσιες. Έτσι, «σε μια ευτεταγμένη κοινωνία

¹⁹⁶ *Ο.π.*, 29.

¹⁹⁷ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 127-8.

¹⁹⁸ Τζων Ρωλς, ό.π., 179-80.

που διέπεται αποτελεσματικά από μια κοινή αντίληψη της δικαιοσύνης, υπάρχει επίσης μια δημόσια σύμπτωση ως προς το τι είναι δίκαιο και τι άδικο».¹⁹⁹

«Επίσης, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι εφόσον τα μέρη συναινούν στην επιλογή των αρχών στο φως αληθών γενικών πεποιθήσεων για τους ανθρώπους και για τη θέση τους στην κοινωνία, οι αντιλήψεις περί δικαιοσύνης γίνονται αποδεκτές στη βάση αυτών των πεποιθήσεων.»²⁰⁰

4. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός του Rawls

Ο Rawls στοχεύει σε μια δημοκρατική κοινωνία, μέσα στην οποία οι πολίτες, ως πρόσωπα ελεύθερα και ίσα, θα συνεργάζονται μεταξύ τους και το αποτέλεσμα της συνεργασίας αυτής θα αποβαίνει ωφέλιμο για όλους. Οι ελεύθεροι θεσμοί, ωστόσο, δημιουργούν συνθήκες που επιτρέπουν την ύπαρξη μεγάλων διαφορών μεταξύ των ανθρώπων, ως προς τις φιλοσοφικές, θρησκευτικές και ηθικές πεποιθήσεις τους. Το γεγονός αυτό καθιστά δύσκολο το να προκύψει μεταξύ τους μια δίκαιη συνεργασία, πόσο μάλλον το να διατηρηθεί σταθερή στο χρόνο. Έτσι, το θεμελιώδες ερώτημα του πολιτικού φιλελευθερισμού διατυπώνεται ως εξής: «πώς είναι δυνατό να διατηρηθεί στο χρόνο μια δίκαιη και σταθερή κοινωνία ελεύθερων και ίσων πολιτών, αν αυτοί μόνιμα διαιρούνται ριζικά από τα θρησκευτικά, φιλοσοφικά και ηθικά τους δόγματα, που είναι ωστόσο εύλογα;»²⁰¹ Προκειμένου να απαντηθεί αυτό το ερώτημα, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε σε ορισμένες έννοιες, οι οποίες εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο.

4.1 Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης.

Έχει ήδη αναφερθεί πόσο μεγάλη σημασία αποδίδει ο Rawls στον πολιτικό χαρακτήρα της θεωρίας του. Ο συγγραφέας αντιμετωπίζει το πολιτικό ως ένα ειδικό πεδίο, μια αυθυπόστατη θεώρηση, η οποία βασίζεται στους πολίτες ως άτομα. Η συνείδηση των πολιτών διαιρείται σε δύο, συνεργαζόμενα μεν αλλά διακριτά δε, μέρη: αυτό που αφορά τις πεποιθήσεις τους εν γένει και το πολιτικό. Μπορεί εύκολα να συμπεράνει κανείς ότι η θεωρία του πολιτικού φιλελευθερισμού επικεντρώνεται στο δεύτερο μέρος: ο Rawls στοχεύει στο να θεμελιώσει *τα ουσιώδη συνταγματικά ζητήματα και τους βασικούς θεσμούς δικαιοσύνης* στις πολιτικές αξίες που προκύπτουν από την

¹⁹⁹ John Rawls, *ό.π.*, 87.

²⁰⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 519.

²⁰¹ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 54.

πολιτική θεώρηση των ατόμων.²⁰² Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια της δικαιοσύνης δεν εξετάζεται από ηθική, αλλά από πολιτική σκοπιά. Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, ο συγγραφέας την δικαιοσύνη ως ακριβοδικία «ως μια ορισμένη αντίληψη περί δικαιοσύνης, την οποία μπορούν να συμμεριστούν οι πολίτες ως βάση της λογικά εξετασμένης, ενήμερης και εμπρόθετης πολιτικής τους συμφωνίας»²⁰³ και η οποία διέπει την βασική δομή της εύτακτης κοινωνίας, αποτελώντας την βασική ιδέα που την οργανώνει ως σύστημα συνεργασίας.²⁰⁴

Ως εκ τούτου, η αντίληψη αυτή της δικαιοσύνης είναι μεν ηθική, ο Rawls, όμως, εξηγεί ότι πρόκειται για την ηθική αντίληψη της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, την οποία έχει επεξεργαστεί σε σχέση με ένα πολύ συγκεκριμένο ζήτημα, που δεν είναι άλλο από τους πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς, την βασική, δηλαδή, δομή μιας σύγχρονης συνταγματικής δημοκρατίας.²⁰⁵ «Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης εστιάζει την προσοχή της πρώτα πρώτα στο πλαίσιο των βασικών θεσμών, αλλά και στις αρχές, τα κανονιστικά κριτήρια και τις παραδοχές που ισχύουν σε αυτό το πλαίσιο, καθώς και το πώς τα ίδια κανονιστικά πρότυπα αποτυπώνονται στο χαρακτήρα και στις στάσεις εκείνων των μελών της κοινωνίας που πραγματώνουν τα ιδανικά της.»²⁰⁶

4.2 Η βασική δομή της κοινωνίας

Ο Rawls, όπως έχει προαναφερθεί, αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ένα σύστημα κοινωνικής συνεργασίας με στόχο το αμοιβαίο όφελος. Η εν λόγω αντίληψη της κοινωνίας, προσιδιάζει σε αυτή του Μαρξ, ο οποίος υποστηρίζει ότι η κοινωνία διέπεται από τις παραγωγικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων κατά την παραγωγή, ανταλλαγή, κατανομή και κατανάλωση των υλικών αγαθών.²⁰⁷ Αντίθετα, όμως με το οικονομοκεντρικό μοντέλο του Μαρξ, ο Rawls αντιμετωπίζει την κοινωνία με τρόπο που, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, συνδυάζει την ηθική με την πολιτική. Ως φιλελεύθερος στοχαστής, ακολουθεί την καντιανή θεώρηση, σύμφωνα με την οποία οι πολίτες υπακούν σε νόμους που οι ίδιοι όρισαν, απολαμβάνοντας, έτσι,

²⁰² Ο.π., 206.

²⁰³ Ο.π., 60.

²⁰⁴ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π. 8.

²⁰⁵ John Rawls, “Justice As Fairness: Political Non Metaphysical”, ό.π., 146.

²⁰⁶ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 62.

²⁰⁷ Γιώργος Ν. Πολίτης, *Εξουσιαστική Αριστερά και η κρυφή γοητεία της ανοησίας*, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2019), 28-9.

*ίσα δικαιώματα ελευθερίας.*²⁰⁸ Η κοινωνία, λοιπόν, σύμφωνα με τον Rawls διέπεται από τις σχέσεις των ανθρώπων στο πλαίσιο της κοινωνικής συνεργασίας, με βασικό γνώμονα όχι οικονομικά κριτήρια που ορίζονται έξωθεν, αλλά την δίκαιη κατανομή των βασικών δικαιωμάτων.²⁰⁹

Ως κύριο αντικείμενο της κοινωνικής δικαιοσύνης έχει οριστεί η βασική δομή της κοινωνίας.²¹⁰ Ως εκ τούτου, οι όροι της κοινωνικής συνεργασίας «δεν μπορούν παρά να εκφράζονται από ορισμένες αρχές, οι οποίες θα καθορίζουν τα βασικά δικαιώματα και καθήκοντα στο πλαίσιο των κύριων θεσμών αυτής της κοινωνίας και, επίσης, θα ρυθμίζουν με ποιον τρόπο διευθετείται στο πέρασμα του χρόνου το υπόβαθρο δικαιοσύνης», έτσι που να διανέμονται και να μεταβιβάζονται στους επόμενους ακριβοδίκαια τα αποτελέσματα που παράγονται από την συνεργασία.²¹¹ Έτσι, η βασική δομή της εύτακτης κοινωνίας ορίζεται ως ο τρόπος με τον οποίο οι *βασικοί πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί* λειτουργούν εντός ενός *συστήματος κοινωνικής συνεργασίας* και διανέμουν τα βασικά δικαιώματα και καθήκοντα, ρυθμίζοντας τη διανομή των πλεονεκτημάτων που προκύπτουν από την κοινωνική συνεργασία *σε βάθος χρόνου*. Ουσιαστικά, η βασική δομή αποτελεί το *κοινωνικό πλαίσιο* εντός του οποίου δρουν θεσμοί και άτομα. Η βασική δομή μιας εύτακτης κοινωνίας θα πρέπει να είναι ακριβοδίκαιη ώστε να εξασφαλίσει δίκαιες συνθήκες.²¹²

Και στην περίπτωση της βασικής δομής, ο συγγραφέας καθιστά σαφέστατο ότι δεν πρέπει επουδενί να ξεφύγουμε από το πολιτικό πεδίο: μέλημά του είναι να καταστούν δίκαιες οι αρχές που διέπουν την βασική δομή και μόνο. Ως εκ τούτου, οποιαδήποτε αρχή διέπει τους οργανισμούς, τα άτομα και τις ομάδες που δρουν εντός της κοινωνίας, μπορεί μεν να βρίσκονται υπό των βασικών θεσμών, διέπονται από διαφορετικές αρχές και κανόνες δε. Αυτό που ενδιαφέρει την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης είναι να τεθεί το βασικό πλαίσιο.²¹³ Γι' αυτό και η *Θεωρία της Δικαιοσύνης* ορίζει τις δύο *θεμελιώδεις* αρχές της δικαιοσύνης και όχι περισσότερες: όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, αυτό που μας ενδιαφέρει πρωτίστως είναι να διασφαλιστεί η δίκαιη λειτουργία των βασικών θεσμών, άρα και οι αρχές που τους διέπουν. Ο Rawls,

²⁰⁸ Γιώργος Ν. Πολίτης, *Ελευθερία και Εξουσία: Καταστατικές Αρχές Κοινωνικής Φιλοσοφίας*, ό.π., 324-5.

²⁰⁹ Βλ. κφ. 5.

²¹⁰ Τζων Ρωλς, ό.π., 31.

²¹¹ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 68.

²¹² John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 10.

²¹³ Ό.π., 11-12.

στη *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, εξετάζει μόνον την λειτουργία της κοινωνίας ως *κλειστό σύνολο*: δεν αναφέρεται στις διακρατικές σχέσεις,²¹⁴ πράγμα με το οποίο καταπιάνεται αργότερα, στο *Δίκαιο των Λαών* (*The Law of Peoples*).

4.3.1 Η εύτακτη κοινωνία ως ακριβοδίκαιο σύστημα συνεργασίας.

Σύμφωνα με την *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, οι άνθρωποι δεν συνέρχονται σε κοινωνία για τους ίδιους λόγους που ορίζονται από τις προγενέστερες θεωρίες κοινωνικών συμβολαίων. Υπό την έννοια της *αγαθότητας ως ορθολογικότητας*, ο Rawls εξηγεί ότι οι άνθρωποι έχουν ανάγκη ο ένας τον άλλο για να επιτύχει ο καθένας τους δικούς του ορθολογικούς στόχους, αλλά και για να επιτύχουν τους κοινούς στόχους.²¹⁵ Η κοινωνία χρησιμεύει στην επίτευξη των στόχων αυτών, καθώς μέσα σε αυτήν οι άνθρωποι ασκούν τις ηθικές τους δυνάμεις και μπορούν να αναπτύξουν τις ικανότητές τους, συμπληρωματικά με τους υπόλοιπους, ενώ ο καθένας «μπορεί να έχει το δικό του μερίδιο στο σύνολο των πραγματωμένων φυσικών αρετών των άλλων. Οδηγούμαστε λοιπόν στην έννοια της κοινότητας της ανθρωπότητας, τα μέλη της οποίας απολαμβάνουν *αμοιβαία* τις αριστείες και την ατομική ιδιαιτερότητα που απελευθερώνεται χάρη στους *ελεύθερους θεσμούς*, και αναγνωρίζουν το καλό του καθενός ως στοιχείο ενός συστήματος, το οποίο στηρίζουν σε όλα του τα σημεία» και από το οποίο *επωφελούνται όλοι ανεξαιρέτως*.²¹⁶ Αποτελεί, λοιπόν, η εύτακτη κοινωνία ένα *σύστημα συνεργασίας* μεταξύ ανθρώπων και θεσμών που διαρκεί στο χρόνο και από γενιά σε γενιά.²¹⁷

Το βασικό θέμα εδώ , το οποίο αποδίδει στην κοινωνία δεσμούς κοινότητας, είναι το γεγονός ότι υπάρχει ένας κοινός στόχος, δημοσίως αναγνωρισμένος. Δημοσίως γνωστά είναι και τα μέσα επίτευξής του, καθώς και τα αποτελέσματα της συμβολής του κάθε μέρους στη συνεργασία. Όταν ο στόχος επιτυγχάνεται, ικανοποιούνται όλοι.²¹⁸ Στην εύτακτη κοινωνία της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης* «όλα τα μέλη της κοινωνίας αποβλέπουν στην επιτυχή λειτουργία των δίκαιων θεσμών, αλλά και αναγνωρίζουν τη δικαιοσύνη ως αγαθό αυτό καθεαυτό» και αυτό είναι που την καθιστά την *κοινωνική ένωση των κοινωνικών ενώσεων*.²¹⁹ Ο Rawls, βέβαια, διευκρινίζει ότι η

²¹⁴ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 63.

²¹⁵ Τζων Ρωλς, ό.π., 593-4.

²¹⁶ Ό.π., 594.

²¹⁷ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 67.

²¹⁸ Τζων Ρωλς, ό.π., 598.

²¹⁹ Ό.π., 599.

εύτακτη δημοκρατική κοινωνία διαφέρει ουσιαστικά από τις ενώσεις όπως τις γνωρίζουμε, κυρίως γιατί αποτελεί ολοκληρωμένο και κλειστό σύστημα. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα σύστημα αúταρκες που εμπεριέχει όλους τους κύριους στόχους ζωής των ανθρώπων και στο οποίο τα μέλη ανήκουν ισόβια, αφού εντάσσονται σε αυτό με τη γέννησή τους και δεν μπορούν να αποχωρήσουν, παρά μόνο με τον θάνατό τους.²²⁰ Επιπλέον, σε αντίθεση με τις ενώσεις, ο χαρακτήρας της εύτακτης δημοκρατικής κοινωνίας είναι, όπως αναφέρθηκε εξολοκλήρου πολιτικός- άρα δεν μπορεί να εμπεριέχει μη πολιτικούς σκοπούς και αξίες. Μια δημοκρατική εύτακτη κοινωνία δεν μπορεί, φυσικά, να αποτελεί ούτε κάποιο είδος κοινότητας με την παραδοσιακή έννοια του όρου, καθώς δεν διέπεται από συγκεκριμένο θρησκευτικό ή ηθικό δόγμα, πράγμα το οποίο θα περιόριζε κατά πολύ τον δημόσιο χαρακτήρα της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης.²²¹

4.3.2 Η συνθήκη της δημοσιότητας

Η εύτακτη κοινωνία χαρακτηρίζεται από τη συνθήκη της δημοσιότητας σε όλες τις εκφάνσεις της, αφού οι αρχές της δικαιοσύνης είναι γνωστές σε όλους τους πολίτες, οι οποίοι όχι μόνο τις αποδέχονται, αλλά γνωρίζουν και ότι όλοι οι υπόλοιποι κάνουν το ίδιο. Ως εκ τούτου, είναι δημοσίως γνωστό ότι οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί της κοινωνίας αυτής ικανοποιούν τις αρχές της δικαιοσύνης. Έτσι, οι πολίτες της εύτακτης κοινωνίας, χάρη στο αίσθημα της δικαιοσύνης που τους διέπει, θεωρούν την βασική δομή δίκαιη και συμμορφώνονται με αυτήν. Φυσικά, προϋποτίθεται ότι η αντίληψη της δικαιοσύνης που διέπει τους θεσμούς υποστηρίζεται από την επάλληλη συναίνεση, είναι δηλαδή αποδεκτή από τον ορθό λόγο όλων των πολιτών.²²² Οι προϋποθέσεις που συντρέχουν στην εύτακτη κοινωνία δεν προβάλλουν την *μη ρεαλιστική- ή μάλλον ουτοπική-* απαίτηση να έχουν όλοι οι πολίτες κοινές πεποιθήσεις. Το μόνο που χρειάζεται είναι «οι πολίτες να ενστερνίζονται την ίδια δημόσια αντίληψη περί δικαιοσύνης.»²²³ Αυτό γιατί η δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης παρέχει στους πολίτες μια κοινή οπτική γωνία ώστε να είναι σε θέση να επιδικάζουν τις αξιώσεις τους ως προς τα πολιτικά τους δικαιώματα τόσο σε σχέση με τους θεσμούς όσο και σε σχέση με τους υπόλοιπους πολίτες.²²⁴

²²⁰ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 97.

²²¹ *Ό.π.*, 99.

²²² *Ό.π.*, 90-1.

²²³ *Ό.π.*, 95.

²²⁴ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π. 9.

Όλα τα παραπάνω υπαγορεύουν ότι η εύτακτη κοινωνία, όπως ορίζεται στο πλαίσιο της θεωρίας της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, αποτελεί εξιδανικευμένη έννοια. Είναι δεδομένο ότι οι πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας είναι αδύνατον να μοιράζονται τις ίδιες πεποιθήσεις. Ωστόσο, όπως περιγράφει ο συγγραφέας μέσα από την έννοια της εύλογης επάλληλης συναίνεσης, είναι εφικτό πολίτες με διαφορετικές και αλληλοσυγκρουόμενες πεποιθήσεις να συναινέσουν ως προς τις αρχές της δικαιοσύνης που διέπουν τους βασικούς θεσμούς. Αυτό, στο πλαίσιο του πολιτικού φιλελευθερισμού αποτελεί την επαρκέστερη και λογικότερη βάση της κοινωνικής συνοχής που θα μπορούσαμε να έχουμε ως πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας.²²⁵

Σύμφωνα με την θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, οι κανόνες, οι όροι, οι προϋποθέσεις και οι διαδικασίες της κοινωνικής συνεργασίας γνωστοποιούνται σε και αναγνωρίζονται από όλους. Είναι, βέβαια, φυσικό οι όροι της συνεργασίας να διέπονται από την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας. Ως εκ τούτου, υφίσταται μια ορισμένη, δημοσίως αναγνωρισμένη, ιδέα περί του αγαθού, η οποία αποτελεί τον στόχο της κοινωνικής συνεργασίας, ορίζει δηλαδή το πώς θα συνεργαστούν μεταξύ τους τα συνεργαζόμενα μέρη (*άτομα, οικογένειες, ενώσεις και κυβερνήσεις λαών*)²²⁶ προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι του κάθε ενός εξ αυτών.

Υψίστης σημασίας στόχο αποτελεί για τον Rawls η *αμοιβαιότητα*, δηλαδή το να επωφελούνται οι πάντες εξίσου. Εξίσου, για τον συγγραφέα, δεν σημαίνει με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ή στο ίδιο ακριβώς μέτρο, αλλά *στο μέτρο που αναλογεί στον καθέναν*. Ισότητα δεν σημαίνει πλήρης εξίσωση των πάντων, αλλά ίση αντιμετώπιση: ίση, όχι ίδια.²²⁷ Η αμοιβαιότητα αποτελεί επιεική όρο της κοινωνικής συνεργασίας και συνεπάγεται ότι όταν οι συνεργαζόμενοι «εκπληρώνουν τα καθήκοντά τους, σύμφωνα με τους υφιστάμενους κανόνες και διαδικασίες, πρέπει και να επωφελούνται από τη συνεργασία, στο μέτρο που τους αναλογεί και σύμφωνα με τα κατάλληλα συγκριτικά κριτήρια».²²⁸

Ο Rawls τοποθετεί την ιδέα της αμοιβαιότητας ανάμεσα σε αυτή της αμεροληψίας και αυτή του αμοιβαίου οφέλους: ο κοινωνικός κόσμος ορίζεται έτσι, ώστε όλοι να επωφελούνται. Το πώς θα επωφεληθεί ο καθένας ορίζεται από ένα μέτρο,

²²⁵ *Ο.π.*, 10.

²²⁶ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 68.

²²⁷ Βλ. παρακάτω, κφ. 5.2.1 και 5.3

²²⁸ John Rawls, *ό.π.*, 67-8.

μία ένδειξη ισότητας. Το εν λόγω μέτρο ορίζεται βάσει των δύο αρχών της δικαιοσύνης και της αρχής της διαφοράς²²⁹ και συντελεί στο να προκύπτει πάντοτε *ισότητα*. Εξάλλου, οι δύο αρχές της δικαιοσύνης είναι που αποτελούν και τα κριτήρια αξιολόγησης των θεσμών.²³⁰

4.3.3 Το αίτημα της σταθερότητας στην εύτακτη κοινωνία

Η εύτακτη κοινωνία δεν χαρακτηρίζεται μόνο από την συνθήκη της δημοσιότητας. Κύριο μέλημα του Rawls είναι να οριστούν οι αρχές της δικαιοσύνης έτσι ώστε, όταν εφαρμοστούν στη βασική δομή της εύτακτης κοινωνίας, οι πολίτες να αποκτήσουν «ένα κανονικά επαρκές έτσι ώστε να συμμορφώνονται προς τις δίκαιες διευθετήσεις τούτης της κοινωνίας».²³¹ Μόνο τότε η αντίληψη της δικαιοσύνης έχει οριστεί έτσι που να προκαλεί την υποστήριξή της, ικανοποιώντας κατ' αυτό τον τρόπο το αίτημα της σταθερότητας. Όπως εξηγεί ο Rawls, «σταθερότητα σημαίνει ότι οι θεσμοί, ακόμη και αν μεταβάλλονται, παραμένουν πάντα δίκαιοι- ή, έστω, κατά προσέγγιση δίκαιοι- και ότι οι μεταβολές είναι οι αναγκαίες προσαρμογές σε νέες κοινωνικές περιστάσεις».²³² Μια κοινωνία, λοιπόν, μπορεί να χαρακτηριστεί σταθερή, εφόσον η αντίληψη της δικαιοσύνης που διέπει τους θεσμούς της είναι και αυτή σταθερή.²³³ Οι δίκαιοι θεσμοί είναι αυτοί που θα δώσουν επαρκή κίνητρα του κατάλληλου είδους στους πολίτες, προκειμένου να καταστούν οι τελευταίοι νομιμόφρονες.²³⁴

Οι συμβαλλόμενοι της πρωταρχικής θέσης επιλέγουν το σταθερότερο πλέγμα αρχών, αυτό δηλαδή που ενισχύει περισσότερο το αίσθημα της δικαιοσύνης από τις υπόλοιπες εναλλακτικές, ορίζοντας έτσι θεσμούς που δεν καλλιεργούν ισχυρές παρορμήσεις να δρα κανείς άδικα. Η ισορροπία επιτυγχάνεται εφόσον το αίσθημα δικαιοσύνης καθίσταται ισχυρότερο από την τάση προς την αδικία.²³⁵ Εκτός, βέβαια, από το αίσθημα της δικαιοσύνης, το αίτημα για σταθερότητα εξυπηρετούν τόσο η συνθήκη της δημοσιότητας, όπως αυτή παρουσιάστηκε παραπάνω, όσο και η καλλιέργεια του αισθήματος του αυτοσεβασμού των πολιτών.²³⁶

²²⁹ *Ο.π.*, 68-9.

²³⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 591.

²³¹ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 207

²³² Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 523.

²³³ *Ο.π.*, 519.

²³⁴ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 209.

²³⁵ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 519-20.

²³⁶ Samuel Freeman, *ό.π.*

Γιατί, λοιπόν, η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία επιτυγχάνει σταθερότητα; Γιατί πρόσωπα και θεσμοί αποσκοπούν στο *αγαθό*, υπό την εγγύηση της *ίσης ελευθερίας*, η οποία εξασφαλίζει ότι «οι αξιώσεις μας δεν θα αγνοηθούν ούτε θα απορριφθούν προκειμένου να αυξηθεί το ευρύτερο άθροισμα συμφερόντων, ακόμη κι αν κάτι τέτοιο ωφελεί όλη την κοινωνία».²³⁷ Η επιμονή στη *μέριμνα για το καλό μας* σε συνδυασμό με την εξασφάλιση ότι κανείς δεν μπορεί να επωφεληθεί από ατυχήματα και ευκαιρίες ενισχύουν την *αυτοεκτίμησή* μας: «και αυτό το σπουδαιότερο αγαθό, με τη σειρά του, μας οδηγεί κατ' ανάγκην να συνδεθούμε στενότερα με πρόσωπα και θεσμούς, ανταποκρινόμενοι έμπρακτα στο ενδιαφέρον τους».²³⁸

Σε αυτό το σημείο είναι αναγκαίο να αναφερθεί μια καίριας σημασίας διευκρίνιση που κάνει ο συγγραφέας. Το γεγονός, εξηγεί, ότι η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία επιτυγχάνει σταθερότητα, δεν σημαίνει ότι αποτελεί την σταθερότερη αντίληψη δικαιοσύνης. Το μόνο που τον απασχολεί είναι ότι η αντίληψη αυτή είναι *επαρκώς σταθερή*²³⁹ και σίγουρα *σταθερότερη* από τις εκδοχές του ωφελιμισμού, τον οποίο αντιμάχεται, αντιπαραβάλλοντάς τον με την θεωρία της δικαιοσύνης του σε όλα σχεδόν τα κεφάλαια του αντίστοιχου βιβλίου.

4.4 Η καθολική αποδοχή της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας: εύλογη πολλαπλότητα και επάλληλη συναίνεση

Η πολιτική χροιά της αντίληψης της δικαιοσύνης γίνεται ακόμη εντονότερη εξαιτίας του χαρακτηρισμού της ως *αυθυπόστατης θεώρησης*. Σύμφωνα με τον Rawls, η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης δεν προκύπτει από κάποιο δόγμα, δεν αποτελεί εφαρμογή του ούτε συνάγεται σε ένα τέτοιο. Την παρουσιάζει εντελώς ανεξάρτητη από το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο τίθεται, τις εκάστοτε, δηλαδή, πεποιθήσεις των ανθρώπων- μπορεί να σχετιστεί με αυτές, δεν προκύπτει, όμως, από αυτές.²⁴⁰ Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης ορίζεται εντός του πλαισίου της δημόσιας πολιτικής κουλτούρας μιας δημοκρατικής κοινωνίας, επομένως εκφράζεται μέσα από κάποιες θεμελιώδεις ιδέες που δεν είναι άλλες από αυτές που αφορούν τους πολιτικούς θεσμούς και το σύνταγμα της εν λόγω κοινωνίας, καθώς επίσης και τις σχετικές και νομικές ερμηνείες τους. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία «αφενός εκκινεί από τους

²³⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 567.

²³⁸ *Ο.π.*, 567-8.

²³⁹ *Ο.π.*, 573.

²⁴⁰ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 63-4.

κόλπους μιας ορισμένης πολιτικής παράδοσης και αφετέρου στηρίζεται στη θεμελιώδη ιδέα της κοινωνίας ως ενός συστήματος κοινωνικής συνεργασίας διαμέσου του χρόνου και των γενεών».²⁴¹

Τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της δημόσιας πολιτικής κουλτούρας της δημοκρατικής κοινωνίας είναι η *ελευθερία* και η *ισότητα* που χαρακτηρίζουν τους πολίτες της και η *δικαιοσύνη* που την χαρακτηρίζει συνολικά την κοινωνία, ως συνεργασία. Η βασική ιδέα είναι ότι κάθε φιλελεύθερη δημοκρατία θα πρέπει να βασίζεται σε αυτά τα τρία χαρακτηριστικά. Ας θυμηθούμε εδώ ότι ο Rawls δεν προσπαθεί να δικαιολογήσει την νομιμοποίηση ενός συγκεκριμένου πολιτικού σχήματος: «υπάρχουν πολλοί εύλογοι τρόποι με τους οποίους το ευρύτερο βασίλειο των αξιών μπορεί να κατανοηθεί, έτσι ώστε είτε να συγκλίνει με τις αξίες εκείνες που είναι πρόσφορες για το ειδικό πεδίο του πολιτικού, όπως το τελευταίο ορίζεται από την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης, είτε ειδάλλως να τις υποστηρίζει, είτε πάντως να μην συγκρούεται μαζί τους».²⁴² Υπάρχουν πολλές ερμηνείες των εννοιών της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ισότητας. Επομένως, θα υπάρχουν αντίστοιχα πολλές φιλελεύθερες δημοκρατικές αντιλήψεις της δικαιοσύνης. Ανεξάρτητα από τις επιμέρους διαφορές τους, όμως, θα πρέπει όλες να μοιράζονται τα εξής χαρακτηριστικά: α) να αποδίδουν σε κάθε πολίτη ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες, οι οποίες ταυτίζονται με τις βασικές ελευθερίες που περιγράφονται ως πρωταρχικά κοινωνικά αγαθά, β) να δίνουν προτεραιότητα σε αυτές τις ελευθερίες έναντι του συνολικού κοινωνικού οφέλους, όπως προκύπτει από τον πρώτο κανόνα προτεραιότητας, και γ) να παρέχουν στους πολίτες τα απαραίτητα μέσα για να ασκούν τα δικαιώματά τους.²⁴³

Είναι ξεκάθαρο ότι σε μια δημοκρατική κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει κοινή βάση αποδοχής της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης, αφού συνυπάρχουν πολίτες, ο κάθε ένας από τους οποίους ενστερνίζεται διαφορετικά θρησκευτικά, πολιτικά και φιλοσοφικά δόγματα από τους υπολοίπους.²⁴⁴ Οι εδραίες πεποιθήσεις των ανθρώπων

²⁴¹ Ο.π., 65.

²⁴² Ο.π., 206.

²⁴³ Leif Wenar, ό.π.

²⁴⁴ Ο Rawls αναφέρεται στα φιλοσοφικά, θρησκευτικά και πολιτικά δόγματα που ενστερνίζονται οι άνθρωποι με τον όρο *cognitive doctrines*, ο οποίος στην ελληνική μετάφραση του Πολιτικού Φιλελευθερισμού από τους Σπ. Μαρκέτα και Αλ. Κιουπκιολή απαντάται ως *περιεκτικά δόγματα*. Δεδομένου ότι πρόκειται για τα δόγματα στα οποία οι άνθρωποι έχουν επιλέξει συνειδητά να πιστεύουν, για πεποιθήσεις, δηλαδή, που έχουν εδραιωθεί στην συνείδησή τους, στην παρούσα εργασία ο όρος μεταφράζεται ως *εδραίες πεποιθήσεις*.

είναι, κατά κύριο λόγο, αλληλοσυγκρουόμενες μεταξύ τους, στο πλαίσιο της δημόσιας πολιτικής κουλτούρας μιας φιλελεύθερης αντίληψης,²⁴⁵ αφού σε μια φιλελεύθερη δημοκρατική κοινωνία, διασφαλίζονται οι συνθήκες ώστε να υπάρχει πολλαπλότητα ως προς τις εδραίες πεποιθήσεις των πολιτών της. Ο Rawls δεν αναφέρεται, ωστόσο, γενικά στο στοιχείο της πολλαπλότητας, αλλά μόνον στην *εύλογη πολλαπλότητα*.²⁴⁶ Αυτό γιατί οι πολίτες αντιμετωπίζονται ως ορθολογικοί και οι πεποιθήσεις τους ως εύλογες πεποιθήσεις, οι οποίες προκύπτουν κατόπιν της ελεύθερης άσκησης του ορθού τους λόγου. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός αφορά αποκλειστικά και μόνον όσες από τις εδραίες πεποιθήσεις των πολιτών της εύτακτης κοινωνίας είναι εύλογες.²⁴⁷

Πώς, λοιπόν, καθίσταται δυνατόν να εδραιωθεί δημόσια μία αντίληψη της δικαιοσύνης κοινή για όλους, έτσι ώστε να τεθεί η βάση για τη νομιμοποίηση της εξουσίας; Πώς μπορεί η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία να υποστηριχθεί από όλους τους πολίτες, όταν αυτοί δεν συμφωνούν μεταξύ τους ως προς τις επιμέρους πεποιθήσεις τους; Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης που θα υιοθετηθεί, θα πρέπει να μπορεί να βρει υποστήριξη σε πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, εύλογες εδραίες πεποιθήσεις. Στην προσπάθειά του να σκιαγραφήσει μια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης αυθύπαρκτη μεν, αλλά που να μπορεί να βρει έρεισμα στους πολίτες και τις προσωπικές πεποιθήσεις τους²⁴⁸, ο Rawls εισάγει την έννοια της *επάλληλης συναίνεσης*: σε μία εύτακτη κοινωνία, όλοι οι πολίτες αποδέχονται την ίδια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης, συναινώντας στις αρχές της- δεν το κάνουν όμως για τους ίδιους λόγους.²⁴⁹ Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης υποστηρίζεται από τον *ορθό λόγο των πολιτών*, ανεξάρτητα από τις διαφορές τους ως προς τις προσωπικές πεποιθήσεις τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συνοχή μιας δημοκρατικής κοινωνίας καταφέρνει να κερδίσει το λογικό πολιτικό και κοινωνικό της έρεισμα.²⁵⁰ Μπορεί ο κάθε πολίτης να συναινεί στις αρχές της δικαιοσύνης για διαφορετικούς λόγους, οι οποίοι προκύπτουν από τις προσωπικές του πεποιθήσεις, όμως η ορθή χρήση του δημόσιου λόγου, καθιστά μονόδρομο την συναίνεση στις κοινές αρχές δικαιοσύνης που θα διέπουν τους θεσμούς.

²⁴⁵ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 209.

²⁴⁶ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 32.

²⁴⁷ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 92.

²⁴⁸ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 37.

²⁴⁹ *Ο.π.*

²⁵⁰ *Ο.π.*, 32.

Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Rawls χαρακτηρίζει την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης ανεξάρτητη από οποιοδήποτε δόγμα: επειδή οι προϋποθέσεις που θέτει περιορίζονται στην βασική δομή της κοινωνίας, η διαμόρφωσή της δεν προαπαιτεί συγκεκριμένο δόγμα²⁵¹ και οι θεμελιώδεις ιδέες της σχετίζονται με την δημόσια πολιτική κουλτούρα, μπορεί να γίνει αποδεκτή από πολλά διαφορετικά δόγματα.²⁵² Έτσι, καθίσταται εφικτό να μην δικαιολογεί μια συγκεκριμένη μορφή πολιτεύματος, αλλά να μπορεί να εκφραστεί μέσω διαφορετικών φιλελεύθερων εκδοχών της συνταγματικής δημοκρατίας, πάντα υπό τις προϋποθέσεις που τέθηκαν παραπάνω. Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να γίνει μια διευκρίνιση: όπως έχει αναφερθεί, ο Rawls δεν ταυτίζει ιδιωτικό και πολιτικό βίο. Η εύλογη επάλληλη συναίνεση αφορά αποκλειστικά τον πολιτικό βίο: είναι ένα πράγμα το ποια δόγματα ενστερνίζεται ο κάθε άνθρωπος σε προσωπικό επίπεδο και άλλο πράγμα το σε ποιες αρχές συναινεί ως προς την βασική δομή της κοινωνίας. «Σε μια τέτοια συναίνεση, τα εύλογα δόγματα ενστερνίζονται την πολιτική αντίληψη, το καθένα από τη δική του οπτική γωνία. *Η κοινωνική ενότητα βασίζεται στη συναίνεση όσον αφορά την πολιτική αντίληψη.*»²⁵³ Ο πολιτικός φιλελευθερισμός δεν υποστηρίζει ότι οι αρχές που ορίζονται ως προς τη βασική δομή της κοινωνίας υπερνικούν τις προσωπικές αρχές του κάθε πολίτη. Κάτι τέτοιο θα υπερέβαινε τα όρια της πολιτικής αντίληψης, πράγμα το οποίο δεν απασχολεί τον Rawls.²⁵⁴

Η επάλληλη συναίνεση, λοιπόν, καθίσταται η βασική ιδέα που εξασφαλίζει την υποστήριξη των αρχών της δικαιοσύνης και την σταθερότητα της βασικής διάρθρωσης, ικανοποιώντας το αίτημα της σταθερότητας και δικαιολογώντας τη νομιμότητα της εξουσίας, εφόσον αυτή ασκείται βάσει των αρχών που ορίζει η δημόσια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας.²⁵⁵

Η κεντρική ιδέα του πολιτικού φιλελευθερισμού που έρχεται ως απάντηση στο θεμελιώδες ερώτημα που θέτει συνοψίζει όλες τις προαναφερθείσες έννοιες και εξηγεί τη μεταξύ τους σχέση. Προκειμένου, λοιπόν, να καταστεί δυνατό ένα σύστημα συνεργασίας μεταξύ ανθρώπων που διχάζονται από τις διαφορετικές εδραίες

²⁵¹ Όπως εξηγεί ο Rawls, υποθέτουμε ότι δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων τίποτε συγκεκριμένο σχετικά με τα περιεκτικά δόγματα του κάθε πολίτη (βλ. John Rawls, *ό.π.*, 37).

²⁵² *Ο.π.*, 33.

²⁵³ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 199.

²⁵⁴ *Ο.π.*, 37.

²⁵⁵ Βλ. σχετικά Leif Wenar, *ό.π.*

πεποιθήσεις τους να παραμείνει δίκαιο και σταθερό μέσα στο χρόνο, θα πρέπει η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης: α) να διέπει τη βασική δομή της εύτακτης κοινωνίας, β) να βρίσκει έρεισμα στην εύλογη επάλληλη συναίνεση των πολιτών και γ) να ορίζει τον δημόσιο διάλογο *όταν διακυβεύονται ουσιώδη συνταγματικά ζητήματα και προβλήματα δικαιοσύνης*.²⁵⁶

Αυτό που παρέχει στον Rawls τον τρόπο να καταλήξει σε αρχές τις οποίες μπορούν να αποδεχτούν όλοι, ανεξάρτητα από τις προσωπικές τους πεποιθήσεις είναι η επιμονή του στον πολιτικό χαρακτήρα της θεωρίας του. Όπως εξηγεί ο ίδιος, οι όροι της συμφωνίας διαμορφώνονται έτσι που να μπορούν όλοι να συμφωνήσουν μαζί τους, οδηγώντας μας κατ' αυτόν τον τρόπο «στο ιδεώδες των δημοκρατικών πολιτών οι οποίοι ρυθμίζουν τις θεμελιώδεις διαφορές τους σύμφωνα με μία ορισμένη ιδέα του δημόσιου λόγου».²⁵⁷ Η ιδέα της πρωταρχικής θέσης παίζει σημαντικό ρόλο και εδώ: αυτή είναι που προβάλλει το επιχείρημα ότι θα πρέπει να ορίσουμε τις πολιτικές αρχές της δικαιοσύνης, δηλαδή τους όρους της κοινωνικής συνεργασίας, βασιζόμενοι στον πρακτικό ορθό λόγο και αντιλαμβανόμενοι τα πρόσωπα ως ελεύθερα και ίσα. Έτσι, ο Rawls επιτυγχάνει *δογματική αυτονομία*: καταφέρνει, δηλαδή, να ορίσει τις αρχές όχι ως «ηθικά προαπαιτούμενα που επιβάλλονται έξωθεν», αλλά ως αρχές που απορρέουν από τον ορθό λόγο ελεύθερων και ίσων πολιτών και διέπουν ένα κοινωνικό σύστημα συνεργασίας, πάντα στο πλαίσιο της συνταγματικής δημοκρατίας που χαρακτηρίζεται από εύλογη πολλαπλότητα.²⁵⁸

5. Ελευθερία και Ισότητα στην πράξη

5.1 Τυπική δικαιοσύνη

Ο Rawls διακρίνει μεταξύ της έννοιας (*concept*) της δικαιοσύνης και των αντιλήψεων (*conceptions*) που την προσδιορίζουν, εξηγώντας ότι δεν είναι αναγκαίο οι άνθρωποι να αντιλαμβάνονται την δικαιοσύνη με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Για να κρίνει, λοιπόν, το κατά πόσο είναι δίκαιη μια κοινωνία, δεν αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης, ούτε υποστηρίζει ότι υπάρχει μόνον ένας σωστός τρόπος να πραγματωθούν οι αρχές της δικαιοσύνης. Αυτό που τον απασχολεί είναι η κοινωνική δικαιοσύνη, να καταστεί, δηλαδή, δίκαιη η βασική δομή

²⁵⁶ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 101.

²⁵⁷ *Ο.π.*, 164.

²⁵⁸ *Ο.π.*, 164-5.

της κοινωνίας, ούτως ώστε οι κύριοι κοινωνικοί θεσμοί να είναι δίκαιοι.²⁵⁹ Για να καταστεί αυτό εφικτό, δεν μας χρειάζεται μια συγκεκριμένη πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης. Αυτό που χρειάζεται είναι να οριστούν οι κατάλληλες αρχές δικαιοσύνης, ούτως ώστε τα θεμελιώδη δικαιώματα και υποχρεώσεις να απονέμονται και οι οικονομικές ευκαιρίες και οι κοινωνικές συνθήκες να ρυθμίζονται έτσι, ώστε να αίρονται οι ανισότητες της βασικής δομής της κοινωνίας. Γι' αυτό το λόγο, οι αρχές της δικαιοσύνης θα πρέπει να εφαρμοστούν πρωτίστως στους θεμελιώδεις κοινωνικούς θεσμούς και να ρυθμίσουν το πολιτικό σύνταγμα και τα κύρια στοιχεία του οικονομικού και του κοινωνικού σχήματος.²⁶⁰ Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι αρχές, ως μέρος της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης, καθορίζουν τους ακριβοδίκαιους όρους της κοινωνικής συνεργασίας, ενώ εξυπακούεται ότι οι αρχές που ρυθμίζουν μια δημοκρατική κοινωνία, αντιμετωπίζουν, ακριβώς όπως και η τελευταία, τους πολίτες ως ελεύθερους και ίσους.²⁶¹

Ο Rawls επισημαίνει ότι «οι μόνες αρχές που τεκμηριώνουν τις αξιώσεις που υποβάλλονται στους θεσμούς είναι εκείνες που θα επιλέγονταν στην πρωταρχική θέση».²⁶² Σύμφωνα με την καντιανή ερμηνεία των αρχών της δικαιοσύνης, όταν όλοι συμμορφώνονται στους ορισμούς των δίκαιων θεσμών, η κοινωνία ωφελείται. Αν οι πολίτες πράττουν, λοιπόν, με γνώμονα τις αρχές που θα επέλεγαν στην πρωταρχική θέση, τότε πραγματώνουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την φύση τους ως ελεύθερα και ίσα ηθικά πρόσωπα. Έτσι, οι δύο θεμελιώδεις αρχές της δικαιοσύνης που υιοθετούνται στην εύτακτη κοινωνία και διέπουν την βασική δομή της αποκτούν χαρακτήρα ρυθμιστικό.²⁶³ Ας σημειωθεί εδώ ότι ο συγγραφέας αναφέρεται στις αρχές που διέπουν τους θεσμούς και όχι τα άτομα.²⁶⁴ Οι αρχές της δικαιοσύνης, δηλαδή, αφορούν τις κρίσεις των πολιτών που σχετίζονται με τους θεσμούς.²⁶⁵

Αφού αντιλαμβανόμαστε τους πολίτες ως ελεύθερους και ίσους, «μια ορισμένη διευθέτηση των βασικών πολιτικών και κοινωνικών θεσμών είναι η καταλληλότερη για την πραγμάτωση της ελευθερίας και τις ισότητας».²⁶⁶ Ως εκ τούτου, το κλειδί της

²⁵⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 30-1.

²⁶⁰ *Ο.π.*, 32.

²⁶¹ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, *ό.π.*, 8.

²⁶² Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 262.

²⁶³ *Ο.π.*, 599.

²⁶⁴ *Ο.π.*, 85.

²⁶⁵ John Rawls, "The Sense of Justice", *The Philosophical Review*, Vol. 72, No. 3 (Jul., 1963), 282.

²⁶⁶ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 55.

δημόσιας πραγμάτωσης της δικαιοσύνης δεν είναι άλλο από τους δίκαιους θεσμούς. Στην εύτακτη κοινωνία, οι δίκαιοι θεσμοί διασφαλίζουν τις κατάλληλες συνθήκες, ώστε τα άτομα να μπορούν να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους, αφού, αποδεχόμενοι κοινές αρχές δικαιοσύνης, συμμορφώνονται με αυτές και καταφέρνουν να εναρμονιστούν με τους υπόλοιπους. «Η ιδιωτική ζωή του καθενός είναι, ούτως ειπείν, ένα σχέδιο εντός σχεδίου όπου το ευρύτερο σχέδιο πραγματώνεται μέσω των δημόσιων θεσμών της κοινωνίας.» Αυτό το ευρύτερο σχέδιο, όμως, δεν φιλοδοξεί να υποτάξει τα άτομα και τις ενώσεις, ούτε να επιβληθεί ως κύριο σχέδιο. Οι αρχές ρυθμίζουν τους θεσμούς έτσι ώστε η *συνταγματική τάξη να πραγματώνει τις αρχές της δικαιοσύνης*.²⁶⁷

Ο λόγος για τον οποίο επιζητούμε πρωτίστως δίκαιους θεσμούς, είναι γιατί μόνο έτσι μπορούν να εξασφαλιστούν οι καταλληλότερες συνθήκες, οι οποίες λειτουργούν ως *υπόβαθρο*, ως πλαίσιο της δράσης των ατόμων και των ενώσεων εντός της κοινωνίας.²⁶⁸ Εφόσον η βασική δομή διέπεται από τις θεμελιώδεις αρχές της δικαιοσύνης μιας αντίληψης ευρέως αποδεκτής, ανεξαρτήτως ειδικού περιεχομένου, με αποτέλεσμα οι θεσμοί να καθίστανται αμερόληπτοι και συνεπείς, επιτυγχάνεται *τυπική δικαιοσύνη*. Τυπική δικαιοσύνη σημαίνει *υπακοή στο σύστημα*, ή *επίμονη τήρηση μιας αρχής*: είναι, δηλαδή, οι θεσμοί έτσι ορισμένοι που αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο όλα τα πρόσωπα που ορίζουν.²⁶⁹ Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, ότι ο Rawls αντιλαμβάνεται τους θεσμούς ως *συστήματα κανόνων* που αφορούν τον καταμερισμό εργασιών, θέσεων, δικαιωμάτων και καθηκόντων, δίνοντας έτσι τη δομή της πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας.²⁷⁰ Η τυπική δικαιοσύνη, λοιπόν, μπορεί να αποκλείσει πολλά είδη ανισοτήτων και αδικιών, αποτελώντας μια έκφανση του κράτους δικαίου, η οποία εξασφαλίζει τις νόμιμες αξιώσεις των πολιτών.²⁷¹ Η τυπική δικαιοσύνη εξαρτάται από την *ουσιαστική δικαιοσύνη* των θεσμών και είναι άμεσα συνυφασμένη μαζί της. Είναι φυσικό, όπου συναντάται τυπική δικαιοσύνη να συναντάται και ουσιαστική, καθώς η ακριβοδίκαιη συνεργασία προκύπτει ως λογικό επόμενο της επιμονής σε μια αρχή και του απόλυτου σεβασμού της.²⁷²

5.2 Η λειτουργία της διανεμητικής δικαιοσύνης

²⁶⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 600.

²⁶⁸ John Rawls, *ό.π.*, 339-40.

²⁶⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 89-90.

²⁷⁰ John Rawls, “The Sense of Justice”, *ό.π.*

²⁷¹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 90.

²⁷² *Ο.π.*, 91.

5.2.1 Ο ρωλσιανός εξισωτισμός και η θεωρία του κοινωνικού φιλελευθερισμού

Ο Rawls υποστηρίζει ότι οι δύο πρώτες αρχές της δικαιοσύνης, όπως αυτές επιλέγονται από τους συμβαλλομένους της πρωταρχικής θέσης «εκφράζουν μια εξισωτική αντίληψη της δικαιοσύνης»,²⁷³ επιχείρημα το οποίο στηρίζεται στα εξής τρία χαρακτηριστικά της αντίληψης αυτής: α) την εγγύηση της ακριβοδίκαιης διάταξης των πολιτικών ελευθεριών β) την ακριβοδίκαιη ισότητα ευκαιριών και γ) την αρχή της διαφοράς.²⁷⁴ Αυτή η εξισωτική μορφή του φιλελευθερισμού, όπως περιγράφεται στο κεφάλαιο 3, δεν συνεπάγεται ότι εξαλείφεται κάθε ανισότητα, αλλά ότι οι ανισότητες εξαλείφονται μόνο στο μέτρο που συντελούν στην αδικία, ενώ γίνονται αποδεκτές εφόσον αποβαίνουν προς όφελος της κοινωνίας, ιδίως δε των λιγότερο ευνοημένων από φυσικές και κοινωνικές συνθήκες. Έτσι, οι αρχές που επιλέγονται για να διέπουν την κοινωνία εξασφαλίζουν ότι όλοι θα απολαμβάνουν εξίσου τα βασικά δικαιώματα και τα πρωταρχικά αγαθά, ενώ θα έχουν ίδιες ευκαιρίες μεταξύ τους και θα ωφελούνται, μηδενός εξαιρουμένου, από οποιαδήποτε ανισότητα επιτραπεί.²⁷⁵

Ο εξισωτισμός μπορεί να αντιτίθεται στις θεωρίες ανισότητας, δεν αποκλείεται όμως από τον φιλελευθερισμό- ούτε και τον αποκλείει, παρά τις επιμέρους διαφορές τους: το μοντέλο που προτείνει ο Rawls, εξάλλου, αποκαλείται *εξισωτικός φιλελευθερισμός*.²⁷⁶ Ο μεταπολεμικός φιλελεύθερος εξισωτισμός, ως *πολιτική πρακτική της φιλελεύθερης ισότητας*, προσφέρει έναν τρόπο σύνδεσης των πολιτικών θεωριών δεξιάς και αριστεράς, συνδέοντας την φιλελεύθερη θεωρία με το κράτος πρόνοιας: πρόκειται για ενός είδους συμβιβασμό μεταξύ της πρόκρισης της οικονομικής ελευθερίας, από τη μία, και του κρατικού παρεμβατισμού με στόχο την ισότητα, από την άλλη.²⁷⁷ Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι αρχές της δικαιοσύνης που παρουσιάζονται ως λύση στο πρόβλημα της πρωταρχικής θέσης αποτελούν την βάση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Μέσα από την σύζευξη ελευθερίας και ισότητας, σύμφωνα βέβαια με τους κανόνες προτεραιότητας, ο Rawls επιτυγχάνει να συνθέσει φιλελευθερισμό και κοινωνικό κράτος, θέτοντας τα θεμέλια του κοινωνικού φιλελευθερισμού, όπως τον ξέρουμε σήμερα.²⁷⁸ «Αυτές οι δύο αρχές πρέπει να ορίζουν τη διαμόρφωση των

²⁷³ Ο.π., 132.

²⁷⁴ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ό.π., 56-7.

²⁷⁵ Will Kymlicka, ό.π., 145.

²⁷⁶ Γιώργος Ν. Πολίτης, ό.π., 326-8.

²⁷⁷ Will Kymlicka, ό.π., 185.

²⁷⁸ Γιώργος Ν. Πολίτης, ό.π., 278.

θεσμών στα διάφορα ειδικότερα πεδία, όχι μόνο σε σχέση με τα βασικά δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις ευκαιρίες των ανθρώπων, αλλά και σε σχέση με την ίδια την αξίωση της ισότητας», της οποίας θεσμικές εγγυήσεις αποτελούν τα πρωταρχικά αγαθά.²⁷⁹ Σε αυτό το σχήμα, οι οικονομικές ελευθερίες υπολείπονται της ισότητας και ως εκ τούτου δεν επιτρέπονται σε περίπτωση που την θίγουν. Οι ανισότητες που προκύπτουν, μάλλον ενισχύουν την ισότητα εν γένει, παρά την αποδυναμώνουν. «Η ίδια αρχή που υποδεικνύει στους φιλελεύθερους να επιτρέπουν την ελευθερία της αγοράς -δηλαδή η αρχή ότι οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για τις επιλογές τους- τους υποδεικνύει επίσης να περιστέλλουν την αγορά, όταν αυτή τιμωρεί τους ανθρώπους για τις περιστάσεις στις οποίες βρέθηκαν χωρίς να το επιλέξουν.»²⁸⁰

Ως εκ τούτου, η ιδέα της ισότητας φαίνεται να είναι κοινή τόσο στην περίπτωση της ελευθερίας της αγοράς όσο και στις περιπτώσεις κρατικού παρεμβατισμού. Ο φιλελεύθερος εξισωτισμός αποτελεί ένα υβριδικό σύστημα, συνδυάζοντας πρακτικές από τις δύο «όχθες», όχι γιατί προσπαθεί να «γεφυρώσει» την φιλελεύθερη ισότητα και το κράτος πρόνοιας, αλλά για να μπορέσει να πραγματώσει την ισότητα στην ουσία της.²⁸¹ Εξάλλου, το κράτος πρόνοιας δεν είναι τόσο μακριά από την φιλελεύθερη παράδοση όσο έχει καθιερωθεί να πιστεύεται, μιας που εδραιώνεται από φιλελεύθερη βρετανική κυβέρνηση (1906-1914), ενώ ο κοινωνικός φιλελευθερισμός, ήδη από την θεωρία του Mill, επιτρέπει τον κρατικό παρεμβατισμό σε ορισμένα πεδία της πολιτικής πρακτικής.²⁸² Παρά το γεγονός ότι η ελευθερία διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στον εξισωτισμό, το ζήτημα της πραγμάτωσής της δεν τίθεται ανεξάρτητα από αυτό της πραγμάτωσης της ισότητας: οι δύο αρχές της δικαιοσύνης *ρυθμίζουν από κοινού τους βασικούς θεσμούς*, παρόλο που ισχύει η προτεραιότητα της ελευθερίας.²⁸³

Για την ακρίβεια, ο πρωταγωνιστικός ρόλος δίνεται σε κάποιες ελευθερίες προς χάριν της ισότητας, η οποία θίγεται πολύ περισσότερο από την απουσία τους, παρά από την ύπαρξή τους. Έτσι, ο Rawls αναζητά «ποιο σχήμα ελευθεριών θα επιλεγόταν από μια συμβολαιική οπτική γωνία, η οποία αντιπροσωπεύει την αμερόληπτη (ίση) μέριμνα για τα συμφέροντα των ανθρώπων».²⁸⁴ Επί αυτή τη βάση, είναι εύλογο να ισχυριστεί

²⁷⁹ John Rawls, *ό.π.*, 56.

²⁸⁰ Will Kymlicka, *ό.π.*

²⁸¹ *Ό.π.*, 185-6.

²⁸² Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 264.

²⁸³ John Rawls, *ό.π.*

²⁸⁴ Will Kymlicka, *ό.π.*, 245.

κανείς ότι το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο δεν είναι παρά η «αριστερότερη» πλευρά του φιλελευθερισμού, μιας που οι δύο θεωρίες περισσότερο συγκλίνουν παρά αποκλίνουν στο μέτρο που αφορά την επέκταση του κράτους πρόνοιας παράλληλα με την εκμετάλλευση της ελεύθερης αγοράς του καπιταλιστικού συστήματος.²⁸⁵ Η σοσιαλδημοκρατική παράδοση ενστερνίζεται μεν τον ρωσσιανό φιλελεύθερο εξισωτισμό, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι ο τελευταίος εντάσσεται στην εν λόγω παράδοση, όπως θέλησαν κάποιοι να υποστηρίξουν. Μπορεί η *Θεωρία της Δικαιοσύνης* του να απομακρύνεται από την κλασική φιλελεύθερη παράδοση, όμως, εφόσον ανήκει στις θεωρίες που αποδέχονται την ελευθερία της αγοράς και την ιδιωτική κατοχή των μέσων, δεν μπορεί παρά να κατατάσσεται στην πλευρά του πολιτικού φιλελευθερισμού. Τα παραπάνω ισχύουν ακριβώς κατά τον ίδιο τρόπο και σε ό,τι αφορά την σοσιαλδημοκρατική παράδοση.²⁸⁶

5.2.2 Η ιδιοκτησιακή δημοκρατία ως ιδανικό καθεστώς

Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, όπως προαναφέρθηκε, δεν δικαιολογεί μόνο ένα πολιτικό σχήμα, αλλά «αφήνει ανοικτό το ζήτημα αν οι αρχές της θα επραγματοποιούντο καλύτερα από κάποια μορφή ιδιοκτησιακής δημοκρατίας ή από ένα φιλελεύθερο σοσιαλιστικό καθεστώς. Την απάντηση αφήνω να τη δώσουν οι ιστορικές συνθήκες και οι παραδόσεις, οι θεσμοί και οι κοινωνικές δυνάμεις κάθε χώρας».²⁸⁷ Όπως έχει καταστεί σαφές από τα προηγούμενα, αυτό που επιχειρεί ο Rawls είναι μια σύνδεση- ένας συμβιβασμό- μεταξύ του φιλελευθερισμού και του κράτους πρόνοιας. Το τελευταίο, σύμφωνα με τον συγγραφέα, δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις φιλελεύθερες αρχές της ισότητας.²⁸⁸ Το ιδανικό καθεστώς που αρμόζει στην διανεμητική δικαιοσύνη και τις αρχές της αποτελεί η ιδιοκτησιακή δημοκρατία.²⁸⁹ Ενώ το κράτος πρόνοιας προσπαθεί να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές και ταξικές ανισότητες, εκ των υστέρων, μέσα από φορολογίες και διορθωτικές πολιτικές, η ιδιοκτησιακή δημοκρατία προσπαθεί να προλάβει τις ανισότητες. Πετυχαίνει αυτό το στόχο μέσα από την ισότητα των ευκαιριών και τον καθορισμό της διανομής του πλούτου και της ιδιοκτησίας έτσι «ώστε η λειτουργία της αγοράς να

²⁸⁵ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 260-261.

²⁸⁶ *Ο.π.*, 266-7.

²⁸⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 15.

²⁸⁸ Will Kymlicka, *ό.π.*, 186.

²⁸⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 326.

προκαλεί, καταρχάς, μικρότερες ανισότητες». ²⁹⁰ Ο Rawls δεν θεωρεί την ιδιοκτησιακή δημοκρατία ανώτερη από το κράτος πρόνοιας μόνο επειδή δίνει έμφαση στην εκ των προτέρων διανομή της ιδιοκτησίας παρά στα εκ των υστέρων (ανα)διανεμητικά μέτρα, αλλά και επειδή «αναστέλλει τις σχέσεις κυριαρχίας και υποβιβασμού στον καταμερισμό της εργασίας». ²⁹¹

Παρόλο, όμως, που ο συγγραφέας προτιμά την ιδιοκτησιακή δημοκρατία έναντι του κράτους πρόνοιας, ως καταλληλότερη για να πραγματώσει τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας, παραμένει πιστός στην άποψή του ότι δεν είναι αναγκαίο να ορίζεται μόνο ένας ιδανικός τρόπος διακυβέρνησης: «αυτό (το γεγονός ότι η ιδιοκτησιακή δημοκρατία αποτελεί το ιδανικό καθεστώς) δεν αποβλέπει στο να προδικάσει την επιλογή καθεστώτος σε συγκεκριμένες περιπτώσεις». Και συνεχίζει σε μία περαιτέρω, ακόμη σημαντικότερη διευκρίνιση: «Ούτε, βέβαια, συνεπάγεται ότι οι κοινωνίες που έχουν θεσμούς ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής είναι απαλλαγμένες από σοβαρές αδικίες. Κι αυτό γιατί από την ύπαρξη ενός ιδανικού συστήματος ιδιωτικής ιδιοκτησίας, που είναι δίκαιο, δεν συνεπάγεται ότι και οι ιστορικές μορφές του συστήματος αυτού είναι δίκαιες, ή, έστω, ανεκτές. Το ίδιο ισχύει, βέβαια, και για τον σοσιαλισμό». ²⁹²

5.2.3 Η αρχή της διαφοράς και τα διανεμητικά μερίδια

Κεντρική ιδέα της διανεμητικής δικαιοσύνης αποτελεί η αρχή της διαφοράς, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω σε σχέση με τις δύο θεμελιώδεις αρχές της δικαιοσύνης. Η αρχή της διαφοράς διαδραματίζει τον πλέον σημαντικό ρόλο στην θεωρία της διανεμητικής δικαιοσύνης, αφού, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, ορίζει τη διανομή των δικαιωμάτων, των ελευθεριών, του πλούτου και των θέσεων εξουσίας από τους βασικούς θεσμούς της κοινωνίας, αποτελώντας το κριτήριο σχετικά με το ποιες ανισότητες δικαιολογούνται. Αν, λοιπόν, υποθέσουμε ότι συγκρίνουμε το όφελος που αποκομίζουν από μία ανισότητα στο εισόδημα δύο αντιπροσωπευτικοί άνθρωποι, εκ των οποίων οι θεσμοί ευνοούν τον έναν περισσότερο από τον άλλον. Η διαφορά μεταξύ των εισοδημάτων του περισσότερο και του λιγότερο ευνοημένου αποτελεί εξ' ορισμού ανισότητα. Βάσει της αρχής της διαφοράς, η ανισότητα αυτή επιτρέπεται μόνο εφόσον η ύπαρξή της αποτελεί όχι μόνον όφελος για τον περισσότερο ευνοημένο, αλλά

²⁹⁰ Will Kymlicka, *ό.π.*, 187.

²⁹¹ *Ο.π.*

²⁹² Τζων Ρωλς, *ό.π.*

αυξάνει και τις προοπτικές του λιγότερο ευνοημένου.²⁹³ Όπως εξηγεί ο Rawls, αυτό, πρακτικά, σε μία φιλελεύθερη κοινωνία σημαίνει το εξής: η υφιστάμενη εισοδηματική ανισότητα μεταξύ επιχειρηματικής και εργατικής τάξης δημιουργεί ανισότητα και ως προς τις βιοτικές προοπτικές των δύο τάξεων. Εφαρμόζοντας την αρχή της διαφοράς, θα πρέπει να αναρωτηθούμε εάν η ανισότητα αυτή ωφελεί την εργατική τάξη ή όχι, αν, δηλαδή, η άμβλυνσή της θα βελτιώνει ή θα χειροτέρευε την θέση της εργατικής τάξης. Στην πρώτη περίπτωση, η ανισότητα δεν είναι δικαιολογήσιμη. Στην δεύτερη περίπτωση, η ανισότητα αποβαίνει σε *αμοιβαίο πλεονέκτημα* (*mutual advantage*)²⁹⁴ και για τον λόγο αυτό η ανισότητα δικαιολογείται και επιτρέπεται.²⁹⁵

5.2.4. Ο στόχος της ισότητας των ευκαιριών

Η *φιλελεύθερη αρχή των ακριβοδίκαιων ευκαιριών* είναι, όπως προαναφέρθηκε, αυτή που εξασφαλίζει την πραγμάτωση της αμιγούς διαδικαστικής δικαιοσύνης: «Αν αυτή η αρχή δεν ικανοποιείται, η διανεμητική δικαιοσύνη δεν μπορεί να αφεθεί, έστω και σε περιορισμένη έκταση, να μεριμνά για τον εαυτό της».²⁹⁶ Όπως είναι εμφανές ήδη από τα προαναφερθέντα, ο Rawls δεν αντιλαμβάνεται την ισότητα των ευκαιριών όπως οι υπόλοιποι φιλελεύθεροι στοχαστές: αναδιατυπώνει, λοιπόν την αρχή της ισότητας των ευκαιριών, συσχετίζοντάς την με την αρχή της διαφοράς²⁹⁷ (εξ ου και ο χαρακτηρισμός της ως *ακριβοδίκαιη*). Η βασική ιδέα της εν λόγω αρχής είναι ότι η κοινωνία υποχρεούται να διασφαλίσει σε όλους ισότητα στην εκκίνηση, δηλαδή, στις προοπτικές των ανθρώπων, ανεξαρτήτως κοινωνικών περιστάσεων.²⁹⁸ Το πώς θα εξελιχθεί ο καθένας στην πορεία αφορά το πώς θα διαχειριστεί τα ταλέντα του και τις δυνατότητές του· με αυτό τον τρόπο, ο καθένας παίρνει ό,τι του αξίζει πραγματικά, χωρίς να του έχει στερηθεί κάποια ευκαιρία εκ των προτέρων να το διεκδικήσει.²⁹⁹

Σε μία κοινωνία που διασφαλίζει την ισότητα των ευκαιριών, οι άνθρωποι έχουν την αίσθηση ότι η τύχη τους επαφίεται στα δικά τους χέρια: εφόσον κανείς δεν μειονεκτεί εξαιτίας των κοινωνικών συνθηκών, η επιτυχία ή η αποτυχία θα έρθει ως

²⁹³ Βλ. σχετικά Κφ 3 και Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 107-109.

²⁹⁴ John Rawls, “Distributive Justice: Some Addenda”, στο J. Rawls, *Collected Papers by John Rawls*, ed S. Freeman, (Harvard University Press, 199), 159.

²⁹⁵ Βλ. σχετικά Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 109-111.

²⁹⁶ *Ό.π.*, 120.

²⁹⁷ John H. Schaar, “Equality of Opportunity and the Just Society”, στο *John Rawls’ Theory of Social Justice: An Introduction*, H. G. Blocker και E. H. Smith (επιμ.), (Ohio University Press, 1980), 166.

²⁹⁸ Will Kymlicka, *ό.π.*, 148.

²⁹⁹ John H. Schaar, *ό.π.*

αποτέλεσμα αποκλειστικά και μόνον της προσπάθειάς του. Έτσι, στην ρωσισιανή θεωρία, η αξία (merit) ενός ατόμου συνδέεται άμεσα με το τι *αξίζει*, υπό την έννοια του τι του αναλογεί (deserve).³⁰⁰ Το σημαντικό είναι ότι το τι αναλογεί στον καθένα, αφορά το ίδιο το πρόσωπο και όχι τις περιστάσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο, η ρωσισιανή αρχή της ισότητας των ευκαιριών καταφέρνει, όχι μόνο να εξασφαλίσει την πρόοδο και την καινοτομία,³⁰¹ αλλά και να δικαιολογήσει τις επιτρεπτές ανισότητες. Εφόσον εφαρμόζεται ισότητα ευκαιριών, άρα κανείς δεν στερείται την δυνατότητα να βγάλει περισσότερα χρήματα από τους υπόλοιπους εξαιτίας της κοινωνικής του θέσης, δεν λογίζεται ως ανεπίτρεπτο το να κερδίζει κάποιος 100.000 δολάρια όταν ο μέσος όρος κερδίζει 20.000.³⁰²

5.3 Πόσο δίκαιη είναι, τελικά, η δικαιολόγηση των ανισοτήτων;

Είναι εύλογο να μην περιμένει κανείς από ένα σχήμα που αποκαλείται *εξισωτισμός* να δικαιολογεί την ύπαρξη *ανισοτήτων*. Πολλοί επικριτές του Rawls έχουν επιχειρηματολογήσει κατά της δεύτερης αρχής της δικαιοσύνης, υποστηρίζοντας ότι η αρχή της διαφοράς και η αρχή της ακριβοδίκαιης ισότητας των ευκαιριών δεν καταφέρνουν να δικαιολογήσουν επαρκώς πώς μπορεί η ύπαρξη ανισοτήτων να συμβάλει στην γενικότερη ισότητα. Όπως είναι φυσικό, το βασικό σημείο εκκίνησης της εν λόγω κριτικής, είτε έρχεται «από τα δεξιά» είτε «από τα αριστερά», είναι το ζήτημα του εισοδήματος, μιας που, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ο Rawls επιτρέπει την ύπαρξη ακόμη και μεγάλων εισοδηματικών διαφορών μέσα στην κοινωνία.

Είναι γεγονός ότι οι ανισότητες περισσότερο προκαλούνται από τον πλούτο και την εξουσία, παρά το αντίθετο. Είναι, λοιπόν, σύνηθες η νόμιμη εξάσκηση των δυνατοτήτων που παρέχει η εξουσία και ο πλούτος να συντελούν στην τοποθέτηση κάποιων ανθρώπων σε πλεονεκτικότερη θέση σε σχέση με άλλους.³⁰³ Πρόκειται, λοιπόν, για μία ανισότητα που αποτελεί πηγή πολλών επιπλέον ανισοτήτων, γεγονός που καθιστά απορίας άξιο το γεγονός ότι επιτρέπεται. Τι είναι αυτό που μας εξασφαλίζει ότι το να πληρώνονται περισσότερο οι γιατροί από τους οδηγούς λεωφορείων θα συμβάλει στην βελτίωση των ιατρικών παροχών σε φτωχές περιοχές και όχι στο να πληθύνουν οι πλαστικοί χειρουργοί σε πλούσιες περιοχές; Γιατί να

³⁰⁰ Will Kymlicka, *ό.π.*

³⁰¹ John H. Schaar, *ό.π.*

³⁰² Will Kymlicka, *ό.π.*

³⁰³ Norman Daniels, "Equal Liberty and Unequal Worth of Liberty", *The Two Principles And Their Justification*, H. Richardson, (επιμ.), (New York: Garland Publishing, 1999), 256-8.

επιτρέπεται να κερδίζει ο Michael Jordan σε έναν μόνο αγώνα μπάσκετ όσα ένας μέσος εργατής δε θα κέρδιζε σε ολόκληρη τη ζωή του, ακόμη και αν εργαζόταν νυχθημερόν; Πώς συνάδει με την αρχή της διαφοράς η αμύθητη περιουσία του Bill Gates; Προέκυψε, άραγε, αυτή από ένα σύστημα το οποίο φορολογεί τους πλούσιους έτσι που να ωφελεί τους φτωχούς;³⁰⁴

Στο ίδιο κλίμα, υπάρχει ακόμη ένας λόγος για τον οποίο κατηγορείται ο Rawls ότι όχι μόνο δεν αμβλύνει τις ανισότητες που θα έπρεπε, αλλά δημιουργεί και άλλες, αθέμιτες ανισότητες. Η κριτική αυτή ασκείται αναφορικά με την διάκριση που κάνει ο φιλόσοφος μεταξύ των επιλογών μας και των περιστάσεων: παρόλο που υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι των επιλογών τους και πρέπει να πληρώνουν για αυτές, αυτοαναιρείται με την αρχή της διαφοράς. Αυτό γιατί η τελευταία δεν λαμβάνει υπ' όψιν της την περίπτωση να προκύπτει μια εισοδηματική αφορά από τις επιλογές μας. Πόσο θεμιτό είναι να κληθεί ένας άνθρωπος να πληρώσει, όχι μόνο το κόστος της δικής του επιλογής, αλλά και το κόστος της επιλογής κάποιου άλλου; Πόσο δίκαιο είναι να φορολογηθεί κάποιος με μεγάλη περιουσία, την οποία απέκτησε εκμεταλλευόμενος ένα κοινωνικό αγαθό που του αποδόθηκε, υπέρ κάποιου άλλου, ο οποίος απλώς επέλεξε να μην εκμεταλλευτεί το ίδιο ακριβώς αγαθό για να βγάλει χρήματα, αλλά προτίμησε την διασκέδαση;³⁰⁵ Η αρχή της διαφοράς δεν αναφέρεται σε καμία τέτοια διάκριση, παρόλο που ο Rawls υποστηρίζει ότι δε θα έπρεπε «οι μετριοπαθείς να επιδοτούν τους πολυδάπανους».³⁰⁶ Ακόμη κι αν οι άνθρωποι εκκινήσουν από τις ίδιες βάσεις, ακόμη κι αν τους μοιραστούν ακριβοδίκαια τα κοινωνικά αγαθά, εφόσον υπάρχει ελευθερία επιλογής οι πιθανότητες συγκλίνουν στην επαναφορά της ανισότητας.³⁰⁷ Ο μόνος τρόπος να διατηρηθεί η αρχική κατάσταση, είναι να παρεμβαίνει το κράτος διαρκώς στις ζωές των ανθρώπων.³⁰⁸

Ο Rawls κατηγορείται ακόμη ότι αφήνει πολλά περιθώρια στις φυσικές ανισότητες να επιδρούν στην κοινωνία πολύ περισσότερο από όσο θα έπρεπε.³⁰⁹ Η αρχή της διαφοράς ορίζει ότι κανένας δεν επωφελείται περισσότερο ή λιγότερο κατά

³⁰⁴ Βλ. σχετικά Michael Sandel, *Justice: What's The Right Thing To Do*, (New York: Farrar, Strauss and Giroux), 81.

³⁰⁵ Βλ. σχετικά Will Kymlicka, *ό.π.*, 166-168.

³⁰⁶ *Ό.π.*, 168.

³⁰⁷ Αριστείδης Χατζής, *ό.π.*, 93.

³⁰⁸ Robert Nozick, *Anarchy, State And Utopia*, (Blackwell, 1999), 163.

³⁰⁹ Will Kymlicka, *ό.π.*, 163.

τη διανομή των ίσων μεριδίων εξαιτίας των φυσικών του χαρακτηριστικών.³¹⁰ Κάτι τέτοιο, σύμφωνα με τους επικριτές του συγγραφέα, αποτελεί σφάλμα: κάποιος που μειονεκτεί ως προς τα φυσικά του χαρακτηριστικά, εφόσον ισχύουν τα παραπάνω, εν τέλει αδικείται. Αυτό γιατί το μόνο που εξασφαλίζει η αρχή της διαφοράς είναι ότι κάποιος πολύ έξυπνος άνθρωπος δεν δικαιούται μεγαλύτερο μερίδιο στα κοινωνικά αγαθά απλά και μόνο επειδή είναι έξυπνος και κάποιος που πάσχει από φυσική αναπηρία δεν δικαιούται μικρότερο μερίδιο εξαιτίας της αναπηρίας αυτής. Με άλλα λόγια, οι ευνοημένοι από την φύση θα αποκομίσουν ακριβώς το ίδιο μερίδιο με τους μη ευνοημένους.³¹¹ Εφόσον ισχύει αυτό, όμως, τελικά οι μη ευνοημένοι από την φύση καταλήγουν να απολαμβάνουν λιγότερα, μιας που έχουν ακριβώς το ίδιο μερίδιο κοινωνικών αγαθών με τους ευνοημένους, αλλά επιβαρύνονται από τα προβλήματα με τα οποία τους έχει προικοδοτήσει η φύση, σε αντίθεση με τους ευνοημένους, οι οποίοι απολαμβάνουν ακόμη ένα αγαθό: τα φυσικά τους χαρίσματα. Ο Kymlicka, λοιπόν, υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι δεν θα έπρεπε να αποζημιώνονται μόνον για τις κοινωνικές ανισότητες, αλλά και για τις φυσικές, κατηγορώντας τον Rawls ότι δεν συνειδητοποιεί καν ότι κάτι είναι επιθυμητό.³¹²

Η θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, προφανώς, εμπεριέχει αμφιλεγόμενες θέσεις και τρωτά σημεία, τα οποία επιδέχονται κριτικής προσέγγισης και πιθανής αναθεώρησης. Ωστόσο, οι παραπάνω κριτικές αποτιμήσεις του στόχου της ισότητας μάλλον έχουν παρανοήσει τον Rawls, καθώς απομονώνουν συγκεκριμένα τμήματα της θεωρίας του και συμπεραίνουν χωρίς να λαμβάνουν υπ' όψιν τους μια συνολικότερη εικόνα της. Πράγματι ο Rawls επιτρέπει τις εισοδηματικές διαφορές, οι οποίες όντως αποτελούν ανισότητα. Πράγματι ο πλούτος δημιουργεί ανισότητες, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την άσκηση της εξουσίας. Ο Rawls, όμως, δεν είπε ποτέ ότι στοχεύει στο να εξαλειφθεί κάθε ανισότητα. Αυτό που τον απασχολεί είναι να μην υφίσταται αδικία, την οποία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω ορίζει ως την ύπαρξη ανισοτήτων που δεν αποβαίνουν προς όφελος όλων.³¹³

Η εισοδηματική ανισότητα μπορεί να αποβεί ωφέλιμη για την κοινωνία με πολλούς τρόπους, όπως για παράδειγμα μέσα από την φορολόγηση υπέρ των πιο αδύναμων οικονομικά πολιτών. Εξάλλου, όσο περισσότερο αμείβονται, έστω κάποιои

³¹⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 134.

³¹¹ Will Kymlicka, *ό.π.*, 164-5.

³¹² *Ο.π.*, 165-6.

³¹³ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 94.

εκ των πολιτών, τόσο αυξάνεται στο σύνολο ο πλούτος της κοινωνίας. Ακόμη και συναισθηματικά ή ψυχολογικά να το σκεφτεί κανείς, δεν πρέπει να υπάρχει ένα αρκετά ισχυρό κίνητρο για κάποιον, ώστε να αφιερώσει τουλάχιστον δέκα χρόνια σε σπουδές (τις οποίες κατά πάσα πιθανότητα θα χρηματοδοτεί) για να γίνει γιατρός; Σίγουρα πρέπει, αν αναλογιστούμε ότι το εν λόγω επάγγελμα συνήθως δύσκολα και απαιτητικά ωράρια, για να μην αναφερθεί το γεγονός ότι σχετίζεται με την ζωή και τον θάνατο.

Τίποτα δεν μας εξασφαλίζει, βέβαια, στον κόσμο που ζούμε σήμερα ότι το επιπλέον κέρδος των γιατρών θα συντελέσει στην καλύτερη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των πολιτών φτωχών χωρών και όχι στην συσσώρευση πλαστικών χειρουργών στις εύπορες περιοχές. Ας μην ξεχνάμε όμως κάτι πολύ βασικό: το ζήτημα δεν είναι να κρίνουμε τι θα μπορούσε να συμβεί αν εφαρμόζαμε την αρχή της διαφοράς στο υπαρκτό σύστημα. Το ζήτημα είναι να δομηθεί εκ νέου ένα σύνταγμα το οποίο θα στηρίζεται στις δύο αρχές της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας και θα πραγματώνει την ελευθερία και την ισότητα.³¹⁴ Τότε, οι συνθήκες θα είναι έτσι που θα μας εξασφαλίζουν ότι πράγματι τα επιπλέον χρήματα θα χρησιμοποιούνται για να βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των αδυνάτων.

Κάτι παρεμφερές ισχύει και στην περίπτωση του Bill Gates. Η περιουσία που κέρδισε ο Gates δεν κερδήθηκε σε ένα ακριβοδικαίο σύστημα, όπου οι πλούσιοι φορολογούνται υπέρ των φτωχών. Ο Rawls, όμως, δεν ορίζει τις αρχές της δικαιοσύνης με σκοπό να δικαιολογήσει ό, τι έχει συμβεί. Τις ορίζει με στόχο να φτιαχτεί μια κοινωνία, μέσα στην οποία ένας Gates θα μπορέσει να ξεκινήσει από το ίδιο σημείο με τους υπόλοιπους και, εφόσον είναι αρκετά ικανός, να μπορέσει να εκμεταλλευτεί τα κοινωνικά αγαθά που του αποδόθηκαν εξίσου με τους υπόλοιπους έτσι, ώστε να πολλαπλασιάσει το εισόδημά του. Όταν συμβεί αυτό, η φορολογία θα είναι τέτοια, που μέρος από το άνισα επιπλέον εισόδημα του Gates θα αποδίδεται προς όφελος των οικονομικά αδυνάτων- οι οποίοι θα βρίσκονται σε δυσμενέστερη θέση, όχι επειδή ανήκουν σε κάποια εθνική ή φυλετική μειονότητα, ούτε επειδή δεν είχαν πρόσβαση στην αντίστοιχη παιδεία και σε αντίστοιχες ευκαιρίες, αλλά γιατί οι ικανότητες και οι πράξεις τους δεν τους επέτρεψαν να φτάσουν στην ίδια θέση με τον Gates. Ας τονιστεί, βέβαια, εδώ ότι η εν λόγω φορολόγηση θα οριστεί πάντα με σεβασμό στην πρώτη αρχή,

³¹⁴ Το πώς μπορεί να γίνει αυτό εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

σύμφωνα με την οποία κανένα βασικό δικαίωμα του Gates δεν μπορεί να περιοριστεί προς χάριν των υπόλοιπων κοινωνικών αγαθών.³¹⁵

«Φαίνεται σαφές ότι η κοινωνία δεν θα πρέπει να κάνει το καλύτερο δυνατό γι' αυτούς που εξ' αρχής είναι περισσότερο προνομιούχοι.»³¹⁶ Ως εκ τούτου, ο Rawls όχι απλώς λαμβάνει υπ' όψιν του ότι είναι ευκταίο να αμβλύνονται και οι διαφορές ως προς τα φυσικά χαρίσματα, αλλά μάλλον έχει βρει και τον καλύτερο δυνατό τρόπο να το κάνει. Πράγματι, για να ορίσει ποιοι είναι οι λιγότερο προνομιούχοι κρίνει βάσει κοινωνικών αγαθών,³¹⁷ χωρίς να υπολογίζει τις φυσικές τυχαιότητες. Εξηγεί, όμως, ότι η αρχή της διαφοράς συμβάλλει στο να θεωρούνται οι φυσικές δεξιότητες *κοινό κεφάλαιο*.³¹⁸ Μπορεί οι λιγότερο ευνοημένοι να μην λαμβάνουν κάποιου είδους αποζημίωση σε όρους κοινωνικών αγαθών ως αντιστάθμισμα της ατυχίας τους ως προς τα φυσικά τους χαρακτηριστικά, αποζημιώνονται όμως εν συνόλω, και με το παραπάνω, αφού τα φυσικά χαρίσματα των υπολοίπων χρησιμοποιούνται έτσι που να αποβαίνουν προς όφελος όλων.

Μπορούν να αναφερθούν εδώ δύο παραδείγματα. Σε έναν Michael Jordan, εφόσον ξεκινήσει επί ίσοις όροις με όλους όσους θέλουν να ασχοληθούν με την καλαθοσφαίριση και τα φυσικά του χαρίσματα τον αναδείξουν, του αξίζει, δεδομένου ότι καταβάλλει και την ανάλογη προσπάθεια, να φτάσει στην κορυφή. Φτάνοντας εκεί, είναι φυσικό επόμενο να αμειφθεί για έναν αγώνα με όσα κάποιος άλλος δε θα αμειβόταν σε όλη τη ζωή του. Θα φορολογηθεί. Όμως, για αυτό του το εισόδημα. Και θα ισχύει ό,τι ακριβώς ισχύει και στην περίπτωση ενός Bill Gates. Με αυτό τον τρόπο, οι φυσικές ικανότητες του Jordan, φαίνεται να έχουν αποβεί προς όφελος των λιγότερο ευνοημένων από αυτόν.

Και ο Nozick δικαιολογεί την εισοδηματική ανισότητα εξαιτίας φυσικών χαρισμάτων, με το παράδειγμα του Wilt Chamberlain.³¹⁹ Ο περιζήτητος μπασκετμπολίστας, λέει ο Nozick, υπογράφει συμβόλαιο με μία ομάδα, το οποίο ορίζει ότι ο Chamberlain θα λαμβάνει 25 σεντς για κάθε εισιτήριο. Κατά την διάρκεια της αγωνιστικής περιόδου, ένα εκατομμύριο φίλαθλοι αποφασίζουν ότι αξίζει να καταβάλουν το αντίτιμο του εισιτηρίου, καθώς θα τους ευχαριστήσει πολύ το θέαμα

³¹⁵ *Ο.π.*, 94-5.

³¹⁶ *Ο.π.*, 135.

³¹⁷ John Rawls, "Social unity and primary goods", 163-4.

³¹⁸ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 134.

³¹⁹ Εδώ ισχύει η ιδιοκτησία του εαυτού και η θεωρία των τίτλων, όπως περιγράφεται στο κφ 1.4.

του Chamberlain να παίζει μπάσκετ. Έτσι, στο τέλος της αγωνιστικής περιόδου, ο Chamberlain έχει αποκτήσει 250.000 δολάρια, εισόδημα κατά πολύ μεγαλύτερο από οποιουδήποτε άλλου. Έχοντας, όμως, ορίσει ως βασική προϋπόθεση ότι έχει γίνει εκκίνηση από μία διανομή που θεωρείται δίκαιη, ο Nozick υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει κάποια αδικία, αφού ο καθένας έχει δικαίωμα να διαθέσει τους πόρους που κατέχει όπως επιθυμεί: οι φίλαθλοι που αποφάσισαν να διαθέσουν τους πόρους τους για να αγοράσουν εισιτήρια για τους αγώνες του Chamberlain, αποφάσισαν να διαθέσουν 25 σεντς για να τον δουν να παίζει μπάσκετ, αντί να διαθέσουν χρήματα για να αγοράσουν κάποιο περιοδικό ή να διασκεδάσουν κάπως αλλιώς. Μπορεί η διανομή που προκύπτει να βρίσκει τον Chamberlain με μεγάλο μερίδιο, ωστόσο τα μερίδια τρίτων δεν έχουν αλλάξει και η αναδιανομή των πόρων έγινε εθελοντικά και ξεκίνησε από μία επίσης δίκαιη διανομή.³²⁰

Σε αντίθεση, όμως, με τον Rawls, ο Nozick δεν υποστηρίζει ότι ο Chamberlain είναι δίκαιο να φορολογηθεί. Στον αντίποδα της ρωσισιανής αρχής της διαφοράς, ο Nozick προβάλλει την αρχή της μεταβίβασης, η οποία ορίζει, εν ολίγοις, ότι ο καθένας έχει δικαίωμα να μεταβιβάσει τους πόρους του όπου και όπως επιθυμεί: πώς μπορεί, λοιπόν, να είναι δίκαιο να φροντίζουμε να λαμβάνουν όλοι ακριβοδίκαια μερίδια και κατόπιν να τους υπαγορεύουμε πώς θα τα χρησιμοποιήσουν; Στο παράδειγμα του Wilt Chamberlain η εκκίνηση γίνεται από μια δίκαιη διανομή, σύμφωνη με την αρχή της διαφοράς, η οποία αποδίδει σε όλους ίσα μερίδια, ανεξάρτητα από τα φυσικά χαρακτηριστικά τους. Ωστόσο, καταλήγουμε σε μια διανομή όπου ο μπασκετμπολίστας έχει βρεθεί με ένα μεγάλο εισόδημα, χάρη στα φυσικά του χαρακτηριστικά, ενώ, στον αντίποδα, κάποιο άτομο με αναπηρία, έχοντας σπαταλήσει τους διαθέσιμους σε αυτό πόρους, ενδέχεται να βρίσκεται στα όρια της λιμοκτονίας. Ο Nozick επικεντρώνεται στην θεωρία των τίτλων, την ιδιοκτησία του εαυτού και το βάρος των επιλογών μας. Δεν μπορούμε, όμως, να αγνοήσουμε την περίπτωση του ατόμου με αναπηρία, αν θέλουμε να επιτευχθεί ο στόχος της κοινωνικής δικαιοσύνης. Εξάλλου, και ο ίδιος ο Nozick ισχυρίζεται ότι είναι άδικο οι άνθρωποι να υπόκεινται σε ανισότητες για τις οποίες ευθύνονται τα φυσικά τους χαρακτηριστικά.³²¹

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η αρχή της διαφοράς είναι καταλληλότερη, εφόσον επιθυμούμε η κοινωνία να χαρακτηρίζεται από όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ισότητα.

³²⁰ Robert Nozick, *ό.π.*, 161-2.

³²¹ Will Kymlicka, *ό.π.*, 203-4.

Μπορεί η εν λόγω αρχή να μην συντείνει στη μικρότερη δυνατή κρατική παρέμβαση, όπως θα επιθυμούσε ο Nozick, εξυπηρετεί όμως τον στόχο του Rawls να παρέχει το κράτος μέριμνα στους πιο αδύναμους. Το να αφαιρεθεί από έναν άνθρωπο μέρος της περιουσίας που ο ίδιος, με τον προσωπικό του κόπο, έχτισε, μπορεί εκ πρώτης όψεως να φαίνεται άδικο. Από την άλλη όμως, με το να φορολογηθεί ένα μέρος της τεράστιας περιουσίας του Jordan, του Chamberlain ή του Gates, υπέρ όσων δεν μπορούν- και όχι δεν θέλουν- να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, όχι μόνο η ζωή των αναφερόμενων δεν θα αλλάξει, αλλά και η ζωή κάποιων άλλων θα καλυτερεύσει. Σε μια τέτοια περίπτωση, το κράτος παρεμβαίνει στη ζωή των ανθρώπων τόσο, ώστε να εξυπηρετήσει τον θεμελιώδη σκοπό κάθε φιλελεύθερης δημοκρατίας, που δεν είναι άλλος από την προστασία της ζωής, της ελευθερίας και της ατομικής ιδιοκτησίας των πολιτών της³²², όπως ορίζεται από τις καταστατικές αρχές της φιλελεύθερης θεωρίας.³²³

Ένα άλλο παράδειγμα του πώς μπορούν τα φυσικά χαρίσματα να αποβούν ωφέλιμα για το σύνολο, σε μία εύτακτη ρωλσιανή κοινωνία, είναι το εξής: προφανώς, δεν έχουν όλοι τις ικανότητες που απαιτούνται για να γίνουν αρχιτέκτονες. Κάποιοι γίνονται κτίστες. Εδώ υποθέτουμε, με βάση τη ρωλσιανή θεωρία, ότι όλοι έχουν ίσες ευκαιρίες, άρα μπορούν να έχουν πρόσβαση εξίσου στην παιδεία και η κοινωνική τους θέση δεν τους εμποδίζει σε τίποτα από το να κάνουν αυτό που επιθυμούν. Επομένως, όσοι έγιναν κτίστες, έγιναν γιατί δεν είχαν την νοητική ικανότητα να μπου σε κάποια αρχιτεκτονική σχολή. Για να χτιστεί ένα σπίτι, όμως, δεν χρειαζόμαστε μόνο αρχιτέκτονες, αλλά και δεκάδες άλλες ειδικότητες, με σημαντικότερη αυτή των κτιστών. Όπως, λοιπόν, οι ειδικότητες αυτές θα συνεργαστούν, προκειμένου να χτιστεί το σπίτι, έτσι ακριβώς λειτουργεί και η κοινωνία- ως συνεργατικό επιχείρημα, το οποίο, παρέχοντας ισότητα ευκαιριών με τη βοήθεια της αρχής της διαφοράς, θα αποβεί εν τέλει σε αμοιβαίο όφελος.³²⁴ Στο εν λόγω παράδειγμα, τόσο το φυσικό χάρισμα όσο και το επιπλέον εισόδημα του αρχιτέκτονα αποβαίνουν σε όφελος του κτίστη: όχι μόνο του υποδεικνύει πώς θα χτιστεί το σπίτι, αλλά φορολογείται και υπέρ αυτού, ως οικονομικά ισχυρότερος.

³²² Φυσικά, γίνεται λόγος για φορολόγηση τέτοια που να μην προσβάλλει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία των οικονομικά ισχυρών. Για παράδειγμα, μια φορολόγηση μπορεί να θεσπιστεί νομικά έτσι που να εξυπηρετεί οικονομικά τους φορολογούμενους, με κάποια διευκόλυνση ή ελάφρυνση.

³²³ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 330.

³²⁴ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 135.

Είναι πολύ σημαντικό να θυμηθούμε εδώ ότι οι δύο αρχές της δικαιοσύνης αφορούν τους θεσμούς και «δεν πρέπει να συγχέονται με τις αρχές που εφαρμόζονται στα άτομα και τις πράξεις τους σε συγκεκριμένες περιστάσεις».³²⁵ Ως εκ τούτου, η αρχή της διαφοράς και η φιλελεύθερη αρχή της ακριβοδίκαιης ισότητας ευκαιριών θα πρέπει να εξετάζονται ως μέρη της δεύτερης αρχής, άρα σε σχέση με την διάρθρωση των θεσμών. Επομένως, το παράδειγμα του τενίστα και του κηπουρού καθίσταται άτοπο. Ακόμη κι αν δεν ήταν έτσι, όμως, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, θα πρέπει να εξετάσουμε μια θέση εντός του πλαισίου της θεωρίας που την εκφράζει. Είναι, λοιπόν, δύσκολο να φανταστούμε ένα ορθολογικό άτομο να επιλέγει να παίζει νυχθημερόν τένις για λόγους ευχαρίστησης. Παραβλέποντας και αυτό, ακόμη, στο πλαίσιο της ρωλσιανής θεωρίας οι περιστάσεις της δικαιοσύνης που συντρέχουν σε μία εύτακτη κοινωνία, μάλλον δεν θα επέτρεπαν μια τέτοια καταφανή αδικία- αρκεί να κρινόταν όντως ως τέτοια.

Εξάλλου, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το ζητούμενο στην ρωλσιανή θεωρία δεν είναι η ισότητα αυτή καθ' εαυτή, ούτε η ισότητα σε απόλυτο βαθμό. Μπορεί η κοινωνία να μην καθίσταται ανθρώπινη όταν υπάρχουν σημαντικές οικονομικές ανισότητες, όμως ούτε και η πλήρης εξίσωση των πολιτών της μπορεί να λύσει αυτό το πρόβλημα. Επομένως, η ισότητα δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά εξυπηρετεί την δικαιοσύνη: ουσιαστικά, η ισότητα στον Rawls παράγεται από την αξία της ελευθερίας, στο σεβασμό της οποίας βασίζεται η δικαιοσύνη.³²⁶ Καταφέρνει, έτσι, ο φιλόσοφος να συνδυάσει και να εξισορροπήσει την ισότητα και την ελευθερία και να παρουσιάσει ένα άρτιο σχήμα αρχών δικαιοσύνης τέτοιο, που να μην αποτρέπει οποιαδήποτε ανισότητα, αλλά σέβεται σε τέτοιο βαθμό την ίση ελευθερία που καταφέρνει να επιτύχει ουσιαστική ισότητα.

6. Η νομιμότητα της Εξουσίας

6.1 Η φιλελεύθερη αρχή της νομιμότητας της εξουσίας

Η ουσία όσων έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής μπορεί να συνοψιστεί στην εξής παράγραφο της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης*: «Έχω ήδη πει ότι η βασική διάρθρωση αποτελεί το πρωταρχικό αντικείμενο της δικαιοσύνης. (...) Στη δικαιοσύνη ως ακριβοδίκαιη η κοινωνία ερμηνεύεται ως ένα συνεργατικό επιχείρημα που αποβλέπει

³²⁵ *Ο.π.*, 85.

³²⁶ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 330-1.

στο αμοιβαίο όφελος. Η βασική διάρθρωση αποτελεί ένα δημόσιο σύστημα κανόνων που ορίζει ένα πλέγμα δραστηριοτήτων το οποίο οδηγεί με τη σειρά του τους ανθρώπους να ενεργούν από κοινού ούτως ώστε να παράγουν συνολικά περισσότερα ωφέληματα, και κατακυρώνει στον καθένα ορισμένες αναγνωρισμένες αξιώσεις σ' ένα μερίδιο πάνω στις προσόδους αυτές. Το τι κάνει κάθε πρόσωπο εξαρτάται από αυτό που λένε οι δημόσιοι κανόνες ότι δικαιούται, και το τι δικαιούται ένα πρόσωπο εξαρτάται από αυτό που κάνει. Φτάνουμε έτσι σε μια διανομή που προκύπτει μέσω του σεβασμού των απαιτήσεων, οι οποίες καθορίζονται απ' ό,τι αναλαμβάνουν να κάνουν τα πρόσωπα υπό το φως των νόμιμων προσδοκιών.»³²⁷ Ως εκ τούτου, θεμελιώδες ζήτημα το οποίο καλείται να διευθετήσει η διανεμητική δικαιοσύνη στη θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας είναι πώς θα διαρθρωθούν οι βασικοί θεσμοί σε ένα ενιαίο σχήμα έτσι που να προκύπτει ένα *ακριβοδικαίο, αποτελεσματικό και παραγωγικό σύστημα συνεργασίας*, το οποίο θα παραμένει σταθερό στο χρόνο, από γενιά σε γενιά.³²⁸

Μένει, λοιπόν, να εξεταστεί πώς νομιμοποιείται η εξουσία στην ρωλσιανή θεωρία. Η πολιτική εξουσία σε μία φιλελεύθερη δημοκρατία θεωρείται νόμιμη *εφόσον ασκείται σύμφωνα με μια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης*,³²⁹ όταν διέπεται, δηλαδή, από τις αρχές της δικαιοσύνης όπως αυτές ορίζονται από την εν λόγω αντίληψη. Εξαιτίας της εύλογης πολλαπλότητας που χαρακτηρίζει την δημόσια πολιτική κουλτούρα των φιλελεύθερων δημοκρατιών, η αντίληψη της δικαιοσύνης δεν είναι κοινή για όλες τους.³³⁰ Αυτό που είναι κοινό σε όλες, εφόσον αναφερόμαστε σε δημοκρατικές κοινωνίες, είναι ο κάτοχος της εξουσίας, ο οποίος δεν είναι άλλος από τον λαό, συγκροτημένο σε εκλογικό σώμα.³³¹ Από τα παραπάνω προκύπτει η *φιλελεύθερη αρχή της νομιμότητας της εξουσίας*, η οποία ορίζει ότι η εξουσία ασκείται νόμιμα, μόνον εφόσον ασκείται σύμφωνα με ένα σύνταγμα, τους θεμελιώδεις κανόνες του οποίου αναμένεται να ενστερνίζονται όλοι οι πολίτες, ως ελεύθερα και ίσα ορθολογικά πρόσωπα, υπό το φως αρχών και ιδεών που υποστηρίζονται από την κοινή τους λογική.³³² Η εν λόγω αρχή ορίζει ένα συνταγματικό καθεστώς εντός μιας κλειστής

³²⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 117.

³²⁸ John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, *ό.π.*, 50.

³²⁹ John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, 202.

³³⁰ Leif Weinar, *ό.π.*

³³¹ John Rawls, *ό.π.*

³³² Leif Weinar, *ό.π.*

κοινωνίας, στο πλαίσιο του οποίου τα πρόσωπα σχετίζονται πολιτικά με τους βασικούς θεσμούς.³³³

Προκειμένου να πραγματοποιούν οι αρχές της δικαιοσύνης, όμως, δεν αρκεί να θεσπιστεί μόνον το σύνταγμα. Το υπόβαθρο της κοινωνίας θεωρείται δίκαιο εφόσον η βασική διάρθρωση περιλαμβάνει, εκτός από ένα δίκαιο πολιτικό σύνταγμα, «μια δίκαιη διαρρύθμιση των οικονομικών και κοινωνικών θεσμών».³³⁴ Εξάλλου, ο Rawls έχει ήδη δηλώσει από την πρώτη κιάλας παράγραφο του πρώτου κεφαλαίου της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης* ότι «η δικαιοσύνη αποτελεί την πρώτιστη αρετή των θεσμών» και ότι ένας θεσμός, ακόμη κι αν είναι *αποτελεσματικός και καλοσυνταγμένος*, χρήζει τροποποίησης ή καταργήσεως εφόσον θεωρείται άδικος.³³⁵

Παρότι η νομιμότητα της εξουσίας πηγάζει από το λαό, η πολιτική εξουσία δεν παύει ποτέ να αποτελεί εξουσία *καταναγκασμού*, η οποία συνεπάγεται την χρήση κυρώσεων εκ μέρους της κυβέρνησης, αφού «η κυβέρνηση και μόνον η κυβέρνηση έχει εξουσιοδοτηθεί να χρησιμοποιεί βία για να επιβάλλει τους νόμους της».³³⁶ Ως εκ τούτου, ο θεσμός εννοείται ως «ένα δημόσιο σύστημα κανόνων που ορίζει αξιώματα και θέσεις με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, τις εξουσίες και τα προνόμιά τους και τα συναφή».³³⁷ Οι εν λόγω κανονισμοί, καθορίζουν ποιες πράξεις επιτρέπονται και ποιες όχι και επιβάλλουν κυρώσεις σε περιπτώσεις παραβιάσεων. Οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, λοιπόν, ορίζονται από μία οικογένεια κανονιστικών συστημάτων, στα οποία εφαρμόζονται οι αρχές της δικαιοσύνης. Οι κοινωνικές διαρρυθμίσεις, στην δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, είναι πάντοτε δημόσιες, γεγονός που καθιστά γνωστό σε όλους τόσο πώς πρέπει να συμπεριφέρονται όσο και τι μπορούν να αναμένουν από τους υπολοίπους.³³⁸

6.2 Δίκαιοι βασικοί θεσμοί: Τα τέσσερα στάδια της άρσης του πέπλου της άγνοιας

α) πρώτο στάδιο: η πρωταρχική συμφωνία.

Ο Rawls διαμορφώνει την βασική δομή σε τέσσερα διαδοχικά στάδια. Το πρώτο εξ' αυτών έχει ήδη παρουσιαστεί και δεν είναι άλλο από την πρωταρχική συμφωνία, κατά την διαδικασία της οποίας οι συμβαλλόμενοι κατέληξαν στις δύο

³³³ John Rawls, *ό.π.*, 201.

³³⁴ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 120.

³³⁵ *Ό.π.*, 28.

³³⁶ John Rawls, *ό.π.*, 202.

³³⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 86.

³³⁸ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 86-7.

γενικές αρχές της δικαιοσύνης που θα διέπουν την βασική δομή της κοινωνίας. Στα επόμενα στάδια το πέπλο της άγνοιας θα γίνεται όλο και λιγότερο πυκνό, με αποτέλεσμα να τους γίνονται γνωστές όλο και περισσότερες λεπτομέρειες πληροφορίες για την κοινωνία των πολιτών που αντιπροσωπεύουν. Έτσι, θα επεξεργάζονται τις δύο αρχές με βάση τις νέες πληροφορίες, ώστε να μπορέσουν να τις εφαρμόσουν στην πράξη, διαμορφώνοντας κατάλληλα τους κανονισμούς που διέπουν το σύνταγμα, τους κοινωνικούς, τους οικονομικούς και τους δικαστικούς θεσμούς.³³⁹

β) δεύτερο στάδιο: η συντακτική συνέλευση

Έχοντας πια περάσει στο καθαρά πρακτικό μέρος της θεωρίας του, στην περιγραφή, δηλαδή, της εφαρμογής των αρχών, ο Rawls τονίζει ότι εδώ πια δεν συζητάμε τι θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό, ή όχι: πλέον στοχεύουμε να *χαρακτηρίσουμε το δίκαιο σύνταγμα*.³⁴⁰ Οι συμβαλλόμενοι, λοιπόν, στο στάδιο αυτό, «καλούνται να αποφασίσουν για τον δίκαιο χαρακτήρα των πολιτικών μορφωμάτων και να επιλέξουν το σύνταγμά τους», να ορίσουν, δηλαδή, «ένα σύστημα συνταγματικών εξουσιών διακυβέρνησης και βασικών δικαιωμάτων του πολίτη».³⁴¹ Όπως καθίσταται, λοιπόν, σαφές από τα προηγούμενα, οι κανονισμοί που ορίζονται στο δεύτερο στάδιο αφορούν τα βασικά δικαιώματα και τις ελευθερίες που αναφέρουν οι δύο αρχές, τα οποία οι συμβαλλόμενοι διαρρυθμίζουν και κατά το τρίτο στάδιο.³⁴²

Η άρση του πέπλου σε αυτή τη φάση έχει πραγματοποιηθεί στο μέτρο που επιτρέπει στους αντιπροσώπους να γνωρίζουν εκτός από τις περιστάσεις της δικαιοσύνης και τις αρχές της κοινωνικής θεωρίας, ορισμένα γενικά γεγονότα για την κοινωνία, σχετικά με τις φυσικές περιστάσεις, τους πόρους, την οικονομική κουλτούρα. Είναι, ως εκ τούτου, σε θέση να καταρτίσουν ένα δίκαιο και αποτελεσματικό σύνταγμα, το οποίο θα πληροί τις προϋποθέσεις των αρχών της δικαιοσύνης «και θα έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να οδηγεί σε μία δίκαιη και αποτελεσματική νομοθεσία».³⁴³ Στο σύνταγμα ενσωματώνονται ορισμένα βασικά δικαιώματα (η ελευθερία της συνείδησης και της σκέψης, οι ατομικές ελευθερίες και τα ίσα πολιτικά δικαιώματα), με στόχο την προστασία τους. Αυτό, φυσικά, δεν εξασφαλίζει ένα απολύτως δίκαιο πολιτικό σύστημα, πράγμα που σημαίνει ότι είναι

³³⁹ Βλ. σχετικά Leif Weinar, *ό.π.*

³⁴⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 239, σημ. 2.

³⁴¹ *Ο.π.*, 239.

³⁴² Leif Weinar, *ό.π.*

³⁴³ Τζων Ρωλς, *ό.π.*

πιθανόν να παραχθούν και αδικίες. Μιας που η τέλεια διαδικαστική δικαιοσύνη είναι στην πράξη, ακόμα και στις συνταγματικές δημοκρατίες, ανέφικτη, ως *άριστο εφικτό σχήμα* ορίζεται αυτό της ατελούς διαδικαστικής δικαιοσύνης.³⁴⁴

γ) τρίτο στάδιο: νομοθετική συνέλευση

Περνάμε πια στο στάδιο που θεσπίζει τη νομοθεσία, όπως ορίζεται από το σύνταγμα. Στο τρίτο στάδιο οι συμβαλλόμενοι επεξεργάζονται πλέον την δεύτερη αρχή, ώστε να καθορίσουν τους κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς.³⁴⁵ Το πέπλο εδώ δεν έχει αρθεί ακόμη πλήρως: υπάρχει ένας αντιπροσωπευτικός νομοθέτης που κρίνει τα νομοσχέδια, ο οποίος, όπως είναι φυσικό, δεν θα πρέπει να γνωρίζει τίποτα σχετικά με τον εαυτό του, για να μην κρίνει μεροληπτικά. Δεν είναι, βέβαια, εύκολο να κριθεί ένας νόμος ως δίκαιος ή άδικος, ανεξάρτητα από το πόσες πληροφορίες έχουμε για αυτόν. Σε αυτό συμβάλλει η αρχή της διαφοράς: «Η αδικία εμφανίζεται στη δημόσια δομή των θεσμών. Αλλά, όσον αφορά τις κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές που ρυθμίζονται από την αρχή της διαφοράς, αυτή η κατάσταση πραγμάτων είναι σχετικά σπάνια».³⁴⁶

Για να πραγματωθεί η δεύτερη αρχή, στο στάδιο αυτό, ορίζονται όλες οι νομοθεσίες που σχετίζονται με τα οικονομικά ζητήματα, όπως για παράδειγμα οι νόμοι που αφορούν την ιδιοκτησία, τους φόρους, την κληρονομιά κ.ο.κ. Για να πραγματωθεί η αρχή της ισότητας ευκαιριών, η νομοθεσία πρέπει να ορίζει τα σχετικά με τους κοινωνικούς θεσμούς, δηλαδή την εκπαίδευση και ό,τι αφορά την εργασία έτσι που να εξασφαλίζεται για όσους βρίσκονται στην χειρότερη θέση τόσο η υψηλότερη δυνατή ποιότητα στην εκπαίδευση όσο και κατώτατο όριο μισθού. Αντίστοιχα, η αρχή της διαφοράς πραγματώνεται μέσα από το αίτημα για οικονομικούς θεσμούς που εξασφαλίζουν το καλύτερο δυνατό μερίδιο για τους λιγότερο ευνοημένους.³⁴⁷ Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Rawls απορρίπτει το κράτος πρόνοιας, αφού αυτό αφήνει τον έλεγχο της οικονομίας σε μία ομάδα πλούσιων δρώντων, γεγονός που δεν μας επιτρέπει να διασφαλίσουμε ότι τόσο οι πόροι όσο και οι ευκαιρίες στην παιδεία και την εργασία θα διανεμηθούν εξίσου. Το κράτος πρόνοιας τείνει να δημιουργεί μειονότητες. Εξίσου ακατάλληλος για την πραγμάτωση της ισότητας

³⁴⁴ *Ο.π.*, 240.

³⁴⁵ Leif Weinar, *ό.π.*

³⁴⁶ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 241.

³⁴⁷ Leif Weinar, *ό.π.*

κρίνεται και ο καπιταλισμός του laissez-faire, για τους ίδιους λόγους. Από την άλλη πλευρά, ο σοσιαλισμός θα απέδιδε πολύ μεγάλο τμήμα του ελέγχου στο κράτος- η ισότητα θα κινδύνευε εξίσου με πριν, απλώς από άλλη πλευρά. Ως εκ τούτου, το ιδανικό οικονομικό καθεστώς για να εφαρμοστούν οι δύο θεμελιώδεις αρχές της δικαιοσύνης είναι η ιδιοκτησιακή δημοκρατία, η κυβέρνηση της οποίας ενθαρρύνει την παραγωγικότητα και παρέχει ευρεία πρόσβαση στην εκπαίδευση και κατάρτιση.³⁴⁸ Όπως έχει τονιστεί και στα προηγούμενα κεφάλαια, η ιδιοκτησιακή δημοκρατία δεν αποτελεί τη μία και μοναδική ιδανική λύση. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, να λειτουργήσει εξίσου αποτελεσματικά και το σχήμα του φιλελεύθερου σοσιαλισμού.³⁴⁹

Ο συγγραφέας, όπως είναι φανερό, διακρίνει τη βασική δομή σε δύο μέρη: το σύνταγμα και τις νομοθεσίες που ορίζονται από αυτό και αφορούν τους οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς. Ο λόγος που διαμορφώνει το εν λόγω σχήμα έτσι είναι για να μπορέσει να επιμερίσει τις εργασίες σχετικά με την πραγμάτωση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η προτεραιότητα της πρώτης αρχής είναι ήδη εμφανής από την στιγμή που ορίζεται η προτεραιότητα της συντακτικής έναντι της νομοθετικής συνέλευσης. Αυτό για δύο λόγους: πρώτον, γιατί είναι η πρώτη που εξασφαλίζει την προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών, άρα πραγματώνει την πρώτη αρχή. Και, δεύτερον, γιατί πρακτικά η νομοθετική συνέλευση εξαρτάται από εκείνη και οφείλει να την σέβεται εξίσου με τις δύο θεμελιώδεις αρχές. Είναι, επίσης, προφανές ότι η συνέλευση που πραγματώνει την δεύτερη αρχή είναι η νομοθετική, αφού αυτή είναι που έχει ως αντικείμενο τους οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς. Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται η πραγμάτωση των δύο θεμελιωδών αρχών: «το σύνταγμα καθιερώνει ένα καθεστώς ισοπολιτείας για όλους και υλοποιεί την κοινωνική δικαιοσύνη».³⁵⁰

Προκειμένου να πραγματωθεί η πολιτική δικαιοσύνη, το σύνταγμα θα πρέπει όχι μόνο να πληροί όλες τις προϋποθέσεις της ίσης ελευθερίας, αλλά και να δομείται έτσι που οι κανόνες του να οδηγούν στην διαμόρφωση ενός δίκαιου και αποτελεσματικού νομοθετικού συστήματος. Για να καταστεί κάτι τέτοιο δυνατόν, θα πρέπει το σύνταγμα να εξασφαλίζει την πραγμάτωση της αρχής της *ίσης συμμετοχής*, η οποία ορίζει ότι «όλοι οι πολίτες διαθέτουν εξίσου το δικαίωμα να συμμετέχουν και να καθορίζουν το αποτέλεσμα της συνταγματικά προβλεπόμενης διαδικασίας παραγωγής

³⁴⁸ Ο.π.

³⁴⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 326.

³⁵⁰ Ο.π. 241-2.

νόμων με τους οποίους θα συμμορφώνονται»: εδώ βρίσκεται το κλειδί που συνδέει την πρωταρχική θέση με την πολιτική κοινωνία, αφού η αρχή της συμμετοχής είναι αυτή που μεταφέρει την αρχική κατάσταση ισότητας από την πρωταρχική θέση στο σύνταγμα.³⁵¹

δ) τέταρτο στάδιο: εφαρμογή των νόμων

Μέχρι στιγμής, το πέπλο δεν έχει αρθεί πλήρως, μιας που σε κάθε στάδιο υπήρχαν πληροφορίες που, αν γίνονταν γνωστές, θα προκαλούσαν *προκαταλήψεις* και *στρεβλώσεις*. Ως εκ τούτου, το πέπλο είχε «λεπτύνει» τόσο, όσο χρειαζόταν για να μπορέσουν να τεθούν σε εφαρμογή οι δύο αρχές.³⁵² Αφού έχουν θεσπιστεί το σύνταγμα και οι νόμοι, περνάμε στο τέταρτο στάδιο, το οποίο αφορά την εφαρμογή τους σε συγκεκριμένες περιπτώσεις από τους δικαστές και τους κοινωνικούς λειτουργούς. Επομένως, όχι απλώς δεν είναι πλέον απαραίτητο να αποκρυφθούν πληροφορίες, αλλά είναι ανάγκη να έχουν *όλη πλήρη πρόσβαση σε όλα τα γεγονότα*.³⁵³

6.3 Πολιτική Ανυπακοή και Αντίρρηση Συνείδησης

Συνοπτικά, οι θεμελιώδεις υποχρεώσεις της κυβέρνησης μιας δημοκρατικής κοινωνίας, μπορούν να εκφραστούν ως σεβασμός των κανόνων της δημοκρατίας και παροχή οικονομικών ευκαιριών και κοινωνικής προστασίας στους λιγότερο ευνοημένους. Τι συμβαίνει στην περίπτωση που δεν εκπληρώνονται οι υποχρεώσεις αυτές; Όπως κάθε φιλελεύθερος στοχαστής, έτσι και ο Rawls θεωρεί ότι η κυβέρνηση παραβιάζει τα καταστατικά δικαιώματα των πολιτών, άρα καθίσταται *έκνομη*. Σε μία τέτοια περίπτωση, οι πολίτες έχουν δικαίωμα στην πολιτική ανυπακοή.³⁵⁴ Ο τρόπος με τον οποίο ορίζει την πολιτική ανυπακοή ο συγγραφέας, ωστόσο, απέχει σε μεγάλο βαθμό από τον ορισμό των προπατόρων του.

Πρώτα από όλα, πριν καν ορίσει την πολιτική ανυπακοή, ο Rawls διευκρινίζει ότι την εξετάζει μόνο εντός του πλαισίου μιας κοινωνίας που είναι σχεδόν δίκαιη, χαρακτηρίζεται, δηλαδή, ως *εύτακτη*, όμως υπάρχει το ενδεχόμενο να παρατηρούνται σοβαρές παραβιάσεις της δικαιοσύνης.³⁵⁵ Η διευκρίνιση αυτή έχει τεράστια σημασία: σε μία εποχή που η επικρατούσα άποψη υποστηρίζει ότι η πολιτική ανυπακοή

³⁵¹ *Ο.π.*, 266.

³⁵² *Ο.π.*, 243.

³⁵³ *Ο.π.*, 242.

³⁵⁴ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 280.

³⁵⁵ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 423.

επιτρέπεται μόνο σε περιπτώσεις ολοκληρωτικών καθεστώτων,³⁵⁶ μπορεί να αντιταχθεί η θέση του Rawls ότι ένα νόμιμα εγκαθιδρυμένο δημοκρατικό καθεστώς αποτελεί προϋπόθεση, αν θέλουμε να μιλήσουμε για τον ρόλο και την καταλληλότητα της πολιτικής ανυπακοής. Γράφει σχετικά: «Το πρόβλημα της πολιτικής ανυπακοής, με την ερμηνεία που της δίνω εδώ, ανακύπτει μόνον στο πλαίσιο ενός, κατά το μάλλον ή ήττον, δημοκρατικού καθεστώτος και όσον αφορά πολίτες που αναγνωρίζουν και αποδέχονται τη νομιμότητα του συντάγματος.»³⁵⁷

Γιατί, όμως, ένας θεωρητικός που αφιερώνει έναν ολόκληρο τόμο στην δικαιολόγηση της εξουσίας, γυρεύοντας τρόπους να καταστήσει όσο πιο δυνατόν σταθερό στο χρόνο ένα διακυβερνητικό σχήμα, προσπαθεί να δικαιολογήσει μια πράξη που προσβάλλει αυτή τη σταθερότητα;³⁵⁸ Ακριβώς για λόγους διασφάλισης της σταθερότητας: η πολιτική ανυπακοή μπορεί να λειτουργήσει ως ένας ακόμη μηχανισμός που εξασφαλίζει ότι η κυβέρνηση υποχρεούται να σέβεται τους πολίτες και να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις της. Διαφορετικά, γιατί να υποχρεούνται εκείνοι να της υποτάσσονται; Εξάλλου, ο Rawls δεν αντιλαμβάνεται την πολιτική ανυπακοή ως επίθεση κατά της κυβέρνησης εν γένει, με στόχο να «την ρίξει». Όπως εξηγεί ο ίδιος, πρόκειται για μια δημόσια, συνειδητή, πολιτική δράση που «εκδηλώνεται ενάντια στο νόμο, με σκοπό συνήθως την μεταβολή του νόμου ή των πολιτικών επιλογών της κυβέρνησης» και απευθύνεται στο αίσθημα δικαιοσύνης της πλειοψηφίας των μελών της κοινότητας, για να υποδείξει ότι οι όροι της κοινωνικής συνεργασίας δεν γίνονται σεβαστοί εκ μέρους της κυβέρνησης.³⁵⁹

Γιατί πολιτική πράξη; Γιατί, εκτός του ότι απευθύνεται στην πλειοψηφία, επικαλείται την αντίληψη της δικαιοσύνης: αυτός που διαπράττει πολιτική ανυπακοή δεν την αιτιολογεί βάσει προσωπικών πεποιθήσεων, αλλά στο υπόβαθρο της δικαιοσύνης, προβάλλοντας την αντίσταση ενάντια στην υποταγή σε πράξεις που καταπατούν τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας.³⁶⁰ Γιατί δημόσια πράξη; Εύλογα, γιατί επικαλείται δημόσιες αρχές, αλλά και γιατί τελείται δημόσια:

³⁵⁶ Γιώργος Ν. Πολίτης, “Πολιτική ανυπακοή: δικλίδα ασφαλείας ή επικίνδυνος αναχρονισμός;”, Κωνσταντίνου Βουδούρη & Ευαγγελίας Μαραγγιανού (επ.), *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, τόμος β’, (Αθήνα: Ιωνία, 2005), 231.

³⁵⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*

³⁵⁸ Βλ. Katrina Forrester, *In The Shadow Of Justice*, (Princeton University Press, 2019), 41-2.

³⁵⁹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 424-5.

³⁶⁰ John Rawls, “Definition And Justification Of Civil Disobedience”, στο H. A. Bedau, *Civil Disobedience In Focus*, London, Routledge, 1991, 105-6.

«εκδηλώνεται ανοιχτά και με την κατάλληλη προειδοποίηση».³⁶¹ Ένα στοιχειώδες χαρακτηριστικό της πολιτικής ανυπακοής, όπως την ερμηνεύει ο Rawls, είναι ότι οφείλει να μην είναι βίαιη, ιδίως εναντίον προσώπων. Παρότι φαίνεται η θέση αυτή να είναι σύμφωνη με την κλασική παράδοση των θεωρητικών που υποστήριξαν την ειρηνική πολιτική ανυπακοή, το γεγονός ότι αναφέρεται στην βία κατά προσώπων συγκεκριμένα, μάλλον υποδεικνύει το αντίθετο: ενδεχομένως, η βία να αποβεί αναπόφευκτη, ακόμα και δικαιολογήσιμη.³⁶²

Η πράξη της πολιτικής ανυπακοής αποτελεί πράξη παράνομη, καθώς όσοι στρέφονται στην ανυπακοή, δείχνουν με αυτή τους την πράξη την προθυμία να αντισταθούν στο νόμο.³⁶³ Ωστόσο, πρόκειται για αντίσταση το νόμο που ταυτόχρονα εκφράζει την πίστη σε αυτόν. Αυτό τόσο χάρη στον δημόσιο, συνειδητό και ειλικρινή χαρακτήρα της, όσο και στο γεγονός ότι οι εκφραστές της είναι έτοιμοι να δεχτούν τις νόμιμες συνέπειες της πράξης τους. Η πολιτική ανυπακοή, λοιπόν, βρίσκεται εντός του πλαισίου του νόμου, έστω στα όριά του, γεγονός που συντελεί ακόμη ένα λόγο για τον οποίο ο Rawls την χαρακτηρίζει ως μη βίαιη πράξη.³⁶⁴

Ως εδώ έχει παρουσιαστεί αυτό που ο Rawls θεωρεί ως ορισμό της πολιτικής ανυπακοής υπό στενή έννοια. Ο φιλόσοφος δεν συμφωνεί με τον ευρύτερο τρόπο με τον οποίο η πολιτική ανυπακοή γίνεται αντιληπτή, δηλαδή με τον ορισμό της ως «κάθε είδους μη συμμόρφωσης στο νόμο που οφείλεται σε συνειδησιακούς λόγους, εφόσον τουλάχιστον δεν είναι συγκεκριμένη και δεν εμπεριέχει χρήση βίας».³⁶⁵ Για τον λόγο αυτό, ο Rawls διακρίνει μεταξύ πολιτικής ανυπακοής και αντίρρησης συνείδησης. Όταν μία πράξη γίνεται συνειδητά και αποτελεί αντίσταση στο νόμο, αλλά τα κίνητρό της είναι ηθικά ή θρησκευτικά, αλλά όχι πολιτικά, τότε δεν λογίζεται ως πράξη πολιτικής ανυπακοής, αλλά ως αντίρρηση συνείδησης.³⁶⁶ Ως εκ τούτου, το κύριο κριτήριο διάκρισης σχετικά με τον χαρακτηρισμό μιας πράξης αντίστασης στο νόμο ως πολιτικής ανυπακοής ή αντίρρησης συνείδησης δεν είναι άλλο από το πολιτικό κριτήριο: η αντίρρηση συνείδησης, σε αντίθεση με την πολιτική ανυπακοή, δεν

³⁶¹ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 426.

³⁶² Γιώργος Ν. Πολίτης, *Το Δικαίωμα της Πολιτικής Ανυπακοής: Η νόμιμη άμυνα στην αυθαίρετη εξουσία*, *ό.π.*, 278-9.

³⁶³ John Rawls, *ό.π.*, 105.

³⁶⁴ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 427-8.

³⁶⁵ *Ο.π.*, 429.

³⁶⁶ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 247.

απευθύνεται στο κοινό αίσθημα δικαιοσύνης της κοινότητας, δεν είναι δημόσια, ούτε στηρίζεται απαραίτητα σε πολιτικές αρχές.³⁶⁷

Ας θυμηθούμε την πράξη του Thoreau, η οποία αποτέλεσε σηματοδότησε την πολιτική ανυπακοή στην πράξη. Ο στοχαστής, το 1845, αρνήθηκε να αποδώσει φόρο στην αμερικανική κυβέρνηση, καθώς θεωρούσε αδικαιολόγητο τον πόλεμο που κήρυξε η Αμερική στο Μεξικό εκείνη τη χρονιά. Υποστηρίζοντας, λοιπόν, το γεγονός ότι επρόκειτο για έναν πόλεμο άδικο που θα έκανε μεγάλη ζημιά σε μια φτωχή χώρα, ο Thoreau αποφάσισε ότι δεν ήθελε να συμμετάσχει σε αυτή την αδικία, πράγμα το οποίο τον οδήγησε στο να μην αποδώσει τον φόρο του.³⁶⁸ Υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι οι άνθρωποι πρέπει πρώτα από όλα να σκέπτονται ανθρώπινα και μετά ως υποκείμενα της κυβέρνησης. Η συνείδησή μας χρησιμεύει ακριβώς σε αυτό. Η υποχρέωσή μας να αναλογιζόμαστε και να πράττουμε το δίκαιο, υπερβαίνει την υποχρέωσή μας να σεβόμαστε το νόμο.³⁶⁹ Ενσυνείδητα, λοιπόν, ο Thoreau, αρνήθηκε να καταβάλει τον φόρο, αφού έκρινε ότι, αν τον κατέβαλλε, θα συμμετείχε σε έναν άδικο πόλεμο, κάτι που δεν ήταν σωστό.

Εκ πρώτης όψεως, σύμφωνα με τον ρωσισανό στενό ορισμό της πολιτικής ανυπακοής και της αντιπαραβολής του με την αντίρρηση συνείδησης, η εν λόγω πράξη του Thoreau συγκαταλέγεται στις πράξεις αντίρρησης συνείδησης και όχι στις περιπτώσεις πολιτικής ανυπακοής, μιας που τα κίνητρά της φαίνεται να είναι ηθικά και, όπως προαναφέρθηκε, ο Rawls υποστηρίζει ότι «η αντίρρηση συνείδησης δεν είναι αναγκαίο να στηρίζεται σε πολιτικές αρχές», αλλά να θεμελιώνεται σε θρησκευτικές ή άλλες αρχές που δεν συμπίπτουν με τη συνταγματική τάξη».³⁷⁰ Παρόλο, λοιπόν, που ο παραδοσιακός, ευρύτερος ορισμός της πολιτικής ανυπακοής εμπεριέχει πράξεις σαν αυτή του Thoreau, ο Rawls υποστηρίζει ότι πρέπει να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι.

Ακόμη και υπό τον στενό αυτό ορισμό της πολιτικής ανυπακοής, ωστόσο, η πράξη του Thoreau δεν φαίνεται να μη μπορεί να συγκαταλεγεί σε αυτή την ομάδα, καθώς δεν βασίζεται αποκλειστικά σε λόγους συνειδήσεως. Για την ακρίβεια, το επιχείρημά του είναι μάλλον πολιτικό, αφού ο ίδιος πίστευε ότι η πολιτική εξουσία οφείλει να προασπίζεται την ηθική.³⁷¹ Υπό αυτή την οπτική γωνία, η πράξη του

³⁶⁷ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 430.

³⁶⁸ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 245.

³⁶⁹ Henry David Thoreau, "Civil Disobedience", στο A. Beaud, *Civil Disobedience In Focus*, *ό.π.*, 29.

³⁷⁰ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 430.

³⁷¹ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 248.

Thoreau αποτελεί πράξη πολιτικής ανυπακοής, ακόμη και κατά τον στενό ορισμό της τελευταίας. Αντίρρηση συνείδησης, από την άλλη, θα αποτελούσε ενδεχομένως η απόφαση ενός άνδρα να μην καταταγεί στον στρατό επειδή η θρησκεία του δεν του επιτρέπει να σκοτώνει, ή επειδή ο ίδιος ηθικά αρνείται να αφαιρέσει τη ζωή από συνάνθρωπό του. Δεν θα ίσχυε το ίδιο, αν επέλεγε να μην καταταγεί προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η κυβέρνηση δεν σέβεται το καταστατικό του δικαίωμα στην ζωή, όπως υποχρεούται να κάνει, βάσει της λοκιανής θεωρίας.³⁷²

6.4 Δικαιολόγηση της Πολιτικής Ανυπακοής

Έχοντας ορίσει την πολιτική ανυπακοή, ο Rawls περνά στην δικαιολόγησή της και την περιγραφή του ρόλου της σε μία συνταγματική δημοκρατία. Ποια είναι, λοιπόν, τα είδη αδικίας που επιτρέπουν την πολιτική ανυπακοή; Ο προπάτορας της πολιτικής ανυπακοής, John Locke, όρισε πέντε συνθήκες κατά τις οποίες ο λαός έχει δικαίωμα να παραβιάσει το κοινωνικό συμβόλαιο: α) όταν οι νομοθέτες δεν είναι αυτοί που ορίστηκαν από τον λαό, β) όταν παρεμποδίζεται η λειτουργία της νομοθετικής εξουσίας, γ) όταν αλλοιώνεται το εκλογικό σύστημα, δ) όταν η κυβερνώντες παραδίδουν την εξουσία σε ξένη κυβέρνηση και ε) όταν η κυβέρνηση δεν εφαρμόζει τους νόμους.³⁷³ Στις ως άνω ορισμένες περιστάσεις, οι πολίτες δεν έχουν πια την υποχρέωση να υπακούουν στην κυβέρνηση και άρα δικαιούνται να την καθαιρέσουν.

Στην περίπτωση του Rawls, η αιτιολόγηση της πολιτικής ανυπακοής κινείται επίσης στο πλαίσιο της αθέτησης εκ μέρους της κυβέρνησης των συμφωνηθέντων όπως αυτά ορίζονται από το συμβόλαιο. Βέβαια, όπως προαναφέρθηκε, στόχος μιας πράξης πολιτικής ανυπακοής, όπως την περιγράφει ο Rawls δεν είναι η ανατροπή του κυβερνητικού σχήματος στο σύνολό του, αλλά η ανατροπή, ακύρωση ή αλλαγή κάποιου άδικου νόμου, διαφορά η οποία φαντάζει εύλογη, αν αναλογιστεί κανείς ότι στη μία περίπτωση μιλάμε για μοναρχικό πολίτευμα κατά τον 17^ο αιώνα, ενώ στην δεύτερη για συνθήκες δημοκρατικού πολιτεύματος κατά τον 20^ο. Ποιες είναι, λοιπόν, οι αδικίες που δικαιολογούν την πολιτική ανυπακοή, στη θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας; Πρόκειται για ουσιώδεις και σαφείς αδικίες κατά της παραβίασης των αρχών της ίσης ελευθερίας, της ισότητας των ευκαιριών και της διαφοράς,³⁷⁴ κατά, δηλαδή, των καταστατικών δικαιωμάτων των πολιτών όπως αυτά ορίζονται στο

³⁷² Βλ. ενδεικτικά John Locke, *Δεύτερη Πραγματεία Περί Κυβερνήσεως*, (Αθήνα: Πόλις, 2010), 186-7.

³⁷³ Γιώργος Ν. Πολίτης, *ό.π.*, 95, 103, 106, 107, 110.

³⁷⁴ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 433-4.

σύνταγμα και τους νόμους. Δεν είναι πάντα εύκολο να αντιληφθούμε τις αδικίες αυτές, σύμφωνα με τον συγγραφέα. Μπορεί να είναι εμφανές το πότε καταπατάται μια βασική ελευθερία, δεν συμβαίνει, ωστόσο, πάντα το ίδιο με την ασέβεια απέναντι στην αρχή της διαφοράς.³⁷⁵ Το πλέον σημαντικό, όπως αναμένει κανείς βάσει των κανόνων προτεραιότητας, είναι η διασφάλιση των βασικών ελευθεριών. Η παραβίαση της αρχής της ίσης ελευθερίας αποτελεί το *προνομιακό αντικείμενο* της πολιτικής ανυπακοής, καθώς «καθορίζει το κοινό status της ισοπολιτείας σε ένα συνταγματικό καθεστώς και κείται στο θεμέλιο της πολιτικής τάξης». Εφόσον η αρχή αυτή γίνεται σεβαστή, οι υπόλοιπες αδικίες που συντελούνται, όποια και αν είναι η μορφή και η σημασία τους *δεν θα ξεφύγουν από τον έλεγχο*.³⁷⁶

Συνήθως, είναι λογικό η πολιτική ανυπακοή να αποτελεί την ύστατη προσπάθεια άρσης μιας αδικίας, όταν τα νόμιμα μέσα έχουν εξαντληθεί. Για την ακρίβεια, ο Rawls δεν θεωρεί ότι εξαντλούνται οι νόμιμες προσπάθειες, καθώς μπορούν να επαναλαμβάνονται απεριόριστα. Ωστόσο, αν η πολιτική εξουσία δεν δίνει δείγματα καλής πρόθεσης, φαίνεται εύλογη η προσφυγή σε πιο δραστικά μέσα.³⁷⁷ Υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις που η πολιτική ανυπακοή φαντάζει ήπιο μέσο αντίστασης και δεν είναι άλλες από τις περιπτώσεις καταφανούς και έντονης αδικίας, που υποδεικνύουν ακόμη και εχθρικό σκοπό. «Αν για παράδειγμα το νομοθετικό σώμα θεσμοθετούσε κάποια ρύθμιση που θα παραβίαζε κραυγαλέα την ίση ελευθερία, θέτοντας λ.χ. εκτός νόμου τη θρησκεία μιας ασθενούς και ανυπεράσπιστης μειονότητας, δεν θα μπορούσαμε ασφαλώς να αναμένουμε η ομάδα αυτή να αντιταχθεί στον νόμο μέσω των συνήθων πολιτικών διαδικασιών.»³⁷⁸

Η πολιτική ανυπακοή, παρά τα ως άνω αναφερθέντα, δεν αποτελεί μόνον δικαίωμα των πολιτών, ούτε υποχρέωση της πολιτικής εξουσίας να την αντιμετωπίσει. Ο Rawls τη συνδέει με κάτι πολύ πιο σημαντικό: την ελευθερία της επιλογής και το βάρος των συνεπειών της. Σε μια δημοκρατική κοινωνία, οι πολίτες είναι υπεύθυνοι για τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύουν τις αρχές και, ακόμη περισσότερο, είναι υπεύθυνοι για τον τρόπο που πράττουν σε σχέση με αυτές. Παρά την αυτονομία τους, πρέπει να αναλαμβάνουν τις ευθύνες των πράξεών τους. Σε περίπτωση, λοιπόν, που κάποιος διαπιστώσει ότι υπάρχει κάποια αρχή στην οποία συμμορφώνεται ότι δεν θα

³⁷⁵ John Rawls, *ό.π.*, 108-9.

³⁷⁶ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 434.

³⁷⁷ John Rawls, *ό.π.*, 109-10.

³⁷⁸ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 435.

έπρεπε να είναι έτσι, πριν προβεί σε οποιαδήποτε έκφραση αντίστασης στην εν λόγω αρχή, θα πρέπει να αναλογιστεί αν όντως είναι όπως τα σκέφτηκε. Εξυπακούεται δε ότι θα πρέπει να βεβαιωθεί ότι δεν κρίνει μεροληπτικά.³⁷⁹

Στην περίπτωση της πολιτικής ανυπακοής, ωστόσο, το βάρος της ευθύνης μετατίθεται. Αυτό γιατί ο κριτής της τήρησης ή μη των αρχών, της εγκυρότητας του συντάγματος δεν είναι το δικαστικό, αλλά το εκλογικό σώμα.³⁸⁰ Ως εκ τούτου, στην περίπτωση που η πολιτική ανυπακοή είναι δικαιολογημένη, βάσει όσων έχουν προαναφερθεί, η απειλή της ομόνοιας της κοινότητας δεν είναι ευθύνη των διαμαρτυρομένων, αλλά της πολιτικής εξουσίας.³⁸¹ «Γιατί το να χρησιμοποιούν τον καταναγκαστικό μηχανισμό του κράτους προκειμένου να διασώσουν απροκάλυπτα άδικα θεσμούς συνιστά αυτό καθεαυτό μια μορφή άνομης βίας στην οποία οι άνθρωποι έχουν, την κατάλληλη στιγμή, το δικαίωμα να αντισταθούν.»³⁸²

6.5 Είναι δίκαιη η βασική δομή της εύτακτης κοινωνίας;

Είχε, εν τέλει, δίκιο ο Rawls; Αρκεί οι θεμελιώδεις θεσμοί να πραγματώνουν τις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας για να καταστεί δίκαιη η κοινωνία; Ένα μείζον πρόβλημα που πρέπει να λυθεί, προκειμένου να μπορεί αυτό το ερώτημα να απαντηθεί κατάλληλα, είναι ότι ο συγγραφέας δεν κατονομάζει ξεκάθαρα τους θεσμούς αυτούς. Από τις περιγραφές των τεσσάρων σταδίων μπορούμε να αντιληφθούμε, χονδροειδώς, ότι πρόκειται για το σύνταγμα και «το ευρύτερο σχήμα εξαναγκασμού της κοινωνίας, το οποίο ορίζει με σχετικά καθορισμένο και γενικό τρόπο, πριν από τη νομοθεσία που έχει προαιρετικό χαρακτήρα, το τι επιτρέπεται και το τι οφείλουν να κάνουν οι άνθρωποι σε αναφορά προς τις αρχές της δικαιοσύνης».³⁸³ Για να μην περιπλακούν τα πράγματα, ας παραβλεφθεί ο προβληματισμός σχετικά με το αν η οικογένεια ανήκει στους βασικούς θεσμούς³⁸⁴ και ας υποτεθεί ότι δεν ανήκει.

Αυτό, λοιπόν, το σχήμα θεσμών, θεωρείται δίκαιο εφόσον πραγματώνει τις αρχές της δικαιοσύνης. Το πέπλο της άγνοιας είναι αυτό που μας εξασφαλίζει ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί. Είναι το στοιχείο εκείνο που εγγυάται ότι, τόσο κατά την επιλογή

³⁷⁹ Ο.π., 452-3.

³⁸⁰ Ο.π., 453.

³⁸¹ Γιώργος Ν. Πολίτης, «Τζων Ρωλς: Η επανασύνδεση ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας», ό.π., 189.

³⁸² Τζων Ρωλς, ό.π., 454.

³⁸³ Τζέραλντ Άλαν Κοέν, *Αν Θέλεις την Ισότητα, Γιατί είσαι Τόσο Πλούσιος;*, (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2016), 256.

³⁸⁴ Βλ. John Rawls, *Justice As Fairness: A Restatement*, ό.π., 162-8 και Τζέραλντ Άλαν Κοέν, ό.π., 257-62.

των θεμελιωδών αρχών, όσο και κατά την εφαρμογή τους και τον καθορισμό των πιο συγκεκριμένων νομοθεσιών, οι άνθρωποι θα γνωρίζουν μόνον όσα χρειάζεται προκειμένου να τεθούν οι αρχές και δεν θα έχουν κανέναν τρόπο να αποφασίσουν με εγωιστικά κίνητρα. Έτσι, αν πραγματικά μπορέσει να λειτουργήσει μια τέτοια διαδικασία και καταστεί εφικτό να δομηθούν οι καταστατικές αρχές μιας κοινωνίας βάσει των δύο θεμελιωδών αρχών της διαφοράς, τότε προκύπτει μια εύτακτη κοινωνία. Στην δίκαιη αυτή κοινωνία, θεωρείται ότι οι πολίτες υπακούν στις αρχές της δικαιοσύνης και πράττουν σύμφωνα με αυτές. Εδώ ακριβώς ξεκινάει το πρόβλημα: οι αρχές αυτές διέπουν τους θεσμούς και όχι τους ανθρώπους.³⁸⁵ Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Rawls στοχεύει στο να οριστούν οι αρχές έτσι, ώστε να μπορούν να «διέπουν κάθε περαιτέρω συμφωνία»,³⁸⁶ έτσι δηλαδή που να μην προσδιορίζονται μόνο οι κοινωνικοί θεσμοί, αλλά οποιοδήποτε άλλο είδος πολιτικής και κοινωνικής συνεργασίας και διακυβέρνησης.

Ως εκ τούτου, υποθέτουμε ότι οι άνθρωποι υπακούν σε αρχές, τις οποίες μπορεί να μην ενστερνίζονται προσωπικά. Η βασική δομή έρχεται, σε αυτή την περίπτωση, σε τεράστια αντίφαση με τους πολίτες. Ας πάρουμε για παράδειγμα την αρχή της διαφοράς: ένας άνθρωπος ο οποίος επιθυμεί να αυξήσει την περιουσία του, είναι προφανές ότι δεν θα υπακούσει στην αρχή της διαφοράς σε προσωπικό επίπεδο. Ο Κοέν, για τους παραπάνω λόγους, υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατόν να ισχύει η εφαρμογή των αρχών μόνο στις αρχές: «οι επιλογές μέσα στη δομή της οικονομίας δεν μπορούν να εξοβελιστούν από το πρωτογενές πεδίο εφαρμογής της πολιτικής δικαιοσύνης με την αιτιολογία ότι το μόνο πράγμα (τελείως γενικά) το οποίο βρίσκεται εντός των ορίων της είναι η δομή».³⁸⁷

Η πρώτη σκέψη που έρχεται στο νου όποιου θα ήθελε να στηρίξει την θέση του Rawls είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει ο συγγραφέας την έννοια του πολίτη. Όπως έχει εξεταστεί παραπάνω, ο Rawls κατά την ανάπτυξη της θεωρίας του, αναφέρεται στην ορθολογικότητα που χαρακτηρίζει τους αυτόνομους, υπό την καντιανή έννοια, πολίτες της εύτακτης κοινωνίας. Τα παραπάνω, μαζί με την θεωρία των κινήτρων και των φυσικών καθηκόντων³⁸⁸, ιδίως αυτού της δικαιοσύνης, των ανθρώπων θα μπορούσαν να δείξουν ότι οι άνθρωποι, τουλάχιστον όπως

³⁸⁵ Τζέραλντ Άλαν Κοέν, *ό.π.*, 264-8.

³⁸⁶ Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 36.

³⁸⁷ Τζέραλντ Άλαν Κοέν, *ό.π.*, 267.

³⁸⁸ Βλ. σχετικά Τζων Ρωλς, *ό.π.*, 388-99.

περιγράφονται στην ρωλσιανή θεωρία, είναι ικανοί να υπακούσουν σε τέτοιες αρχές και έχουν σοβαρές πιθανότητες να το κάνουν και σε προσωπικό επίπεδο. Ακόμη όμως κι αν δεν το κάνουν, έρχεται η ιδέα της επάλληλης συναίνεσης, να εξηγήσει πώς ο ορθός λόγος καθιστά την επιλογή και την υπακοή στις εν λόγω αρχές μονόδρομο.

Το πέπλο της άγνοιας έρχεται να άρει κάθε αμφιβολία ότι μπορεί κάτι τέτοιο να καταστεί εφικτό, ακριβώς με τον τρόπο που εξηγήθηκε παραπάνω. Η εύτακτη κοινωνία είναι πράγματι δίκαιη- όλα όσα αναφέρθηκαν από το πρώτο κεφάλαιο ως εδώ συνηγορούν σε αυτό. Οι πολίτες της είναι ορθολογικοί, δρουν ως ελεύθεροι και ίσοι, αυτόνομοι άνθρωποι. Το πρόβλημα φαίνεται να έχει ξεπεραστεί, δεν είναι, όμως έτσι. Αυτό γιατί η εύτακτη κοινωνία είναι ιδανική- οι πολίτες της το ίδιο. Η ρωλσιανή θεωρία, ως θεωρία κοινωνικού συμβολαίου που νομιμοποιεί την εξουσία, δίνοντας μάλιστα βάση αιτιολόγησης παραπάνω από ενός πολιτικών σχημάτων, είναι όχι μόνο ευσταθής, αλλά και πολύ χρήσιμη, καθώς φέρνει το κοινωνικό συμβόλαιο στα σημερινά μέτρα, αναφερόμενη στη συνταγματική δημοκρατία.

Στην πράξη, ωστόσο, τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά: το πέπλο της άγνοιας, ως ιδέα, είναι κάτι παραπάνω από άρτιο για να υποδείξει την πορεία προς την διατύπωση των θεμελιωδών αρχών της δικαιοσύνης. Δεν υπάρχει, όμως, κανένα βέλο, που όταν το φοράει κανείς, καθίσταται αυτόματα δίκαιος, ορθολογικός, αυτόνομος και απεκδύεται από κάθε εγωιστικό κίνητρο και κάθε συναίσθημα φθόνου. Ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι ο Rawls έκανε αυτή τη δουλειά για εμάς, έφτιαξε και φόρεσε ένα τέτοιο βέλο και μας υπέδειξε με την θεωρία του πώς πρέπει να νομοθετήσουμε ώστε η βασική δομή να πραγματώνει την κοινωνική δικαιοσύνη, μάλλον είναι δύσκολο να το κάνουμε σε καθεστώς φιλελεύθερης δημοκρατίας. Αυτό γιατί, αφήνοντας τα άτομα ελεύθερα, η ανθρώπινη φύση εν ευθέτω χρόνω θα το καθιστούσε αδύνατον να μην επανέλθει η ανισότητα, η οποία με τη σειρά της θα οδηγούσε στην καταπάτηση των βασικών δικαιωμάτων των πιο αδύναμων, δημιουργώντας τον γνωστό πλέον σε όλους μας φαύλο κύκλο της αδικίας. Περίτρανη απόδειξη, το γεγονός ότι 280 χρόνια μετά την προσπάθεια του Locke να αποδώσει στους ανθρώπους το δικαίωμα να αντιστέκονται στην πολιτική εξουσία του μονάρχη, ο Rawls πραγματεύεται την πολιτική ανυπακοή, εντός του πλαισίου μιας φιλελεύθερης, συνταγματικής, δημοκρατίας.³⁸⁹

³⁸⁹ Γιώργος Ν. Πολίτης, *Το Δικαίωμα της Πολιτικής Ανυπακοής: Η νόμιμη άμυνα στην αυθαίρετη εξουσία*, ό.π., 289.

Η μόνη προφανής και εύκολη λύση θα ήταν ένα ολοκληρωτικό καθεστώς, αφού μόνο ένα τέτοιο θα μπορούσε όχι μόνο να επιβάλει αλλά και να διατηρήσει τους κανόνες της ισότητας.³⁹⁰ Κάτι τέτοιο, ωστόσο, είναι μάλλον αποφευκτέο. Ως εκ τούτου, η καλύτερη δυνατή λύση θα ήταν να γίνει απόπειρα μιας αναθεώρησης της ρωλσιανής θεωρίας. Εκμεταλλευόμενοι κατάλληλα όλες τις κριτικές που έχει δεχθεί η *Θεωρία της Δικαιοσύνης* μέχρι σήμερα και αξιοποιώντας τα δεδομένα και τις πληροφορίες που έχουν προκύψει εξετάζοντάς την, ίσως να είμαστε σε θέση να δημιουργήσουμε τις κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε να μπορέσουμε να εφαρμόσουμε στην πράξη μια ρωλσιανή προσέγγιση της φιλελεύθερης συνταγματικής δημοκρατίας. Με αυτό τον τρόπο, θα καταφέρουμε να καταστήσουμε ακριβοδίκαιους τους όρους συνεργασίας μεταξύ πολιτών και θεσμών, κάνοντας έτσι την συνύπαρξή τους αρμονικότερη από ό,τι είναι σήμερα.

Επίλογος

Στην παρούσα εργασία, το πέπλο της άγνοιας προσεγγίστηκε ως μία κατασκευή, η οποία αποτελεί τομή στη σύγχρονη πολιτική φιλοσοφία και εύστοχο μέσο νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας μιας δίκαιης κοινωνίας. Μόνο πίσω από αυτό μπορεί κανείς να διατυπώσει τις πραγματικά κατάλληλες αρχές της δικαιοσύνης που θα διέπουν την βασική δομή της κοινωνίας. Μόνο κατά τη σταδιακή του άρση μπορούν να θεσπιστούν κανόνες, οι οποίοι θα καταστήσουν την πολιτική εξουσία καθόλα νόμιμη, στερεώνοντάς την πάνω στις βάσεις της κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι θεσμοί μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας οφείλουν να σέβονται, πρωτίστως τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα και να παρέχουν ίσες ευκαιρίες σε όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως κοινωνικών και φυσικών συνθηκών, και κοινωνική προστασία στους πιο αδύναμους. Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός του Rawls, χάρη στο πέπλο της άγνοιας, κατορθώνει να θέσει τις προϋποθέσεις για ένα πολιτικό σχήμα που εκπληρώνει όλα τα παραπάνω αιτήματα.

Το γεγονός ότι ο Rawls τονίζει την εκκίνηση της πολιτικής φιλοσοφίας από ηθικές βάσεις, δίνει στο έργο του ανεκτίμητη αξία. Πόσο μάλλον, όταν καταφέρνει να ξεκινήσει από την έννοια της καντιανής αυτονομίας για να καταλήξει σε ένα διακυβερνητικό σχήμα που σέβεται απόλυτα την ελευθερία των πολιτών του, ενώ ταυτόχρονα τους υποχρεώνει να πραγματώνουν τους κανόνες της ισότητας, όχι ως κάτι

³⁹⁰ Αριστείδης Χατζής, *ό.π.*

ξένο σε αυτούς, αλλά ως δικό τους δημιούργημα. Επιτυγχάνει, με τον τρόπο αυτό, τον βασικό στόχο της πολιτικής φιλοσοφίας, που δεν είναι άλλος από το να διαμορφώσει τις αρχές βάσει των οποίων οι πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας αντιλαμβάνονται τους θεσμούς και τους νόμους, αλλά και τους ίδιους τους εαυτούς τους, ως μέρος της κοινωνικής συνεργασίας.³⁹¹ Η ρωσισινή εύτακτη κοινωνία καταφέρνει να πραγματοποιήσει την κοινωνική δικαιοσύνη σε πολύ μεγάλο βαθμό- τόσο που θα λέγαμε ότι περιγράφει την ιδανική κοινωνία της εποχής μας: μια κοινωνία μέσα στην οποία θεσμοί και πολίτες μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά υπό δίκαιες συνθήκες. Ως εκ τούτου, ο πολιτικός φιλελευθερισμός, ως πολιτική θεωρία, θα μπορούσε να θέσει τα ιδανικά της εποχής μας.

Σήμερα, το να καταστούν οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί όσο το δυνατόν δικαιότεροι για όλους αποτελεί πιο επιτακτική ανάγκη από ποτέ. Για να μπορέσουμε, όμως, να θεσπίσουμε τους κανόνες της συνταγματικής δημοκρατίας έτσι που να πραγματώνουν τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, θα πρέπει, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, να βρεθεί ένας μηχανισμός, ο οποίος να εκπληρώνει πρακτικά τις απαιτήσεις του πέπλου της άγνοιας. Παρόλο που αποτελεί δύσκολο, οριακά ουτοπικό, εγχείρημα, ίσως αξίζει να γίνει μια προσπάθεια προσαρμογής των σύγχρονων θεμελιωδών θεσμών στις αξίες του ρωσισανό κοινωνικού φιλελευθερισμού.

³⁹¹ Βλ. 1.1.

Βιβλιογραφία

- Κοέν, Τζέραλντ Άλαν, *Αν Θέλεις την Ισότητα, Γιατί είσαι Τόσο Πλούσιος;*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2016.
- Μολύβας Γρηγόρης, «Ο Rawls και η σύγχρονη αγγλοαμερικανική Πολιτική Φιλοσοφία», Φιλοσοφία στην Ευρώπη, Κείμενα Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Πάτρα 2008.
- Πολίτης, Γιώργος Ν., *Ελευθερία και Εξουσία: Καταστατικές Αρχές Κοινωνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, 2010.
- Πολίτης, Γιώργος Ν., *Εξουσιαστική Αριστερά και η κρυφή γοητεία της ανοησίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2019.
- Πολίτης, Γιώργος Ν., “Πολιτική ανυπακοή: δικλίδα ασφαλείας ή επικίνδυνος αναχρονισμός;”, Κωνσταντίνου Βουδούρη & Ευαγγελίας Μαραγγιανού (επ.) Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος, τόμος β’, Εκδ. Ιωνία, Αθήνα, 2005, σσ. 231-239.
- Πολίτης, Γιώργος Ν., *Το Δικαίωμα Της Πολιτικής Ανυπακοής: Η νόμιμη άμυνα στην αυθαίρετη εξουσία*, Αθήνα, Ψυχογιός, 2012.
- Πολίτης, Γιώργος Ν., «John Rawls (1921-2002) - Η επανασύνδεση ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 2003.
- Πολίτης, Γιώργος Ν., Κατσιφαρέα, Καλλιόπη, Κλη, Μαρία, *Έννοιες και όροι του Κορνήλιου Καστοριάδη*, Αθήνα, Βιβλιοπέλαγος, 2013.
- Ρωλς, Τζων, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Πόλις, 2001.
- Χατζής, Αριστείδης, *Φιλελευθερισμός*, Παπαδόπουλος, 2017.
- Corlett, Angelo, *Equality and Liberty: Analyzing Rawls and Nozick*, London, Macmillan, 1991.
- Barry, Brian, *A Liberal Theory Of Justice*, Clarendon Press, 1973.
- Bedau, Hugo Adam, *Civil Disobedience In Focus*, London, Routledge, 1991.
- Daniels, Norman, *Reading Rawls*, Stanford Series In Philosophy, 1975.
- Estlund, David, *The Oxford Handbook Of Political Philosophy*, Oxford University Press, 2012.
- Fawcett, Edmund, *Liberalism: The Life of An Idea*, Princeton University Press, 2014.
- Forrester, Katrina, *In The Shadow Of Justice*, Princeton University Press, 2019.
- Freeden, Michael, *Liberalism A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2015.

- Freeman, Samuel, "Original Position", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/original-position/>
- Hart, H. L. A., "Rawls on Liberty and Its Priority", *The University of Chicago Law Review*, Spring, 1973, Vol. 40, No. 3, pp. 534-555.
- Locke, John, *Δεύτερη Πραγματεία Περί Κυβερνήσεως*, Αθήνα, Πόλις, 2010.
- Kymlicka, Will, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της εποχής μας*, Γ. Μολύβας (μτφρ.), Αθήνα, Πόλις, 2005.
- Nozick, Robert, *Anarchy, State And Utopia*, Blackwell, 1999
- Pogge, Thomas, *John Rawls: His Life And Theory Of Justice*, Oxford University Press, 2007.
- Rawls, John, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, Σ. Μαρκέτας, Α. Κιουπκιολής (μτφρ.), Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017.
- Rawls, John, *Collected Papers*, S. Freeman (ed.), Harvard University Press, 1999.
- Rawls, John, *Justice As Fairness: A Restatement*, London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2001.
- Rawls, John, "Kantian Constructivism in Moral Theory", *The Journal of Philosophy*, Sep. 9, 1980, Vol. 77, No. 9, pp. 515-572.
- Rawls, John, "The Basic Liberties And Their Priority", *The Tanner Lectures On Human Values*, Michigan, 1981.
- Rawls, John, "The Sense of Justice", *The Philosophical Review*, Jul., 1963, Vol. 72, No. 3, pp. 281-305.
- Richardson, Henry, *The Two Principles And Their Justification*, New York, Garland Publishing, 1999.
- Sabine, G. H., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, Αθήνα, ΑΤΛΑΝΤΙΣ, 1980.
- Sandel J., Michael, *Justice: What's The Right Thing To Do*, Farrar, Straus and Giroux, 2010.
- Sandel, Michael J., *Liberalism And The Limits Of Justice*, Cambridge University Press, 1998.
- Sen, Amartya & Williams, B., *Utilitarianism and Beyond*, Cambridge University Press, 1999.
- Wenar, Leif "John Rawls", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/rawls/>

Wolff, Robert Paul, *In Defense of Anarchism*, Harper and Row, 1970.

Wolff, Robert Paul, *Understanding Rawls*, Princeton University Press, 1977.